

A történelmi materialismus.

Írta és fölolvasta a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek
1908. évi februárius hó 11-én tartott ülésén

HORNYÁNSZKY GYULA.

Előadásomnak kettős célja van: 1. megismertetni a történelmi materialismus tanát, 2. megvizsgálni, hogy mi igazság van benne. Vállalkozásom nem szorul hosszas megokolásra.

A történelmi materialismus — legalább a mi e tan első elemeit illeti — a múlt század 40-es évei óta létezik; külföldön — első sorban Németországra gondolok — a fölbomlás jeleit tünteti már föl: mindennek daczára itt Magyarorszáiban alig hallottunk még valamit róla. Azaz, bocsánat, csak a »bourgeois-tudomány« nem hallott róla (olyan is van!); mert a mi socialis demokratismusunknak is hivatalos elmélete, ott a belőle vett egynehány műszóval és elnyűtt fordulattal minden elvtárs tud élni (1. a pécsi congressust!), ott most teljes virágában van. (De azért 1. KÉPES ERNŐ: A történelmi materialismus. Darwinismus. Kantismus. 1907. — Képtelenül rossz munka, lehető fölületes bölcsészeti tudással de mégis a dogmatikus álláspont ellen.)

A tan népszerűsítése, s az ezáltal nyert gyakorlati jelentősége különösen megokolttá tesz, hogy a kérlelhetetlen bírálat szerszámával nyúljunk hozzá. A történelmi materialismus, jelzők formájában a nép szájába adva, egész életfölfogást, világnézetet jelent, s Egyesületünk elsőrangú föladatának tartja: a hamis, félrevezető jelzők által közvetített nézeteket bírálat tárgyává tenni.

A történelmi materialismust MARX-ra kell visszavezetnünk (tört. mat. = Marxismus). A műszó második tagjának értelméről és keletkezéséről majd később szöölünk; az összetétel keletkezését még MASARYK sem tudta megállapítani (Die philosoph.

u. sociologischen Grundlagen des Marxismus. 1899); azt mondja: tán ENGELS »materialistische Geschichtsauffassung« kifejezéséből keletkezett (p. 92). Az elnevezéssel különben a legújabb hívők nincsenek megalégedve (helyette ökonomischer Materialismus-t is mondanak), de használata most már hagyományos.

A történelmi materialismus lényegét tartalmazó classicus hely MARX »Zur Kritik der politischen Oekonomie« című művében található (1859):

»Az emberek életük társadalmi termelésében határozott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba lépnek, termelési viszonyokba, a melyek anyagi termelési erőik bizonyos fokán felelnek meg. A termelési viszonyok összessége a társadalom gazdasági structuráját alkotja, a reális alapot, a melyen egy jogi és politikai fölépítmény (Überbau) emelkedik, és a melynek határozott társadalmi tudatformák felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja határozza meg általánosságban a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot. Nem az emberek tudata az, a mi létüket, hanem megfordítva a társadalmi létük az, a mi tudatukat meghatározza. A társadalom anyagi termelési erői fejlődésük egy bizonyos fokán ellentétbe jutnak a létező termelési viszonyokkal, vagy, a mi csupán jogi kifejezése ugyanennek a dolognak: a tulajdonviszonyokkal, melyek keretében ezideig mozogtak. Ezek a viszonyok a termelési erők fejlődési formáiból azok bilincseivé változnak át. Ekkor a társadalmi forradalom korszaka következik be. A gazdasági alap változásával az egész hatalmas fölépítmény lassabban vagy gyorsabban megváltozik. Ilyen átalakulások szemléleténél mindig különbséget kell tenni a gazdasági termelési föltételben végbe menő anyagi, természettudományi hűséggel megállapítható átváltozás és azon jogi, politikai, vallási, művészi és philosophiai, röviden ideológiai formák között, melyekben az emberek ama küzdelem tudatára jönnek és azt kiküzdik. A mily kevésbé lehet azt, hogy mi egy egyén, abból megítélni, a mi néki magának tetszik, ép oly kevésbé lehet ily átalakulási korszakot a maga tudatából megítélni, hanem inkább a tudatot kell az anyagi élet ellentmondásaiból, a társadalmi termelési erők és termelési viszonyok között fönnálló összeütközésből megmagyarázni. Egyetlen társadalmi alakulás sem megy előbb tönkre, míg mindazon termelési erők nem fejlődtek ki, a melyek szá-

mára az eléggé bő; és új, magasabb termelési viszonyok nem lépnek előbb mások helyére, míg csak anyagi létfeltételeik a régi társadalom körében ki nem keltek. Ezért áll az emberiség mindig csak oly föladatok elé, a melyeket meg tud oldani, mert, közelebbről szemügyre véve, mindig azt fogjuk találni, hogy a föladat maga csak ott bukkan elő, ahol megoldásának anyagi feltételei már megvannak, vagy legalább keletkezésök folyamatában vannak. Nagy körvonalokban szólva, az ázsiai, antik, feudális és modern polgári termelési módokat jelölhetjük meg a gazdasági társadalomalakulás korszakainak. A polgári termelési viszonyok a társadalmi termelési folyamat utolsó ellentétes (antagonistikus) formája; ellentétes nem az egyéni ellentét, hanem az egyének társas életfeltételeiből kibontakozó ellentéte értelmében; de a polgári társadalom körében kibontakozó termelési erők egyidejűleg ez ellentét megoldására is megteremtik az anyagi feltételeket. Ezzel a társadalmi alakulással tehát bezáródik az emberi társadalom kezdő története (Vorgeschichte).« És következik az igazi történet, a kommunizmus, a mint ezt MARX hitének megfelelően hozzá kell gondolnunk.

A történelmi materializmus-ról ez MARX leghatározottabb, legvilágosabb, nyilatkozata; pedig ez sem világos és ellentmondásoktól ment, ha a szavakat kissé elemezni kezdjük. (1. MASARYK id. m.) Végső eredménykép csak annyi marad fenn az író kétségtelen meggyőződéséeként, hogy a termelési erőktől valami módon megváltoztatott termelési viszonyok minden további szellemi életet valami módon és valamiféle szintén megváltoztatnak. A történelmi materializmus tanát különben sem MARX, sem alteregója ENGELS nem fejtették ki világosan sehol (1. LORIA panaszát: nem határozott tan; Die Sociologie p. 66.) A tannal kapcsolatos eszmék MARX-nak a Kritiket megelőző munkáiban is jelentkeznek már a 40-es évektől, főleg az ENGELS-Szel együtt szerkesztett *Kommunistisches Manifest*-ben (1848.) Itt olvassuk mindjárt a bevezető sorok után a fönti kifejtést kellőképp kiegészítő tételt: »minden társadalom napjainkig nem volt egyéb, mint osztályharczok története.« Itt kapjuk a mai társadalom keletkezésének történetét a történelmi materializmus szellemében és módszerével kifejtve: a hűbériségből kibontakozó társadalom a bourgeoisie-t hozza uralomra, a mely osztálynak meg a proletariátusban akad versenytársa a jelenben, biztos

legyőzője a jövőben. Már itt halljuk, hogy »a gondolat története arra tanít meg, hogy a szellemi termelés átváltozik az anyagi termeléssel kapcsolatban, s hogy egy korszak uralkodó eszméi mindig az uralkodó osztály eszméi voltak.« Látjuk mindebből, hogy MARX elméletével tulajdonképp már a manifestum idejében kész s csak közelebbről iparkodik kifejteni a nagyon is általános tételket. Valóságos szabatosságig azonban sem ő, sem követői nem jutottak el soha.

A történelmi materializmus nem egy kétségtelen tartalmú elmélet. Azt a bizonyos infra-structurát, melyről fönn MARX kivonatában is szó van s mely állítólag az egész ideológiát a hátán hordja, sokféleképp állapította meg MARX maga is és még inkább követői. Ugyan első sorban a termelésnek, itt meg első sorban az ipari termelésnek eszközei és módjai által közöltlenül teremtett viszonyokra gondolnak. Ezért mondja MARX PROUDHON ellen írt munkájában: »A kézi malom a feudális urak társadalmát, a gőzmalom az iparos kapitalisták társadalmát teremti meg.« De máskor meg a termelés mellett és azon kívül egész másfajta tényezőket is az »infrastructura« fogalma alá vonnak a történelmi materializmus hívei: a közlekedést, a munkamegosztást, a munkát általán véve, az egész technikát (ide számítva a technikai ismeretek összeségét, még a matematikát is); sőt olykor a külső természeti tényezőknek (az éghajlatnak, földrajzi helyzetnek stb.) és a faji különbségeknek is a »gazdaság« nevére kell hallgatniuk. Itt is úgy van, mint sok egyébütt: a körültekintéssel csökken az egyoldalúság, de az egyoldalú műszavak idővel szűkeknek bizonyulnak.

Mielőtt a történelmi materializmus elemzésében tovább haladnánk, kísértsük meg annak keletkezését megteremtőjének gondolkozási módjából megérteni; minden tannak legerősebb bírálatát képezi egyúttal: lelki esetlegességekben föltárni keletkezésének indító okait. MARX eredetileg hegelianus volt, a ki FEUERBACH hatása alatt lett hűtlen az idealismushoz s csatlakozott a materialista gondolkozásmódhoz. Mint ilyen, egyik előfutárja a német bölcsészet legszomorúbb korszakának, a múlt század közepe után beköszöntő lapos anyagiassági háborúnak, a Büchnerek, Moleschottok és Vogtok bölcsességének. (Azóta a természettudományok is kiküszöbölték az anyagelvűséget, v. ö. MACH sensualizmusát, OSTWALD energia tanát, a neovitahsmust).

Nem ide tartozik kutatni, hogy MARX akár metaphysikailag, akár ismerettanilag mennyire mélyítette ki materialista álláspontját (MASARYK kutatása szerint ENGELS-szel együtt sohasem emelkedett túl a naiv dogmatismus hitén); nekünk elég tudnunk, hogy álláspontja elejétől fogva arra tette hajlandóvá, hogy figyelmét a szellemi tünemények helyett az anyagiak felé fordítsa, s hogy az utóbbiak elsőbbségét és valóságát kész volt mindenütt és mindenképpen a szellemieké fölé helyezni. Amit MARX fönn a következő ellentétben fejezett ki: a lét határozza meg a tudatot (mintha a tudat nem volna lét!) és nem megfordítva. MARX tanítójának, FEUERBACH-nak egyik híres modása: »Der Mensch ist, was er isst«. Ha ezt FEUERBACH nem is az egyedi élettan szempontjából értette, hanem a társadalmi alakulás függését akarta jelezni étkezési föltételeinktől, mindenképp olyan gondolatot mondott ki, melyhez MARX csatlakozott, s melynek bővebb kifejtése által teremtette meg a maga elméletét.

E kifejtés módja azután a hegeli tanítványt árulja el. Mindekelőtt innen ered MARX-nak *historismus*a. Mint HEGEL számára, úgy az ő számára is minden mozgás fejlődés, közelebb-ről történeti alakulás. Ez alakulás anyagát is a hegeli *objectivismus* magyarázza meg: nem az egyéni lélek, egyáltalán nem a lélek fejlődéséről van nála szó, hanem a tárgyi külszerűséggel értelmezett emberiségnek, a társadalomnak fejlődéséről. A mint a hegeli ész egy számunkra idegen, tárgyi, külön törvényekkel bíró lény, olyan lesz MARX-ra nézve a lelki életünk törvényszerűségétől független társadalom. Járuléka már most e fölfogásnak: egyrészt a *collectivus* szempont (az egyéni helyett), s ez a történész számára mindenesetre a fontosabb és eredendőbb szempont; de másrészt a lélektan elhanyagolása és a történeti fejlődésnek egy mechanikus, vak és értelmetlen szükségszerűség formájában bemutatott magyarázási módja. MARX szerint az egyén összes képességével együtt tehetetlen marad a csodás anyagi alakulások szükségével szemben; szerinte azok a képességek épen csak illuzoriusak. MARX HEGEL-től még a módszertant is egészen átvette az eddig említett kölcsönzéseken kívül: a híres hegeli dialektikát, az úgynevezett dialektikai processust. Thesis, antithesis, synthesis: ebben a for-

mában mozog MARX gondolkozásmódja. Amint ENGELS szerint az ősi communismust (thesis) ennek tagadása, a magántulajdon korszaka váltja föl (antithesis), hogy azután e tagadás tagadása újra az eredeti communismust keltse életre új formában (synthesis), úgy a korunkbeli történeti fejlődés magyarázataképp MARX-ban is azt látjuk, hogy a feudalizmus (thesis), csak azért megy át ellentétébe, a burgeoisiebe (antithesis), hogy végűi egy magasabbrendű synthesisnek adjon létet (a proletariátus). A proletariusság gondolkozási követelmény, synthetikai szükség. Mellesleg megjegyezve, innen származik a marxizmus alkut nem ismerő gondolkozásmódja: minden forradalom útján (és nem fokozatos átmenetben) változik meg, a tagadásnak magát kell tagadnia: azaz végső következményeiben ad absurdum juttatnia a maga elvét, míg valami új nem keletkezik. A népnek tett társadalmi engedményeknél többet jelent az erőszakos átalakulás érdekében a burgeoisie fékevesztettsége (pl. a végletekig üzött tőkehalmozás). Már engedmény KALISKY részéről egy ilyen törvény fogalmazása: »oly országok, melyek gazdasági fejlődésükben a többiek előtt állanak, hajlanak arra, hogy radicalis megoldások helyébe compromissumokat tegyenek.« (L. KAUTSKY alább id. m.)

MARX lelki egyéniségének magyarázatát kiegészítve, ki kell emelnünk elvont matematikai gondolkozásmódját is. E gondolkozásmód szerfölött veszedelmes az összetett történeti és sociologiai kérdésekben: a primitivismus-t teremti meg, a mely minden áron egyszerűt, sőt egyest akar adni a természeténél fogva összetett és többszerű helyett. A philosophai monizmus helytelen alkalmazása ez, MARX *Mehrivert-elmélete* is jó példa erre (SCHMOLLER nagy gazdaságtanában a MARX *Wahnjának* nevezi ez elméletet): MARX csak úgy tudja bizonyítani a munkás kizsákmányolását, hogy föltevése szerint minden *értéket* a munka, amint ő érti, a közvetlen testi munka hoz létre. (Tehát az ipari vállalkozás és üzem bonyolult tünetényét, hol a különböző fokú és értékű eszmék és elhatározások szövevényével állunk szemközt, a munkás testi munkájává egyszerűsíti.) Végűi betetőzi a Marxismus értelmezését MARXnak a gyakorlatiasság felé irányuló agitatorius szelleme. FEUERBACH-ról írt jegyzeteiben annak szemléleti (anschauende) materializmusát, FEUERBACH-nak szerinte érzélgős humanizmusát

a maga bölcséletével állítja szembe, melynek végső célja nem a magyarázat, hanem a megváltoztatás. Ez a törekvése ugyan némi ellentétben van a történeti fejlődés szükségességéről vallott tanával; de a Marxismusban nem ritkák az ilyen ellentétek. Mindenesetre a történelmi materialismus csak mint ilyen gyakorlatias, népszerűsítésre szánt és sok ember érzelmeihez, reményéhez és cselekedeteihez szóló tan vált hatalommá, maga is történeti tényezővé. Ennek világos tudatában hallatja MARX már a communista manifestumban szövegét: minden népek proletariusai egyesüljetek!

Azt halljuk, hogy mindent a gazdasági viszonyok határoznak meg a társadalomban. De hogy miként, hogyan, evvel adósak maradnak a tan hirdetői. Világos magyarázatok helyett képies kifejezéseket kapunk; az ideológia: Überbau, reflexum, mutató (Anzeiger) stb. De a kép nem magyaráz; e tekintetben a történelmi materialisták egy csöppet sem nyújtanak határozottabbat, mint az organicisták ama hasonlataikkal, melyeket a testi szervezet ismeretéből vesznek kölcsön. A tan lélektani kiépítése helyett a példákkal való szemléltetés lépett előtérbe: a történet egyes jelenségeit, az egész történetet a történeti materialismus példatárának akarják föltüntetni. Ilyformán a történeti materialismus módszerré lett, s mint ilyen módszer annyival veszedelmesebb, mert egy képkép le nem szűrődött gondolatot akarnak mindig és mindenütt válogatás nélkül alkalmazni. A történeti összetettség zavarosában halásznak. Az eljárás nagyon egyszerű: mivel minden nagyobb történeti mozgalomban gazdasági tényezők is közrejátszanak, csak ezeket kell kikeresni, kiszínezni, túlozni, megváltoztatni s kész a kívánt eredmény. Így azután be lehet napnál világosabban bizonyítani, hogy a reformatio nem vallási, hanem gazdasági forradalom volt, s hogy DESCARTES a gyáriparra való tekintettel fokozta le fölfogásában géppé az állatot (MARX). Valójában pedig úgy áll a dolog, hogy történeti viszonyokat csak egészen szakszerű történeti ismeretek segítségével lehet megérteni és elbírálni. Csak mint szakembernek és nem tizedrangú források alapján van módomban a történeti indítékok bonyolult szövegét alkotó részeire bontani. Ép a legszükségesebb, a részletezés hiányzik úgyszólván kivétel nélkül a történeti materia-

listákban, kiknek példái csak úgy hemzsegnek a pontatlanságoktól és tudatlanságoktól.

A hol az illetőt nagy műveltsége a közönséges baklövésztől megóvjá, dogmatismusa az egyoldalúságtól még sem tudja megszabadítani. Nézzünk KAUTSKY-nek, egyik legképzettebb hívének, könyvéből példákat, melyek »Ethik u. materialistische Geschichtsauffassung. Ein Versuch. 1906.« ez. művében található. A mű, mint majd látni fogjuk, más tekintetben még érdekesebb számukra; egyelőre egy-két példát szolgáltatson a történeti materializmus kritikai megértéséhez. Mindjárt a könyv elején a görögöknek a perzsák fölött aratott győzelméről beszél, melyet a japánok múltkori diadalával vet egybe a következőkép: »És, a mint most Japánban a kapitalisztikus nagyipar teljes erővel fog beköszönten, a melyből az ezideig csak a kezdeteket ismerte, ép úgy Görögország, főleg Athén a perzsa háborúk után az akkori világkereskedelem középpontja lett, a kereskedelmi tőke az egész népet hatalmába kerítette és megmászott minden átöröklött társadalmi viszonyt és fölfogást, a mely eddig az egyesén uralkodott és cselekvésmódját meghatározta.« Tehát a kereskedelmi tőke változtatta meg az 5. századbeli görögök erkölcsét, vallását stb. stb. Részben igaz, de nagyon csak részben. A sophistika kifejlődéséhez mindenestre föltétel volt a közlekedési és gazdasági viszonyok emelkedése: de a sophistika belső tartalmát nagyrészt az előző philosophiával való kapcsolata határozta meg, s itt a »kereskedelmi tőke« semmit sem magyaráz. Azután hogyan jött létre maga a tőke? KAUTSKY szerint persze egészen természetes, önkénytelenül folyománya volt az a perzsa győzelmeknek. Valójában pedig a görög politika maga teremtette elő, a mely, belátva a tengeri hatalom jelentőségét, egész czéltudatosan, tehát ideologice törekedett a gazdasági előfeltételek megteremtésére. Ez esetben még a szerencsés véletlen annak a nagy embernek a nevét is föntartotta számunkra, a *Themistokles*-ét, kinek eszét itt minden vakhatalomnál megfelelőbben és igazabban mondhatjuk a történet mozgatójának. A perzsa háborúkról tehát legfőljebb átvitven állíthatjuk, hogy a kereskedelmi tőkét Athenae számára előteremtették. A fönt idézett helyről nem messze találjuk KAUTSKY-ban a következő állítást, a hol a görög ethika individuális jellegét magyarázza: »De az árúterme-

lésnek az egymástól külsőleg független magános termelők termelésének idejében boldogság és öröm és az ezekhez szükséges feltételek magánügyet képeznek.« Evvel szemben azt kell kérdenünk: csak magán jellege volt a görög erkölcstannak, s nem történt-e ott kísérlet PLATÓN és ARISTOTELES részéről egy socialis ethika megfogalmazására? S a mi már most a legkülönösebb, hogy van az, hogy az árúelőállítás egyformának megmaradó módja mellett PLATON előtt socialis, a stoikusok előtt meg egyéni jellege van az erkölcstannak? Itt árúelőállítás helyett ép az a jelentős történeti fejlődés adhat csak feleletet, a mely az egész görög társadalmat már az 5. századtól kezdve folytonosan individualisálta.

De KAUTSKY könyve, mint mondtam, más tekintetben még érdekesebb számunkra. A történelmi materialismus fölsülését jelenti egyik legerősebb hívében. Németországban már évek óta kritikai kételyek támadtak a történelmi materialismusként egy igaz hite ellen a neo-marxisták táborában; s e viták okmányai részben a tudós socialismus hivatalos folyóiratában, a KAUTSKY által szerkesztett *Neue Zeit*-ben vannak lerakva. A BAX-ok, BERNSTEIN-ok és SCHMIDT-ékkal szemben KAUTSKY volt a látzólag megtartásra törekvő védelmező; ebben az Ethikában, mint azt könnyű kimutatni, nála is fölületes külső szólásmódnak szolgál a történelmi materialismus egész dialektikája.

KAUTSKY az emberi nem egész történetét megvázolja, hogy az emberi erkölcs fejlődését adja. Az ember állati származását a Darwinismus bebizonyította; mi különbség tehát állat és ember között? Valamikor MAX MÜLLER a nyelvben találta meg a sarkalatos különbséget, az igazi elválasztó mozzanatot. KAUTSKY, mint a történelmi materialismus hivatalos képviselője, persze kénytelen azt másban keresni; meg is találja a termelés eszközében, a szerszámban. Az állat legföljebb készen talált természettárgyat használ fegyveréül, az ember elsőnek alkalmazza azt a tárgyat a kívánt célhoz, készíti belőle eszközt. Szerinte a nyelvet magát is csak a munka hozta létre; igazi marxi gondolkozással állítja erre vonatkozólag: »Dieses Zusammenwirken (t. i. a közös munka) selbst muss ein neues Werkzeug des gesellschaftlichen Verkehrs, der gesellschaftlichen Verständigung notwendig gemacht haben, die Sprache.« S itt csodálatosképp GERBER-re hivatkozik

és nem NOIRÉ-ra, a ki pedig ezt a keletkeztetési gondolatot elsőnek fejtette ki nagy készüllettel. A kérdés részletes bírálataiba nem bocsátkozhatunk: elég, ha arra utalunk, hogy WUNDT a Völkerspsychologie 1. és 2. részében, mint teljesen elfogadhatatlant és magában ellentmondót, veti el azt a gondolatot (KARL BÜCHER-nek még előbb lehetne igazat adni a rhythmuserzők kifejlődését illetőleg).

De hát az erkölcs, KAUTSKY könyvének tulaj donképeni tárgya? Vessük össze ezt a pár KAUTSKY -féle nyilatkozatot: »Az ember sem mint gondolkozó, sem mint erkölcsi teremtés, nem lényegesen különbözik az állattól« »Állati ösztön, semmi egyéb, az erkölcsi törvény.« »Csak a materialista történetfölfogás taszította le uralmáról teljesen az erkölcsi ideált, mint a socialis fejlődés irányadó tényezőjét.«

Tehát KAUTSKY szerint: sem az erkölcsi törvény, sem az erkölcsi eszmekép nem esik a lényeket kereső történetmagyarázás körébe; az előbbi nem, mert már az állatot jellemzi, az utóbbi nem, mert vagy nincs meg, vagy hibásan van meg. Mi marad meg ily formán az erkölcsi tünemények közül a történész számára magyarázási anyagnak? Bizonyynal semmi, vagy alig valami. Erkölcsiségünket nagyjában már a darwinismus meg tudja fejteni, s nincs itt egyáltalán a történelmi materialismusra szükségünk. A darwinismus itt mint veszedelmes, térhódító versenytárs jelenik meg a történelmi materialismussal szemben. A sújtó nemezis ez; a történelmi materialismus alapítói: MARX és ENGELS már kezdettől fogva nem tudták, hogy mit is kezdjenek a darwinismussal; naturalismusuk rokonszenvezett a tannal, de viszont annak következetes alkalmazása az ő tanukat tette volna fölöslegessé, a minthogy KAUTSKY-ban már jócskán fölöslegessé is teszi. Mert hisz KAUTSKY még abban az irányban is engedményt tesz, hogy, mint a többi ideológus tényezőt, az erkölcsöt is képesnek tartja arra, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődést a maga részéről is előmozdítja. A velünk született, mert állati voltunknál fogva átörökölt, és a gazdasági életet továbbra is befolyásoló erkölcsnek fölvételével KAUTSKY már igazán nincs távol attól az idealismustól, mely a vele rokongondolkozású egyénekben egyáltalán képzelhető, s melynek JAURES adott kifejezést LEFARGUE-

gal folytatott vitájában (A társadalom fejlődésének törvényei: JAURES és LEFARGUE vitája az idealista és materialista történeti fölfogásról. Ford. HOLLÓ JENŐ, 1907): »Elfogadom MARX azon tételét, hogy az emberiség későbbi fejlődése csak a gazdasági események visszatükröződése az agyban, ámde oly föltétellel, hogy ebben az agyban a szépségérzék, az ösztönszerű rokonszenv és az egység után való vágyakozás alakjában oly alaperők vannak, a melyek a gazdasági életet befolyásolják.« Az Idealismus és realismus képtelen szövetkezése ez bár, de mégis az akar lenni.

Befejezésül két fő pontba akarom összefoglalni a történelmi materialismus ellen szóló bírálatomat; kifogásaimat akarom előadni 1. ama tételük ellen: hogy minden történet osztályharcz; 2. amaz általános föltevésük ellen, hogy minden történeti keletkezés alapja gazdasági.

1. Az osztályharczról.

Már mások is kimutatták, hogy az »osztály« fogalom mily határozatlan MARX és ENGELS műveiben. Nem 2, nem is 3 vagy 4, hanem nagyon sok osztály szokott egy adott társadalomban egymással szemben állani. Azután minden szervezett osztályharcznál jelentősebb az az öntudatlan küzdelem, melyet egyének egyének ellen, érdekek érdekekkel szemben küzdenek, egyszóval az ember agnostikus természetével adott önkénytelen versengés. MARX szerint minden osztályharcz politikai harc, a mi nyilván nem igaz; politika nélkül is küzdhetnek gazdasági különbségen nyugovó osztályok egymás ellen. MARX egyáltalán itt is nagyon sokfélét akar egyformásítani: vannak gazdasági osztályellentétek, melyek politikai jelleget mutatnak, s daczára ennek sem első sorban, se közbötlelenül nem gazdasági küzdelmet folytatnak (pl. az athenaei demokratiában, a hol az osztályok a politikai: a törvényhozói és végrehajtói hatalomért viaskodtak). MARX-ban az alaphiba különben mindennél mélyebben fekszik: aristotelesi műszavakkal élve, mondmondhatjuk, ἐντελεχέα-nak, megvalósult létnek veszi a οὐνομας-t a csak potentialisan meglévőt. Az osztályok nem egyszerűen adva vannak, a mint ezt MARX objectivismusa hiszi: a proletariátust sok tekintetben csak a MARX -ék agitatorius szelleme

teremtette meg. És mindenekfölött nem igaz, hogy a népek történetét az osztályharcok merítenék ki; sőt eddig ellenkezőleg a népek sorsát azok a nemzetközi nagy viszonylatok, a melyek legalább eddig az osztályharcok határain túl szövődtek, döntötték el kiválóképen. Pl. Görögország történetét tekintve, az új nagy fejezeteket megnyitó események és viszonyok, a perzsa háborúk, a peloponnesosi háború eredménye, a makedón beavatkozás, a római impérium oly világosan és határozottan szabtak minden esetben új irányt, nyitottak új korszakot a görög történetnek, hogy e mellett a polisok kebelében dúló osztályharcok jelentéktelenségeknek tűnnek föl a nagy változásokat kutató történész szemei előtt. Ép mert ezek a nagy események és változásaik az egész nemzetet, államot, országot helyezik szembe a módosító tényezőkkel, s az egész a történetben is, nemcsak a matematikában, többet jelent a résznél. A marxisták hamis fölfogása hiába szeretné a nemzet és állam fogalmait az osztályok javára elsikkasztani: a nagyobbakat csak a perspectiva illúzióival lehet a kisebb háta mögött eltüntetni. A marxisták politikai fölfogása részben ilyen illúzió (utopismus), részben demagógia; a MENGER-ENGELS-féle ös-communismus, legalább általánosságban és kellő megszorítás nélkül, nem létezett sehol, soha (l. pl. a görögökre nézve PÖHLMANN kutatásait), s az államot a kizsákmányolók mechanizmusának tartani a kizsákmányoltak féken tartására: ez lehet ugyan tetszetős demagogus szólásformák forrása, de a minden állami életben mutatkozó együttműködésnek és érdekközösségnek megmagyarázására elégtelen. (L. JÁSZI OSZKÁR: *A történelmi materialismus állambölcselete*, Budapest 1903, erősen MASARYK könyvének hatása alatt).

II. A gazdasági infrastruktúráról.

Minden összetett társadalmi tüneményben gazdaságiak is lesznek. Csak a pontos elemzés igazíthat útba, hogy mi ott az ok, mi az okozat, mi a prius, mi a következmény, mi a lényeges, mi a járulékos. Egészben véve, azt hiszem, hogy manapság — a technika óriási haladottsága miatt — a technika által teremtett társadalmi környezetet ép úgy hajlandók vagyunk jelentőségére nézve túlozni, mint a hogy a XVIII. század végén MONTESQUIEU és társai a természetes környezetet (az éghajlatot) nyilvánvaló túlzással emlegették. A történet magyarázásában mindig bensőbb okokat fog szolgáltatni a bennünk

szunnyadó lelki hajlamok kibontakozása, mint bármily külső, kiváltó mozzanat, akár gazdasági, akár másféle. Ne felejtsük (a mit pedig a materialisták felejtenek), hogy a gazdasági struktúrát is az emberi elme hozza létre (a termelési eszközök, a gépek nem a vak szükségszerűség eredményei, hanem az egyéni találékonyságé, a hol azután néha az egészen esetleges veszi át a történetet átalakító tényező szerepét). Lássuk továbbá be, hogy az úgynevezett ideológus körök olykor annyira jelentős hatással vannak az egész gazdasági életre, hogy termelés, ipar, kereskedelem stb. stb. inkább a nép egész jellemétől, mint egyes termelési vagy közlekedési eszközöktől fog függeni (pl. a keleti embernek a fatalismusa és fanatismusa egész magatartásában, minden cselekedetében kifejezésre jut).

Mindemellett nem kétséges, hogy a történet fejlődésének gazdasági okai is vannak. De itt azután nem elegendő az az általános, bizonytalan tartalmú formula, melylyel a materialisták dolgoznak, hanem közelebbről el kell választani a kérdéses hatás elveit. Mindenekelőtt: az úgynevezett ideologikus körök nem egyforma kölcsönösségben vannak a gazdasági tényezőkkel, hanem közülök némelyek inkább, mások kevésbé függenek össze mindavval, a mi gazdasági. Már LABRIOLA (»Essais sur la conception matérialiste de l'histoire. 1897« cz. munkájában, hol egyébként hívő marxistának bizonyul) osztályozni kénytelen e tekintetheti: a politikát, a jogot, az erkölcsöt egy csoportban a gazdasághoz közelebb, a művészetet és tudományt megint egy más osztályban a gazdaságtól távolabb helyezi el. Amannál valósággal inkább lehet közböten kapcsolatáról beszélni; ellenben a tudomány és művészet a gazdaságnak inkább csak közbenvetett hatását érzi. Azután fontos kérdésünkre nézve a *collectivus* és *individuais* szempont külön tartása. Az egyén nagyjában függetlenebb vagy ilyenné inkább lehet a gazdasági föltételektől, mint a *collectivum* (az általános szegénységet többnyire az általános művelődéshiány követi, a míg az egyént a szegénység épp úgy ösztönözheti munkájában, mint elkedvetlenítheti, elnyomhatja). Mindenekelőtt pedig lényeges a kérdést föltenni: fejlődési korok szerint egyformán hatnak-e a fejlődés menetére a gazdasági okok, vagy korok szerint váltakozóan (talán a fejlettség alacsonyabb fokain inkább, s folytatatólag csökkenően)?

Sajátságos és jellemző, hogy ezt a lényeges kérdést a történelmi materializmus soha nem vetette föl; megelégedett a semmitmondó chablonnal. A fölvetett kérdést nem tárgyalhatjuk részletesen, de egy-két szempontot adhatunk megoldásához. A fejletlenebb elmét eo ipso kevésbé fogják foglalkoztatni az úgynevezett ideológus körök, vagy legalább némelyek ezek közül, s így megfordítva nála az energiát javarészt a gyakorlati (mondjuk általánosságban gazdasági) élet fogja igénybe venni. De viszont: a folytatólagos fejlődés folyamán, a munkamegosztás következtében, az úgynevezett ideológus körök képviselői gazdaságilag mind önállótanabbakká válnak, inkább függenek majd létföltételükben mások gazdasági támogatásától, így válik a tudomány, a művészet legkényesebb virágává az emberi művelődésnek, s ha nem egyenesen tartalmában, közvetve, a létezés lehetőségét illetőleg mind jobban fog függeni egyik is, másik is a gazdasági élettől.

Végül ne felejtjük a történelmi materializmus bírálatában sem, hogy: *causa aequat effectum*. Ha a történelmi materializmusnak a maga ridegségében igaza volna, akkor hasonló gazdasági viszonyok mellett egészen hasonló ideológiának kellene előállnia. Pedig mennyire különbözik a francia gondolkozásmód és műveltség az angolétól vagy amerikaiétól, dacára annak, hogy a gazdasági viszonyok nagyon egyformák. Vagy pl. nálunk azt az erdélyi oláht lényegében változtatta-e meg, hogy egy villamos erővel hajtott gyárban dolgozik s olyan termelési föltételek közé került, mint bármely amerikai? Azután megfordítva: el kellene várnunk, ha a történelmi materializmusnak teljesen igaza volna, hogy különböző gazdasági viszonyok között csakugyan különböző ideológiák keletkezzenek. De itt sem áll ekként a dolog. Pl. a primitívus vallás (az animistic hit) nagyjában egyforma a különböző népek között, dacára annak, hogy közülök némelyek csak vadászok még, mások már állattenyésztők is, a harmadik csoport meg földműves.

Összegezve a mondottakat: a történelmi materializmusban van némi igazság, de ezt teljes igazsággá csak az a bírálat képes tenni, a mely viszont a történelmi materializmust egyoldalúságától, kizárólagosságától, merev pozitívitásától fosztja meg. A tudománynak ez a gondolkozás! irány csak ily föltételek mellett tud szolgálatot tenni.

Durkheim sociológiája.

Írta: VÁLYI BÓDOG.

Nagy örömmel látjuk idekünn (Páris-ban) élő magyarok, hogy a tudományos társadalomtannak otthon nemcsak egyesülete, hanem szakszerű folyóirata is támadt, mely teljes önállósággal nyúl a sociologia alapkérdéseinek vizsgálatához. A magyar nemzet mindenha erős politikai érzéke által vált ki az őt környező népek áradatából; kívánatos volna tehát, hogy ez az általánosan elismert politikai érzék most már »socialis érzékké« is alakuljon és olyan társadalomtant fejleszzen ki magából, melyből a nyugoti nemzetek is tanulhassanak valami újat. A társadalomtan ugyanis még a forrongás szakában lévő tudomány, úgy hogy benne igazán van még keletje az úttörő és alapvető bűvárkodásnak.

Az ilyen alapvető munkát azonban nem lehet elvégezni a már meglevő kísérletek beható bírálata nélkül. Különösen fontosnak tartom a francia sociológiának gondos figyelemmel való kísérését, mert semmi kétség, hogy Franciaország a szülőföldje a sociologiai gondolkozásmódnak s ez a gondolkozásmód eddig itt érte el legmagasabb fejlettségi fokát. Mikor Németországban az új tudomány idegenül állott az egyetemi világ előtt, — és mikor ott még ma is kancsal szemekkel méregetik — a francziák különös szeretetükbe és gondjaikba fogadták s odaadó ápolással fejlesztették. Ma már itten hivatalosan elismert tudomány, melynek minden francia egyetemen rendes tanszéke van. Ha positivus eredményei még szűkösek is, az nem a sociologusok munkakedvén és buzgóságán múlik. A kérdések bonyolult volta, a módszerek ingadozása természetszerűen súlyossá teszi a sociologia tudományos alapozását. COMTE és SPENCER nagyszabású, de kudarczot vallott kísérletei óta hány »új sociologiai rendszer« mondott már csődöt! Mennyi elpazarolt erő, mennyi hihetetlen küzdelem az első nagy eredményért: az alapvető

probléma egyszerű megértéséért! A jelenkori francia gondolkodásnak főjelleme ez a küzdelem egy új tudományért, melynek kérdései a huszadik század szellemi életét kétségtelesen a legnagyobb mértékben igénybe fogják venni. Ha az eredményekhez vezető út most, a mikor még alig hogy rálépünk, fáradságosabbnak Ígérkezik, mint bármely más tudományágban, vigasztaló mozzanatként hat mégis az esztetikai varázs, melyet a problémák újsága rejt a velük küzködő bűvár számára. Minden tudomány történetében ennek az alapvető küzdelemnek van a legnagyobb varázsa: KEPLER és GALILEI küzdelme mai is csodás színben jelenik meg előttünk, s szinte érthetetlennek látszik, hogy oly fölöttébb súlyos harcra kellett végig küzdeniök, míg a scholasticismus kínai falait ledönteniök sikerült. Ha a szociológiának ma még önhitt szakfőriak nem-törődőmségével, sőt ellenszenvével kell találkoznia s neki is művelődésünk bizonyos kínai falai állanak még útjában, hadd vigasztalódjék azzal a bizonyossággal, hogy problémái fő-főfontosságúak az emberiség jövőjére nézve, s hogy ennél fogva azokat véka alá rejteni sokáig úgy sem lehet.

Ami a mai francia szociológiát illeti, annak legjellemzesebb alakja ez idő szerint DURKHEIM. Két évtized előtt lépett föl, de már a társadalomtan vezérlő képviselői közé tartozik. Művei közül főfontosságúak: „*Les règles de la méthode sociologique*” (először 1895-ben jelent meg s azóta öt kiadást ért), „*De la division du travail social*,” melyben új módszerét az erkölcsi kérdések vizsgálatára már akkor alkalmazta, mikor ennek szabályait nem foglalta volt rendszerbe.*) Ez a két könyv az újabb társadalomtan történetében mindenestre fordulatot jelent: nem csupán az alapkérdések új megvilágítása s megoldásuk új és érdekes kísérletei által, hanem a mély hatásnál fogva is, melyet DURKHEIM föllépése a francia gondolkodásra gyakorolt. Az általa vezetett „*Année sociologique*” munkatársai külön iskolát alkotnak a társadalomtanban, s az a buzgalom, melylyel ez a lelkes tanítványsereg a

*) Harmadik nagyobb műve: „*Le suicide*” (1897.), melyben egy különleges társadalmi kérdést világít meg új szempontokból. Néhány kisebb tanulmánya francia, olasz és angol folyóiratokban jelent meg.

durkheimi elveket hirdeti és alkalmazza, nagyban hozzájárult a társadalomtan tudományos hitelének megerősítéséhez.

Aki ma a francia sociológiával foglalkozni akar, annak figyelmét első sorban a DURKHEIM nevéhez fűződő irány köti le. Ezt az irányt nemcsak ismertetni kívánom, hanem meg akarom világítani alapfogalmainak keletkezését is, vagyis azt a lélektani utat, melyen haladva DURKHEIM új módszere szabályainak megfogalmazásához jutott: röviden, a durkheimi módszer ismeretani bírálatát akarom nyújtani. Ha e bírálat engem velem szemben tagadó állásponthez vezet is, ez korántsem akadályoz meg engem az ő nagy érdemeinek elismerésében. DURKHEIM-ot dialektikájának mélysége és érvelésének rábeszélő ereje még akkor sem hagyja cserbe, mikor már az önmagához való következetességből is kifogyott. Ezért, ha tagadom is bizonyos irányzatait, nem ellenzem némely tudományos eredményeit, sőt ellenkezőleg, meg vagyok győződve, hogy vizsgálódásai nagy mértékben fognak hozzájárulni a társadalmi lélektan reformjához.

DURKHEIM-ot első sorban a sociológiai módszer kérdése érdekli. Ezt az alapkérdést ő előtte nem is fogták föl egész jelentőségében; csak COMTE tárgyalta volt főművében, de nem eléggé behatóan. Es valóban, a módszer kérdésének elhanyagolása okozta, hogy a sociologia megrekedt a társadalomról szóló iránytalan általános elmélgedésekben. A tudomány ott kezdődik, mondja DURKHEIM, a hol kilábal az »egyéni« vagyis pusztán alanyias elmélgedésekből és »objectives«, tárgyias jelleget ölt; mert minden tudomány collectivus alkotás. Mindaddig, míg a „sociologia az ő »egyéni« vagyis alanyias jellegét le nem veti, szóval amíg a »philosophia« stádiumában marad meg, addig a tárgyilagos tudomány rangjára igényt nem tarthat. DURKHEIM a módszer kérdését akkor tekintené megoldottnak, ha a társadalomtan megszabadulna minden bölcsészettől s a tárgyilagos kutatások útjára térne. Ez a vágy annyira hatalmába kerítette egyéniségét, hogy a félszeg tudományos »specialista« -ság veszedelmét észre sem veszi. Ő is annak a COMTE óta elterjedt kép-telen fölfogásnak hódol, hogy a tudomány haladása a bölcsészettől való folytonos távolodását jelentené, úgy hogy a bölcsészettnek végűi teljesen meg kellene szűnnie, mindenütt tért engedvén a tisztán specialista kérdéseknek.

A tudományoknak és a bölcsészetnek egymáshoz való viszonya tévesebb világitásba aligha helyezhető. A bölcsészetnek mindenkoron az lesz a nagyjelentőségű szerepe, hogy bírálatnak veti alá a tudományos megismerést, s így megalkotja tudásunk egységét, minden szaktudományoknak közös fogalomrendszerét. És ha körütekintünk, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a tudományok fejlődési iránya az utolsó évtizedek óta egyre erősebben a bölcsészet felé hajlik; hiszen a természet-tudományok is röstellik már, hogy egy időben nagyon is elpártoltak volt a bölcsészet tanításaitól. Az olyan fiatal tudomány, minő a társadalomtan, pedig épenséggel iránytalanná válik, ha nem támaszkodik a bölcsészetre.

Hiszen már maga az a főkérdés, hogy mi állapítja meg a társadalomtan külön jellegét, vagyis hogy mi választja el minden más tudománytól, tisztán ismerettani, vagyis bölcsészeti kérdés. DURKHEIM a társadalmi jelenségek különyszerű természetére hivatkozik, a melynek magyarázatára külön módszerre van szükségünk. Társadalmi tényeknek nem a társadalmon belül észlelhető összes jelenségeket tekinti, mert akkor a társadalomtan területe teljesen egybeesnék a biológiáéval és a lélektanéval. A valóságban minden társadalmon belül megállapíthatjuk a jelenségeknek olyan csoportját, melyet a többi tünetmények-től határozott jellemvonások különítenek el. »Az a jelrendszer, melylyel gondolataimat kifejezem, az a pénzrendszer, melylyel adósságaimat törlesztem, a hiteleszközök, melyeket kereskedelmi kapcsolataimban használok, a gyakorlat, mely szerint hivatalomban eljárók, egyéni használatuktól függetlenül, társadalmilag léteznek.«

A cselekvés, a gondolkozás, az érzés e módjait az a tény jellemzi, hogy meglétük az egyéni tudat határain túl terjed. Magunktartásának és gondolkodásunknak olyan typosos formái ezek, melyek nem csak hogy függetlenek egyéniségünk-től, hanem kényszerítő hatással is vannak reá. Ez a kényszerítő befolyás a társadalmi tények örök jellemvonása, mely akkor nyilvánul legjobban, mikor ellenük szegülni próbálkozunk. Nem szabad őket sem az organicus, sem a lelki tünetmények-vel fölcserélni: a jelenségeknek különálló új csoportját alkotják ezek, melyeknek substratuma nem az egyén,

hanem a társadalom.*) A kényszer hatalmát DURKHEIM szerint misem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy gondolatunk és törekvéseink javarésze nem belülről ered, hanem kívülről adódik. Ehhez képest nevelő befolyásunk is abból a szakadatlan erőlködésből áll, hogy a gyermekekre olyan nézőpontokat, érzéseket, cselekedeteket kényszerítünk, melyekhez maga-magától soha sem jutott volna el. A társadalmi környezetnek ez a pressiója, a kútforrása minden társadalmi életnek. A gondolkodás és cselekvés bizonyos módjai lassanként különleges formát öltenek, külön valóságot képezve, mely az egyén ellentálló erejét messze túlszárnyalja. »Le fait social est distinct de ses répercussions individuelles.« Valamely társadalmi ténynek fő jellemző vonása a kényszernek az a kívülről eredő hatalma, melyet az az egyének fölött gyakorol.

A társadalmi tények tehát DURKHEIM szerint függetlenek egyéni nyilvánulásaiktól. Ebből az elvből következik szerinte a sociológiai módszernek az az első és alapvető szabálya, hogy a társadalmi tényeket dolgoknak kell tekintenünk. »La première règle et la plus fondamentale est de considérer les faits sociaux comme des choses«. Ez a szabály, mely DURKHEIM módszerének mintegy a lelke, a francia sociológusok között heves vitát keltett. DURKHEIM legkiválóbb ellenfele, TARDE azt hányta szemére, hogy a társadalmi tények függetlenítésének elmélete a középkori scholasticismusba vet bennünket vissza; mert aki a közösség tényeit függetleneknek mondja az egyéniéktől, az ugyanabba a hibába esik, mint aki az elvont fogalmaknak független valóságot tulajdonít az egyes dolgoktól, a melyekből elvonattak. Szóval TARDE szerint a középkori nominalismus és realismus vitája újulna meg a DURKHEIM elmélete

*) A külső természeti környezetnek physikai és chemiai folyamatai is kényszerítő hatást gyakorolnak reánk, de azért mégsem mondhatók sociológiai jelenségeknek. Hasonlóan nincsenek akaratunknak alárendelve saját szervezetünk vegetatívus életfolyamatai, minők az emésztés, assimilatio folyamatai, de azért ezeket sem mondja senki sociológiai jelenségeknek, bárha kényszerítő erővel gyakran úgy folynak le, ahogy mi azt nem kívánjuk. A kényszerítő erő tehát, magában véve, korántsem volna alkalmas arra, hogy a sociológiai tényeket, a physika és biológia tényeitől megkülönböztesse.

A szerk.

folytán. E súlyos ellenvetés daczára az elmélet nagy hatást tett, mert szerzője olyan megvesztegető érvekkel támogatta, melyeknek tarthatatlan voltát nem könnyű bizonyítani. Mielőtt ebbe bocsájtkoznám, azt akarom megvilágítani, hogyan jutott DURKHEIM a »sociologiai tárgy«-nak általa megállapított különös fogalmához.

DURKHEIM minden tudomány keletkezését a következő módon próbálja magyarázni. Mielőtt a tudomány a természeti tárgyak megfigyelésére vállalkoznék, első sorban egy sereg előzetesen megalkotott képzettől kell megszabadulnia, melyek a kezdetleges ember gondolköréből erednek. A míg ezeknek a képzeteknek hatása alatt állunk, addig magunknak a dolgoknak vizsgálatához el nem juthatunk. A sociologiai ép úgy mint a természettudományi kutatásnak az a legnagyobb akadálya, hogy a dolgok vizsgálata helyett saját képzeteinket elemezzük és kombináljuk. A valóságnak megismerése helyébe így módon tarthatatlan ideológiát csúsztatunk. Nagyon természetes, mondja DURKHEIM, hogy az ilyen eljárás semminemű tárgyilagos eredményhez nem vezet, hiszen előzetesen szerzett képzeteink sokkal többet fátyoloznak el a dolgok valóságából, mint a mennyit látni engednek. Félre ezekkel a kezdetleges álképzetekkel! A mit BACO a természettudományoktól követelt, azt most a sociológiával szemben kell legelső követelményként hangoztatnunk. A míg a jogról, az erkölcsről, a családról, az államról, a társadalomról azokkal az előzetes képzetekkel fogunk elmélkedni, melyeket a köznapi életből magunkkal hozunk, addig a sociológiáról, mint tudományról, szó sem lehet. Csak ha a társadalmi tényeket »dolgok«-nak tekintjük, mint a hogy a természettudomány a maga tényeit, fognak megszabadulhatni a reájuk vonatkozó hamis előzetes vagy anticipált fogalmaktól, úgy, mint a hogy a természettudomány is mindennütt fölszabadít bennünket amaz anticipált fogalmaktól, melyekkel a természeti tényekhez közeledni szoktunk. És ha ideológiánktól megszabadulva, mint igazi »dolgok«-hoz fogunk nyúlni a társadalmi jelenségekhez, akkor reájuk vonatkozólag ép oly újszerű és meglepő fölfedezéseket fogunk tehetni, aminőket a physikusok, chemikusok sat. a természeti tünemények körében tettek.

A társadalomtani dologfogalom tehát, mint látni, ebben a rendszerben döntő szerepet játszik. A természettudomány módjára a sociologia is dologszámba veszi mindazt, a mi megfigyelésünk számára hozzáférhető. »Traiter des phénomènes comme des choses, c'est les traiter en qualité de data qui constituent le point de départ de la science.« — A gazdasági tudomány számára nem az érték eszméje van adva, hanem az értékek ama rendszere, mely a gazdasági kapcsolatokban valósággal megnyilvánul. Hasonlóan az erkölcsi tudomány számára nem az erkölcsi eszmény ilyen vagy olyan fogalmazása van adva, hanem egy csomó, az ember magatartását fegyelmező szabály. A társadalmi jelenségeket, hangsúlyozza DURKHEIM, önmagukban kell vizsgálni, olyanformán, hogy elvonatkoztatjuk őket az egyénektől. Külső dolgok módjára (comme des choses extérieures), kívülről kell őket tekintenünk: a kutató számára benső (az egyéni tudatban gyökerező) jellegük is külső alakot ölt.

A társadalmi tény így »objectivus jelenséggé« válik s az állandóság és szabályszerűség révén a tudományos megfigyelés számára jobban megközelíthető. Hogy ez az objectivus jelleg nem csak kép, azt DURKHEIM szerint mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a társadalmi dolgokat semmiféle egyéni akarat se tudja megváltoztatni. A társadalmi dolgok nem a mi akaratunk termékei; ellenkezőleg akaratunk is tőlük függ. A szükségszerűségnek ez a vonása annyira hozzátapad a társadalmi tényekhez, hogy minden egyéni ellenszegülés hiábavaló, volna.

A társadalomtan alapfogalmának ezt a reformját DURKHEIM az utolsó félszázad lélektani reformjával hozza párhuzamba. Szerinte a tudományos lélektan is csak akkor tért a tárgyilagos kutatások útjára, mikor a tudat állapotait kívülről, nem a tudat nézőpontjából szemlélte, vagyis, mikor alanyias módszerét föladta. A kiindulásnak ezt az áthelyezését a sociológiában is utánozni kell. Minden társadalmi tény dologként vizsgálható: a jog a törvénykönyvekben, a mindennapi élet mozgása a statistikában s a történelem följegyzéseiben, a divat a ruházatban, az izlés a műalkotásokban lesz szemlélhető dologgá és így tovább. Minden társadalmi jelenségben természetszerűen bennlakozik az erő, melynél fogva, az egyéni tudat fölé kerekedve, rajta uralkodik.

Honnan ered ez a durkheimi elv, mely a társadalmi jelenségeket az egyéni tudattól függetleníti? Voltaképen nem is új fölfogás ez, hiszen nagyon is jól ismerjük az »organista« iskolához tartozó sociologusok amaz elvét, hogy az egész emberi társadalom, mint magasabb »Organismus«, független az egyedi organismusoktól. DURKHEIM csak újszerűen okolja meg a régi elvet az által, hogy a társadalmat nem is az egyedi szervezettel, hanem az egyedi »psychévei« állítja párhuzamba. Szerinte ugyanis az egyedi képzetek sem az idegrendszer egyes elemeiben gyökeredznek: »Les représentations individuelles produites par les actions et les réactions échangées entre les éléments nerveux, ne sont pas inhérentes à ces éléments.« Ugyanilyen értelemben a társadalmi élet is több, mint egyéni megnyilvánulásainak pusztja összege. Ezt a lélektanból vett párhuzamot alkalmazni kell a társadalmi jelenségekre is, mint collectivus képzetekre. »Les représentations collectives, produites par les actions et les réactions échangées entre les consciences élémentaires dont est faite la société, ne dérivent pas directement de ces dernières et les débordent.«*) A lélektani és sociologiai álláspontnak ez a párhuzamossága DURKHEIM fejtegetéseiben nyilvánvaló czáfolata annak a megokolatlan vádnak, mely vele szemben fölvetődött, hogy t. i. anyagelvű módon fogná föl a társadalmi életet. DURKHEIM joggal utasítja vissza ezt a vádat, mert az ő sociologiai dologfogalmának lélektani jellege első tekintetre szembeötlő. A társadalmi dolgok szerinte collectivus képzetek; az egész társadalmi élet tehát lélektani jellegű, csak hogy nem olvad bele az egyéni lelki életbe.

Kissé zavarólag hat ugyan, hogy DURKHEIM erélyesen tiltakozott az emberi társadalom életének lélektani magyarázata ellen és hogy a társadalomtan számára minden lélektantól független specíficus módszert követelt; valójában azonban az ő tiltakozása csak az »egyéni« lélektan ellen irányúit, s az elmélete fölött támadt vita során ő maga is elismerte, hogy a társadalomtan voltaképen egy különleges neme a lélektan-

*) V. ö. DURKHEIM, Représentations individuelles et représentations collectives. 1898.

nak, melynek módszere azonban nem azonos az egyéni lélektanával. DURKHEIM gyűlölete az úgynevezett »lélektani sociológiával« szemben abból az ellentétből ered, a hogy ő a dolog és a képzet fogalmát egymással szembe állítja. »La chose s'oppose a l'idée comme ce que l'on connaît du dehors à ce que l'on connaît du dedans,« — mondja módszertani művében. A Jelenségek »külső« és »belső« voltának ez a gyökeres ellentéte azonban merően fogalmi csinálmány, mely a természettudományi figyelés hamis értelmezéséből ered. DURKHEIM a physika eljárására hivatkozik, mely a természeti tárgyat a tapasztaló alanytól független anyagi valóságnak tekinti. Csakhogy a mai természettudomány vezető egyéniségei maguk is beláták, hogy ez a nézőpont csakis kényelmi tekintetből tartható fenn, és hogy az ismeretban az ilyen kényelmi eszköznek nincsen helye. DURKHEIM hypostasálja a társadalmi jelenségeket, a mennyiben az alanyoktól elszigetelt valóságoknak tekinti azokat. És ha ezt a hypostasist a természettudományokra s a mai lélektanra hivatkozva hajtja végre: arról feledkezik meg, hogy épen ez rontotta meg a mai lélektan tudományos hitelét. A lélektani tárgyfogalom, melynek mintájára DURKHEIM a saját sociologiai dologfogalmát szerkesztette, maga is hitelvesztetté lett a tudományos világ ítélőszéke előtt. DURKHEIM-OÍ az a vágy ragadta, hogy a társadalmi jelenségek határozatlan jellegét a reális tárgyak határozott, érzékelhető vonásaival ruházza föl. Módszere sokakra megvesztegető hatást gyakorolt, pedig ez a párhuzam, melyet lélektani és sociologiai dolog között megállapítani akar, már kiindulásában hamis: sociologiai dologfogalma ép oly törvénytelen conceptio, mint a hogy ismeretlanilag törvénytelen a physikai és lélektani tárgyfogalom is, a melyre hivatkozik.

De másrészt föl kell vetnünk a kérdést, hogy sikerült-e DURKHEIM-nak a társadalmi tények hypostasisa révén a sociológiát minden lélektantól megtisztítania. Már a fenti fejtegetésekből nyilvánvaló, hogy épenséggel nem. Mihelyt ő a társadalmi élet lelki jellemét elismeri, — s ezt minden kétség kizárásával megállapítottuk, — mihelyt a társadalmi jelenségekben »collectivus képzeteket« lát, kénytelen-kelletlenül is benne reked a lélektanban, mert a képzetek, akár egyéni, akár collectivus jel-

legűek is legyenek azok, mindenesetre csakis lélektani elemzés útján vonhatók tudományos vizsgálat alá. Ez a szükségszerűség tökéletesen független attól a másik kérdéstől, hogy vajjon a »collectivus képzetek« különböznek-e az ő »egyéni« collegáiktól vagy sem? DURKHKTM módszere ilyképen minden tekintetben lélektaninak bizonyul. Ha ő a társadalmi életben lelki folyamatot lát, akkor alapfogalmai ehhez mérten lélektani jellegűek, úgy, hogy az a küzdelem, melyet a lélektani sociologia ellen folytat, önnön módszere ellen is irányú.

Ez az elvi kifogás azonban legkevésbé sem akadályozhat abban, hogy teljes mértékben ne méltányoljuk a társadalomtani » ideológia «-ra vonatkozó elmés fejtegetéseit. Az a mélyreható bírálat, melyet DURKHEIM ebből a nézőpontból COMTE és SPENCER társadalomtani alapfogalmain gyakorolt, az ő életművének talán legértékesebb részét alkotja. Csak attól a túlzástól kellett volna óvakodnia, hogy minden társadalom-lélektani magyarázatot mindjárt a tőle annyira üldözött társadalmi ideológiával azonosítsa. Nem egy kísérlet bizonyítja, hogy a lélektani elemzés milyen termékeny módszere a társadalomtanak ott, a hol valóban a tényekből indul ki és azokhoz szigorúan ragaszkodik.

Ugyancsak éles megkülönböztetést tesz DURKHEIM a társadalmi élet »normális« és »pathologiai« jelenségei között. Normalis szerinte az a társadalmi tény, mely a társadalmi típusok fejlődésének szakáival együtt jár. Ebből az elvből következik az a sajátos nézete, hogy a bűn minden társadalomnak normális tényezője. A bűn szerinte nem egyéb, mint bizonyos collectivus érzések ellen irányuló cselekedet, a mely szükségszerű járuléka minden társadalmi életnek. Aki a LOMBROSO-féle elmélet híve, megdöbbenve fogadhatja a francia sociologusnak ezt a következtetését. Pedig DURKHEIM itt nem áll meg, hanem, tovább fűzve gondolatmenetét, azt fessegeti, hogy a bűn nem csupán szükségszerű, hanem hasznos jelenség is, a mennyiben a társadalmi változásoknak előidézője lesz. Szóval, a bűnös ember, bármennyire is elítélendő, éppenséggel nem pathologiai jelenség, hanem a társadalmi fejlődésnek égy szükségszerű velejárója. Igen nagy kár, hogy a jeles bűvár a »normális« műszót olyképpen alkalmazza a bűnre, hogy ezáltal könnyen félreértésekre ad okot. Alapjában véve azonban csak az ellen foglal állást, hogy a bűnt egyszerűen kóros tünetnek

lehesen minősíteni. Csak »organicista« álláspontból, vagyis csak, ha a társadalmat biológiai szervezetnek minősítjük, mondhatnók, hogy a bűn nem egyéb mint ennek a szervezetnek körjelensége. DURKHEIM, aki, mint láttuk, lélektani és nem organicista alapon áll, egészen következetes marad magához, mikor nem engedi, hogy a bűn mivoltát a kórság fogalmával össze téveszszék. Ámde nem lett volna szabad megelégednie azzal, hogy elvesse az organicisták tévedését, hanem a saját módszerével positivus alakban, kellett volna fölmutatnia, hogy társadalomtani szempontból miként kelljen a bűnt fölfognunk, úgy látszik azonban, hogy alap gondolatának bizonyos zavarosságai következtében e nehéz föladat megoldásához nem tudott eljutni. DURKHEIM módszerének egy másik jellemző gondolata a társadalmi t y p u sok osztályozására vonatkozik. Azt hinni, hogy a társadalmi típusok összességének, az egész emberi társadalomnak, egységes történeti fejlődése van, merő agyrém, mivelhogy a különböző típusok minőségileg különböznek egymástól, és így mindenike a maga sajátos fejlődéséből magyarázandó. DURKHEIM a társadalmi típusokat összetettségük foka szerint különbözteti meg. Ha ismerjük a társadalmi élet legegyszerűbb típusát, mely valaha előfordult, az összetevődés lehetséges módjai szerint osztályozhatjuk a típusokat. »Leg egyszerűbb« az a társadalmi típus, mely közbötlelenül egyének társulásából áll elő, melyet tehát egy testi szelvényhez, »segmentum«-hoz lehet hasonlítani. Egyéneknek ilyen halmozata a »horda«, mely azonban történelmileg ismeretlen, mert a történelmileg fölismerhető típusok már több »segmentum«-ból tevődtek össze. Mégis, ha a legegyszerűbb típus fogalmából indulunk ki, ennek combinatiói a következő módon alakúinak. »Egyszerű polysegmentarius típus« az, mely a szelvények egyszerű társulásából származik (ilyen pl. néhány ausztráliai törzs). »Egyszerűen összetett polysegmentarius típus« az, mely az előbbiekből tevődik össze, (mint pl. az egyesült kabyltörzsek). »Kétszeresen összetett polysegmentarius típus« az, mely az egyszerűen összetettek egybeolvadása által jön létre (ilyen pl. a germán törzs), s így tovább. Ez az osztályozás abból a különös fölfogásból fakad, hogy az összes társadalmi típusok minőségi különbségeik daczára ugyanegy társadalmi típus combinatióinak tekintendők. A benső

ellentmondás, melyben itt DURKHEIM leledzik, világosan szembe ötlük. Egyesíteni akarja a társadalom egygyökerű (egytörzsű: monophyleticus) és sokgyökerű (soktörzsű: polyphyleticus) eredetének elméletét, ami pedig képtelenség. Ha továbbá szerinte a legegyszerűbb typus egyedek társulásából keletkezett, akkor a társadalom csak utólagos képződmény és nem lehet neki egyénfölötti valósága (realitása), ahogy azt DURKHEIM akarja.

DURKHEIM, az eddigi társadalomtannak teleológiai módszere ellen szállván síkra, a küzdelem hevében ennek a módszernek azt lobbantja szemére, hogy a társadalmi fejlődés kútforrását az egyéni tudatban keresi s a társadalmi törvényeket csak lélektani törvények alkalmazásának tekinti. Holott szerinte — mint láttuk — a társadalmi jelenségek alapjellemé éppen abban a hatalomban rejlik, melylyel az egyéni tudatra kívülről nyomást gyakorolnak. A társadalmi élet nem pusztá folytatása az egyéni életnek, s így követelni kell, hogy a sociologia se legyen pusztá folytatója a lélektannak, hanem a társadalomnak különálló realitásából magyarázza a társadalmi tényeket. A társadalom végtelenül fölötte áll az egyénnek, térben és időben egyaránt. Az egyén gondolkozásának és cselekvésének minden módja tőle ered, vagyis az ő egyénfölötti realitásában gyökeredzik. Ez a valóság nem olvad föl az egyének pusztá társulásában: »en s'aggrégant, en se pénétrant, en se fusionnant, les âmes individuelles donnent naissance à un être, psychique, si l'on veut, mais qui constitue une individualité psychique d'un genre nouveau.« Ilyen értelemben a társadalmi tudatnak az egyéniektől különálló és fölsőbbrendű realitását hirdeti. A társadalom collectivus-pszichikai egyéniség, és a benne végbemenő jelenségek okai nem az egyéni lélekben, hanem a társadalomnak külön psyché-jében keresendők. Ezért utasítja vissza DURKHEIM a társadalmi tényeknek lélektani magyarázatát.

Már érintettük, hogy ez a visszautasítás mily kevésbé jogosult. »Lélektani magyarázat« ő az elszigetelt egyéni tudatból való magyarázást érti s ezzel szemben arra hivatkozik, hogy a társadalmi életet nem valamely elszigetelt tudatból, hanem csakis több egyéni tudat kölcsönhatásából lehet levezetni. Ebben a szembeállításban a lélektannak teljesen téves fölfogása lappang. Mi sem természetesebb, mint hogy a társadalmi élet jelenségei nem származhatnak egy elszigetelt egyéni

tudatból, hiszen a »társadalom« mivolta már az egyéni tudatok egész sorát tételezi föl. De másfelől az egyénnek tisztán egyéni lelki életét sem lehet pusztán egy elszigetelt tudatból leszármaztatni. Minden lélektan abból a föltevésből indul ki, hogy a tudat alanyai kölcsönösen egymásra hatnak, hogy tehát minden egyéni tudat más hozzá hasonlóba! kapcsolatban áll. Ilyen értelemben minden egyéni psyche már is társadalmi termék, vagyis minden lélektan szükségképen társadalmi lélektan. Ha tehát DURKHEIM valamely elszigetelt léleknek lélektana ellen támad, akkor ez a támadása pusztá szélmalomharcz, mert az elszigeteltség lélektani tudománya nem létezik sehol.

DURKHEIM maga is abból indul ki, a mi minden eddigi lélektannak közös kiindulópontja, hogy t. i. a lelkek egymással kölcsönhatásban állanak. Mégis azt állítja, hogy a társadalmi psyche lényegesen különbözik az egyéni psychéktól s egy új, magasabb rendű psycheként jelentkezik. Ha ennek a csodálatos hyposzatisnak indító okát keressük, akkor DURKHEIM nem tud egyébre hivatkozni, mint a föntjelzett társadalmi kényszerre. Lássuk tehát, mi módon keletkezik ennek a társadalmi kényszernek mystikus hatalma, mely DURKHEIM-ot annyira megigézte.

A történelem legnagyobb kényszerítő ereje az »association a társulás kényszerúsége. Minden társadalmi jelenség ebből az alapvető tényből magyarázandó, mondja DURKHEIM. E jelenségek sokfélesége az associatio módjainak sokféleségéből ered, vagyis abból, hogy az emberek a társaságban hogyan csoportosulnak, így keletkezik az a „*belső milieu*”, melyből minden társadalmi folyamatot származtat. A *belső milieu*-nek leírása, egyes tényezői szereplésének föltárása a társadalmi jelenségek keletkezésében, volna a sociologia tulajdonképeni föladata. Nem »végső ok« gyanánt fogja föl a *belső milieu*-t, hanem csak a »legáltalánosabb« ténynek, melylyel a részleges tényeket magyarázni lehet. DURKHEIM abban látja nagy tudományos jelentőségét, hogy ezzel az új fogalomalkotással oksági kapcsolatokat lehet megállapítani az egyes társadalmi jelenségek között. Minden törekvése ugyanis oda irányú, hogy a »teleológiát« kiküszöbölje a társadalomtanból és helyébe okviszonyok kutatását tegye.

Ebben a nagy buzgóságában észre sem veszi, hogyan hypos tasálj a a »belső milieu« tényezőit természeti erőkké, fölruházván azokat mystikus eredetű korlátalan hatalommal, s az egyénnek oly mértékű alávettségét hirdetvén ezzel a szörnyeszerű hatalommal szemben, hogy már már a fatalismus szószólójának tarthatnók. Pedig, ha DURKHEIM csak a saját elméletét a legegyszerűbb társadalmi typus keletkezéséről szem előtt tartaná, mindjárt megszabadulhatna mysticismusától. A legegyszerűbb typus ugyanis szerinte egyének társulása folytán jó létre, tehát az a kényszerítő erő, mely ebben a legegyszerűbb társágban föllép, nem lehet más, mint az egyik egyénnek kényszerítő befolyása a másokra. Az a borzadalmas hatalom tehát, mely íátumszerűen lebegne az egész társadalom fölött, a saját elmélete szerint az egyéni akaratból volna származtatandó. De hát mi lenne akkor a »társadalmi psyche« és a »belső milieu« regényes fogalomalkotásaiból?

Nyilvánvaló, hogy DURKHEIM-nak a saját társadalomtana érdekében előbb a lélektan reformjához kellett volna hozzálátnia, hogy a sociológiát szilárd alapokra helyezhesse. De, bárha ezt megtenni elmulasztotta, munkája korántsem volt terméketlen és hiábavaló. Oly mélyen világított belé a mai sociologia zűrzavarába, mint alig más kortársa, s ha maga is tévedésekbe esett, műveiből mégis megértjük azokat az óriási nehézségeket, melyekkel a megalapítandó társadalomtannak meg kell küzdenie, hogy szilárdan alapozott tudománnyá válhassék. És ez már magában véve nagy eredmény, mert a nehézségek átértése az első lépés azoknak megoldása felé.

Újabb törekvések Angliában a socialis tevékenység terén.

Írta: KOVÁTS J. ISTVÁN.

A renaissance a tudomány-, a reformatio a vallás-, a francia forradalom az emberi jogok-, a letűnt század utolsó évtizedei s a XX. század pedig a társadalmi kérdések forróságainak, harcainak a kora.

A mely nemzetek a korok új eszméit meg nem értik: aláhanyatlanak; a melyek megértik: a többi fölé emelkednek. Ezt látjuk a múltban. S ezt bizonyítja a nemzeteknek a társadalmi kérdésekkel szemben tanúsított magatartása is. Példárá a socialis tevékenység terén vezető szerepet vivő Anglia! Az angolok megértették a kor szavát. Meg is látszik úgy állami életükben, mint a nemzetek nagy versenyében elfoglalt tekintélyes állásukban.

Pedig Anglia socialis viszonyai összehasonlíthatlanul nehezebbek, mint bármely más európai államéi — a Balkán államait kivéve. A szegény és vagyonos osztály közt talán seholsem oly kiáltó az ellentét, mint Nagy-Britanniában. A dúsgazdagok ezrei mellett az éhezők és rongyokba burkoltak százezreit látjuk. Csak néhány lépést kell tennünk, csak át kell mennünk a London Bridge-en, s a világ leggazdagabbjai után ott látjuk a világ legszegényebbjeit. Még kemény téli időben is látunk az utczákon mezítlábas és rongyokba burkolt alakokat.

Mindennek daczára a socialismus az angolok közt még sem bírt erős gyökeret verni. A jobbmódúak áldozatkészsége, az állami- és városi népjóléti intézmények s a társadalomnak és az egyházaknak oly sok irányban elágazódó socialis munkássága lecsöndesítették a társadalmi gyűlölség hullámain.

Akkora nyomort, annyi kolduslelket elnémitani: nem lehet könnyű munka! Hogy kellőképpen méltatni tudjuk azt a nagy

munkát, amit az angol nemzet apraja-nagyja társadalmi téren végez, vessünk előbb egy pillantást az angol társadalmi élet bajaira; azután nézzük, miként igyekeztek azokon segíteni s végűi, minő újabb törekvésekkel találkozunk e téren!

A társadalmi bajok mind okozati összefüggésben állnak egymással. Főfészkek a városi élet. A népnek minél nagyobb százaléka lakik városokban, annál nagyobb arányokat öltenek.

Száz évvel ezelőtt Anglia lakossága is még nagyobbára földművelő nép volt. A XIX. század elején kétharmad részt még falvakban lakott. Most a városi lakosság képezi Nagy-Britannia népességének négyötöd részét! Londonnak száz éve még egy millió lakosa volt, — ma már öt millió van!

Ezt a változást egyedül a földművelésről az ipari foglalkozásokra való átmenetel idézte elő. Az ipari élet kifejlődése a városokba tömöríti a népet. A városok lakóinak legalább a fele nem ott születik. A nép érzi, hogy a városokban több az eshetőség a meggazdagodásra. Először a vállalkozóbb szelleműek kerekednek föl. De velük együtt megy a salak is.

A városi élet fölemészti az odaözönlő vidékiek erejét. Az erős gyári munka, a rossz levegő, az egészségtelen lakások elcsenevésztesítik a nemzedéket. A nyomorultak, a kétes foglalkozásúak és foglalkozás nélküliek száma ijesztő arányban nő. A nyomorral karöltve jár s véle egyenes arányban növekszik az erkölcsi züllés. A szegénység s a nyomor levegőjében az iszákos-erkölcstelenség rohamosan terjed. Ezek azután a társadalmi élet gyökerére, a családi életre mérnek végzetes csapást.

Ennek az egész társadalmi életüket fenyegető nagy veszedelemnek az angol nép jobbjai hamar tudatára ébredtek. Azóta egyház és társadalom vállvetve küzd a társadalmi bajok megelőzése és gyógyítása terén. S e nagy munka közben igen érdekes tapasztalatra jutottak, mely méltó arra, hogy materialista elveket valló és a szellemi élet magasabb követelményeivel szemben érzéketlen »szabad gondolkodóink« zászlovívői is megszívleljék.

Azt hitték, elég a népet rendszeres oktatás útján okosabbá tenni: értelme mélyebb lesz s nem fogja többé a társadalmi rendet fenyegető elemek nagy tömegét gyarapítani. E végből a nagyobb városokban »People Palace«-okat, népalotákat állítottak föl.

Jól emlékszem még most is, hogy 9-10 éve, mint a Szabad Lyceum gyorsírója, lejegyeztem Dr. HEGEDŰS LÓRÁNT előadását a »londoni People Palace«-ról. Beszéde elején élénk színekkel füstötte London legszegényebb városrészét. Azután rátért arra, hogy ott, a hol a nyomor és a szegénység oly kiáltó, ott emelkedik a hatalmas palotájú People Palace. Elmondta, hogyan igyekeznek a népet odaszoktatni: még meg is vendégelik őket. Talál ott mindenki mindent, amire csak vágyakozik. Az egyik főst, a másik mintáz, a harmadik előadást hallgat, a negyedik a nagy könyvtárban olvas.

Oly élénk színekkel füstötte ezt az intézetet, hogy, Angol-országot járva, nékem is egyik leghőbb vágyam volt a londoni People Palace-t megismerni.

El is indultam egyik délután a barátommal London keleti részébe: az East Side-re. A belvárostól, a City-től, gyalog tettük meg a hosszú utat, hogy annál szembetűnőbb legyen, mint válik a város kifelé menet egyre szegényebbé és szegényebbé. A belső városrészek fényes üzleteit apró s kellemetlen szagot árasztó üzletek kezdték fölváltani. Vásáros bódékkal volt az út itt-ott megrakva. Egyre toprongyosabb alakokkal kezdtünk találkozni. Egymást érték a különböző egyházak és társulatok »Missions Hall «-jai, melyekben az iszákos és az utczákon kódorgó nép térítgetésén, jobb útra terelésén fáradoznak. A város legkoldúsabb részébe érkeztünk. Tisztában voltunk, hogy a People Palace sem lehet már messze. Csakugyan, balkéz felé megpillantottunk egy nagyobb szabású, tornyos épületet: a People Palace volt.

Bementünk s a titkári hivatal után kérdezősködtünk. Ott elmondtam, hogy honnan valók vagyunk s hogy érdeklődünk az Európa-szerte ismert hatalmas angol intézmény iránt – annál is inkább, mert jó magam is évek óta előadója vagyok egy hasonló irányú, de sokkal kisebb méretű intézménynek.

A titkár lekötelező szívességgel fogadott bennünket s megígérte, hogy mindent elmond, amivel csak szolgálatunkra lehet. De jelezte előre is, hogy szavai meg fognak bennünket lepni.

Azzal kezdte, hogy a külföld azt hiszi, nem tudom mi-féle nagy arányú intézmény a People Palace. Hétről-hétre jönnek hol németek, hol francziák, hol amerikaiak kérdezős-

ködni a berendezése, szervezete, működése felől. Pedig most már voltaképpen csak névleg létezik. People Palace-nak hívják még most is az épületet, de voltaképpen a különböző műszaki vizsgákra előkészítő »East College« van itt most.

Ügy a kormány, mint a főváros óriási költségeket áldozott, hogy a People Palace-t megalkossa és fönntartsa. Száz-ezreket költöttek, csakhogy a bűnre leginkább hajló legszegényebb népelemeket az utczákról idegyűjtsék s lelkivilágukat a tudomány erejével megnemesítsék kissé. Voltak mindenféle mintázó, festő, rajztanfolyamok, chemiai laboratóriumok. Bevezetett bennünket egy hatalmas, köralakú terembe. Ez volt a könyvtár. Még ott álltak köröskörül a több emeletes állványok, melyeken százezernél több könyv foglalt azelőtt helyet. Most üresek; a nagy terem pedig a collegium apró kis négyszögletes vizsgáztató asztalaival van tele.*)

Azután az óriási hangverseny-terembe vezetett bennünket. Ez az egyetlen terem, ahova a nép a számára rendezett hangversenyekre ma is jár. Megmutatta mellette a télikertszerű, pálmákkal és egyéb délszaki növényekkel teli nagy üveg folyosót is, hol a népet ily alkalmakkor még most is megvendégeslik théával és süteményekkel.

Évekkel ezelőtt, mikor a People Palace megnyílt, az egész épületben csak úgy nyüzsgött a nép. Később kezdtek elmaradozni. Egymás után szüntették be a tanfolyamokat és előadásokat. Ma már csak néphangversenyeket tartanak itt a téli hónapokban, hetenként egyszer-kétszer. Erre még csak jönnek. Nem kell a népnek tudomány, tette hozzá, csak szórakozás! Mint kétezer évvel ezelőtt, most is csak »Panem et circenses« a nép jelszava, mondotta angolos, rossz latin kiejtéssel.

Elmondtam néki, hogy a skótok nagy világvárosában, Glasgow-ban is megnéztem a People Palace hatalmas épületét. Ott is ugyanazt hallottam, mint itt. Ott is már csak a hatalmas téli kertben tartani szokott hangversenyekre gyűlik össze a nép szombat délutánonként. Ott jártomban láttam éppen, a mint egy zenekar játszva végig vonult a város egyik

*) Angliában ugyanis a vizsgálatok úgyszólván kizárólag írásbeliek.

legforgalmasabb utcáján. Toprongyos alakok százai igyekeztek – szinte szaladva – utánuk. Önkéntelenül is a csudás furu-lyájú hammelni patkányfogó meséje jutott eszembe, kit a patkányok serege városról-városra követett, ha bűvös szerszámát megszólaltatta. Megkérdeztem, hova szaladnak ezek? A People Palace hangversenyére – volt a válasz.

Búcsúzóul a titkár megjegyezte, hogy más városokban is csak így jártak. A People Palace-ok tehát nem váltak be. Most Londonban is, a drága pénzen fönntartott néppalota helyett, az óriási világváros legszegényebb részeiben nagyobb nyilvános könyvtárakat (Public Library) rendeztek be.

Az eredménytelenül elszórt százezrek arról is meggyőz-tek a nép sorsát csakugyan szívükön viselőket, hogy nem annyira tanítani, mint inkább nevelni kell a népet! Erre valók a városok legszegényebb lakói körében működő és a külön-böző felekezetek, avagy egyes társaságok által fönntartott mis-siók s újabban az egyetemekkel, kiváltképpen pedig a theolo-giákkal kapcsolatban fölállított »Settlement«-ek: missiói telepek, otthonok.

Lássuk közelebről, minő szerepe van a nyilvános könyv-táraknak és a Settlement-eknek a társadalmi tevékenység terén?

A nyilvános könyvtárak, a Public Library-k többnyire egyes dúsgazdag emberek, avagy egyes városok ál-dozatkészségéből létesülnek. A skót származású amerikai dol-lárkirály: CARNEGIE, egymaga egész sereg ilyen könyvtárat alapított.

A skótok szép fővárosában, Edinburgh-ban sokszor meg-fordultam a hatalmas, palotaszerű épületben lévő nyilvános könyvtárban, melyet szintén CARNEGIE alapított és tart fön-n. Nagybárá egy mintára készülnek ezek a könyvtárak. Rende-sen három részből állanak: a földalatti hírlap-teremből, a föld-szinti kikölcsonzó osztályból s az emeleti olvasó-teremből. A könyvtárakba kicsiknek, nagyoknak, bármily rongyokba legye-nek is burkolva, szabad a bemenet. Se a hírlap-, se az olvasó-terembe belépti-jegyre nincs szükség.

A hírlap-teremben nagy újság állványokon feküsznek az összes helyi-, a jobb angol-, s a nevesebb külföldi hírlapok, szépirodalmi- és képes hetilapok. Ha jól emlékszem, nyolcz jelentkező kívánság ara a világ bármely lapját megrendelik. A

hírlap-osztályt kivált a nép szegényebb elemei látogatják. Egész nap tele van férfiakkal, nőekkel, gyermekekkel. A könyvtár ugyanis – amit rendkívül fontosnak találunk – reggeltől késő estig: délelőtt 10 órától esti 10 óráig megszaktítás nélkül nyitva áll.

A könyvkivevés végtelenül egyszerűen s fölöttébb gyorsan megy. Nálunk az ember szinte az életét is megunja, míg valamelyik könyvtárból egy könyvet magas biztosíték, avagy nem tudom, hány jótálló mellett, nagynehezen kivehet. Ott bárki vihet haza könyveket, akinek rendes, bejelentett lakása van a városban. Valami igen csekély biztosíték letétele mellett akár minden családtag kaphat egész évre érvényes kölcsön-könyvtári jegyet.

A könyvkivevő osztályban köröskörül ezer, meg ezer apró rekesszel ellátott állványok állanak sorjában. Minden kis rekeszben számozott pléh-fiók van. Könnyebb áttekinthetés céljából a számozott fiókok százaz függőleges csoportokban következnek egymásután. Minden állványon száz ilyen százaszlop, tehát tízezer szám van. (Ez fölül oda is van írva: pl. 30.000-40.000.) A szerint, amint a kis fióknak a kék vagy a piros fele van kifelé fordítva, megtudjuk, hogy a katalógusban ugyanolyan szám alatt talált könyv benn van-e a könyvtárban, avagy ki van véve?

Két-két állvány után ablak következik, hol mindenütt könyvtári alkalmazott ül. A könyvkérő kis lapot s a jegyünket odaadjuk. A könyvet hamarosan megkapjuk, mert mindegyik csoport mögött ott vannak a kikölcsönzésre szánt s ugyanabba a számcsoportha tartozó könyvek számszerint sorba rakva. A keskeny, vastag kartonlapra írt s a kis fiókba éppen beleillő jegyünket beleteszik a könyv számának megfelelő fiókocskába, azután a másik felével fordítják kifelé – jelezve, hogy a könyv ki van véve. Mikor a könyvet visszavisszük, a fiókból kiveszik a jegyünket s a fiókocskát megint megfordítják.

Ezt a rendszert, amely mellett egy-egy alkalmazott ezer meg ezer könyvet képes napjában kiadni és visszavenni, jó lenne nálunk is meghonosítani!

Fönnt az olvasóteremben nem kell az embernek a ruháiban – biztosítékul – ott fogott ruhája helyett kapott pléh meg vastag papiros, meg mi a csoda számokat bemutatnia, csak egy lapocskára fölírni a könyv számát, szerzőjét, címét

s nyomban megkapja. Külön asztalokon feküsznek az összes tudományos folyóiratok. Ezeket mindenki szabadon forgathatja. Azt is megengedik, hogy az ember maga is keresgéljen a könyvek között. E mellett a legnagyobb előzékenységgel nyújtanak tájékoztatást egyes könyvek címe, iránya, megszerezhetősége stb. felől.

Ezek a nyilvános könyvtárak nagy társadalmi hivatást töltenek be, kiváltképpen a legszegényebb osztályhoz tartozók körében. Nemcsak az a szerepük, hogy a jobb írói alkotásokkal az alsóbb néprétegek lelkületét a teljes eldurvulástól megóvják, sőt – a mennyire lehet – meg is nemesítsék, de még inkább az, hogy a foglalkozás nélküli elemeket a csavargástól s azzal járó bűnöktől elvonják. Tudjuk, hogy a tétlenség, az unalom szüli a legtöbb bűnt. Nem hiába hívják az unalmat az »ördög párnájának!« Ezenkívül végtelen sok férfit és nőt kivonnak a korcsmák veszedelmes s a testre, lélekre egyaránt ártalmas légköréből. A könyvek kölcsönkapásának könnyű módja pedig arra serkenti őket, hogy otthon se ivással és kártyázással, hanem jó könyvek olvasásával töltsék szabad idejüket.

A könyvtáraknak még a népies irányú előadásokkal szemben is több elsőségük van. Az előadások időhöz kötöttek: olvasnunk meg bármikor lehet, amikor szabad időnk van. Az előadások – bár igyekeznek a nép gondolatvilágához alkalmazkodni, még sem érdekelhetnek mindenkit: ezzel szemben mindenki arról olvashat, ami legközelebről érdekli. Ha az előadások egyes részleteit nem értjük: alig áll módunkban azokat a hézagokat pótolni; ha a könyvben nem értünk valamit: elolvassuk újra meg újra, míg világossá nem válik előttünk. Végűi az előadások meghallgatására – a napi munkától többnyire már kifáradtan – kisebb vagy nagyobb távolságban fekvő helyekre kell mennünk, holott a könyvet odahaza is elővehetjük.

Részben ezekre az okokra vezethető vissza, hogy a nyilvános könyvtárak sokkal jobban beváltak a socialis munkásság terén, mint a nép számára rendezett előadások és tanfolyamok. Ezért kellene nálunk is nemcsak a falvakban, hanem még inkább a városokban, de leginkább a fővárosban, nagy népkönyvtárakat fölállítanunk!

A socialis tevékenység terén talán a nyilvános könyvtáraknál is fontosabb szerep vár újabban az egyetemekkel és

főiskolákkal kapcsolatos Settlement-ekre. Olyan otthonok ezek, melyekben az egyetemi és főiskolai ifjak gyakorolják magukat a különböző irányú társadalmi munkában: az alsóbb néprétegeknek és a bűn szélén állóknak a tisztességes társadalom számára való megmentésében és megtartásában.*) Olyan helyek ezek, melyek a kellemes és a szeretet melegét árasztó otthonok hiányában az utcákra kitóduló és azok biztonságát, erkölcsét veszélyeztető elemeket, néphangversenyek, barátságos összejövetelek, előadások és különböző szórakoztatások útján a maguk körébe vonják s megkedveltetik velük a helyet.

E végből a Settlement-ekben a férfiaknak és a nőknek s az ifjaknak is van – az egyetemi s főiskola hallgatók fölügyelete és vezetése alatt álló – külön klubja, hol nemesebb szórakozásokkal: biliárdozással, sakkozással, dominózással és más társas játékokkal tölthetik szabad óráikat. Az ifjak közéjük vegyülnek: elbeszélgetnek, eljátszanak velük. A nők körében nőhallgatók, avagy más úri nők, többször a tanárok feleségei végzik ugyanezt a munkát. Könyvtáruk is van, több képes lapot és vallásos folyóiratokat is járatnak. Szerveznek ének- és zenekart. Több helyütt munkát is adnak hazulra – kivált a nőknek. Nagybárára kis takarékpénztáruk is van, mellyel rászoktatják az odajárókat a takarékosagra. Megtakarított pénzecskejük az oly könnyen bekövetkező betegség, avagy más körülmény által beállható nyomor egyik leghathatósabb megakadályozója lehet sok esetben.

Ilyenképpen ezek az otthonok a barátságtalan, sőt egészségtelen, nyirkos, sötét, vagy hideg lakásban lakóknak kellemes és nyugodalmas otthont nyújtanak, hova szabad óráikban örömmel jönnek, hol megtalálják baráti környezetüket, hol mindenki szeretettel fogadja őket, úgy, hogy nem vágyakoznak azután se a korcsmába, se az utcára. Nagy-Britanniában ugyanis a lakásviszonyok összehasonlíthatatlanul rosszabbak, mint nálunk. Az éghajlat zordonsága is nagy mértékben hozzájárul ehhez. A tisztességes lakások ára roppant magas. A tisztaság iránt

*) Az egyetemek társadalmi hivatásáról 1. bővebben GORST értékes művét: „University and Social Problems.”

különben sem eléggé fogékony angol munkások és napszámosok kénytelenek piszkos, szűk lyukakban meghúzni magukat.*)

A Settlement-ek tehát első sorban kellemes otthont kívánnak nyújtani a népnek, hol szabad óráikban örömmel tartózkodjanak. De a falaik közé járók lelki nemesítéséről, neveléséről sem feledkeznek meg. E végből összejöveleteket, gyűléseket tartanak, melyeket többször a szabadban tartott gyűlések (open air meeting) előznek meg. Ezekon énekléssel, zeneszóval, beszédekkel buzdítják a körjük gyülekező népet a gyűléseken való részvételre s az otthon látogatására. Tartanak előadásokat is, melyeket nagyobbára vetített képekkel világítanak meg, élénkítének. Az előadásokat többször a társadalom legszámottevőbb tagjai, kiváló professzorok, lelkészek tartják. Tartanak külön a férfiak s külön a nők számára is összejöveleteket.

De legfontosabbak a szombat esténként tartott néphangversenyek. Szombat este a legveszedelmesebb a munkásokra nézve: másnap nem dolgoznak, s így a legjobb alkalom kínálkozik a korcsmába menetelre. Ehhez járul még, hogy az angoloknál szombat délután is szünetel a munka. Heti keresetüket már szombat délben kézhez kapják s így az ivást már kora délután elkezdhetik – s nagy részük el is kezdi! Ámde a nép a zenét is nagyon szereti s örömmel tódul azokra a helyekre, ahol zenét hallhat. Ezért rendezik a munkásnegyedekben épített Settlement-ekben s a »missiói termekben« a szombat délutáni, s még inkább a szombat esti ingyenes néphangversenyeket. Ezekon énekelnek, zenélnak, szavalnak s közben a résztvevőket meg is vendégelik. Innen azután nem eresztik ki őket – még ha el akarnának is menni – késő estig. Ilyenkor meg már bezárják ott a korcsmákat.

Ezeknek az otthonoknak megbecsülhetetlen haszna van a társadalmi munkásság terén. Először is társadalmi tevékenységre nevelik a közel jövő társadalmi életének számottevő tényezőit. De még fontosabb ennél az, hogy az ifjak tevékenysége a munkás osztálynak s az alacsonyabb néprétegeknek a magasabb társadalmi osztályok iránt érzett hagyományos ellenszenvét rokonszenvvé, sokszor pedig egyenesen bizalommmá változtatja át!

*) A szegények és a munkásnép lakásviszonyairól írt jobb munkák közül 1. WORTHINGTON: „Dwelling of the Poor” és BOW-MAKER: „Housing of the working classes” ez. munkáját.

A Settlement-eket még akkor is, ha nem a theológiákkal, hanem az egyetemekkel kapcsolatosak, többnyire buzgó, fiatal lelkeszek vezetik. Ez az utóbbi körülmény is azt mutatja, hogy az újabb socialis törekvések az angol társadalmat közlebb hozták a hivatásuk magaslatán álló egyházakhoz.

Az angolokat józan mértékletesség s a szabadság szeretete jellemzi nemcsak magán – és társas – hanem egyházi életük terén is. Hitük mély, de nem vak! Nem várnak mindent a vallástól, de viszont az abban rejlő mélységes erkölcsi erőt sem vetik meg. Látják, hogy az egyszer vigasztalólag, máskor buzdítólag; egyszer fékezőleg, máskor lelkesítőleg hat az emberi lélekre. Nem vetik magukat vakon a vallás karjaiba, de tudják, hogy az emberi lélek vallás nélkül olyan, mint a léghajó súly nélkül. Talán magasabbra száll, de nem lesz többé ura önmagának: a szélvésznek, a viharoknak, a lélekben dúló indulatoknak lesz martalékja.

Ez a meggyőződésük domborodik ki az újabb socialis irányú működésük terén is. Az állam hivatalos szervei s a társadalom számottevőbb tényezői kezdik belátni, hogy a nemezebb értelemben vett társadalmi munkásság első sorban az egyház hivatása. Ugyanis az állami tevékenység inkább a kényszerűség jellegével bír s e mellett nélkülözi a szeretetnek azt az erejét is, mely a társadalom s még inkább az egyház ilyenmű munkálkodását jellemzi s amely annyira alkalmas a társadalmi ellentétek eloszlására.

S az angol egyházak átérzik a megváltozott idők követelte nagy hivatásukat, és nyomatékkal hangoztatjuk: nem igyekeznek azt hatalmi állásuk megerősítésére kihasználni, kizsákmányolni – mint egyes continentalis egyházak! Vessünk csak egy pillantást az angol egyházak socialis tevékenységére s rögtön meggyőződünk emez állításunk igaz voltáról!

Munkásságuk kiterjed a társadalmi élet bajainak, fogyatékoságainak, bűneinek minden ágára. Megszüntetésükre minden tőlük telhető eszközt megragadnak. A socialis tevékenység népszerűsítése érdekében egész sereg, a társadalmi bajokat és kérdéseket ismertető könyvet adnak ki. Ebből a célból több folyóiratot is szerkesztenek. (Ilyenek: a »Help,« a »Social Service« stb.) Egymást érik az egyház socialis földadatait és tevékeny-

ségét ismertető fölolvadások, gyűlések. A társadalmi kérdés rendszeres tanulmányozása végett socialis tanfolyamokat is rendeznek.

Hatalmas palotákat építenek az ifjak számára («Ifjúsági Egyesületek»: Young Men's Christian Association), melyekben a családi otthon melegét többször nélkülöző ifjak munka után üdülést, az idegenből és más vidékről valók pedig olcsó pénzért kellemes otthont találnak. Otthonokat építenek a nőcselédek számára is. Külön nő-otthonokat alapítanak az idegen országokból, avagy más vidékekről jött magányos nők részére.

Az egyházak a legnagyobb küzdelmet az iszákosság szenvedélye ellen folytatják. Ennek Nagy-Britanniában, fájdalom, nemcsak a férfiak, de a nők között is ijesztő sok áldozata van. Pedig az iszákosság a legtöbb társadalmi baj gyökere. Nemcsak az elszegényedés jár a nyomában, hanem az erkölcsi élet sülyedése, a kártyajáték szenvedelmének beteges fokozódása stb. is. Az iszákosságról írt munkák nagy része arról győz meg bennünket, hogy a szegények legnagyobb része az alkoholizmus útján jutott a nélkülözések és a nyomor karjaiba.*)

A míg a népet az alkoholizmus rabságából ki nem szabadítjuk, addig hiába minden socialis tevékenység; hiába javulnak a munkabérek: az eredmény legtöbbször csak az, hogy a munkás ezentúl többet visz a korcsmába! Éppen ezért az angol egyházak minden rendelkezésükre álló fegyverrel küzdenek az iszákosság ellen. Az egyes gyülekezetek keretében az idősebbek számára mértékletességi egyesületeket (Temperance Society), a fiatalabbak számára pedig úgynevezett »remény szövetségeket« (Band of Hope) alakítanak. Ezekben már a gyermekeket fölvilágosítják az iszákosság káros következményei felől és erős elhatározást érlelnek bennük, hogy az alkoholtól egész életükben tartózkodni fognak. Szombat esténként, sőt éjszakánként is tartanak istentiszteleteket a legszegényebb negyedekben, hogy a népet a korcsmáktól elvonják. Vasárnap délutánonként pedig különösen a munkásnegyedekben a férfiak számára külön valóságos összejöveteleket (Men meeting) tartanak.

*) Érdekes világot vet az iszákosság és a socialis kérdés közötti belső összefüggésre ROWNTREE és SHERWELL-nek máitöbb kiadásban megjelent munkája: „Temperance Problem and Social Reform.”

Socialis szempontból nagy hatása van annak is, hogy úgy a lelkészek, mint a gyülekezetek elöljárói (elders) a gyülekezetek szegényeit és betegeit rendszeresen látogatják. Ezzel kapcsolatban említhetjük meg, hogy a kórházak jó része az egyházak tulajdonát képezi, s az év egyik vasárnapján minden templomban a kórházak számára gyűjtenek.

Az egyházak a socialis munkásságra már az apró kis gyermekeket rászoktatják. Valóban szívhez szólók azok a nagyobbára karácsony táján tartott, ajándékozással egybekötött gyermek-istentiszteletek, melyeken a jobbmódú családok gyermekei ajándékokat hoznak a szegények gyermekei s a kórházakban fekvő kis betegek számára.

Így az angoloknál az egyházi élet keretében az egész társadalom apraja-nagyja résztvesz a socialis tevékenységben.

Érdekes, hogy a társadalmi munkásság terén az államtól semminemű anyagi támogatást el nem fogadó ú. n. »szabad egyházak« (Free churches) viszik a vezető szerepet. Ezzel függ össze a szabad egyházak rohamos térfoglalása is, és pedig nemcsak Nagy-Britanniában, hanem Németországban s még inkább Amerikában is. Gyors elterjedésüket egyedül az magyarázza meg, hogy kiváló részt vesznek a nagy társadalmi kérdések megoldásában.

Avagy itt van újabban az »üdv hadserege.« Már a nevük hallatára is elmosolyodunk! Hát még ha egyenruhás tagjaikat meglátjuk, vagy mikor vasárnap esténként látjuk, hogy zenekaraikkal az utcákon végigvonulnak, egy-egy utcasarkon megállnak és beszédeket tartanak! De ha kissé közelebb lépünk s meghalljuk, hogy az éhező és rongyokba burkolt iskolásgyermekek százai és ezrei számára s a szegények részére alapított otthonaikra kémek könyöradományokat, hol egy-két penny-ért éjszakai szállást kap mindenki: alig mosolyoghatunk többé rajtuk.

Én is elmosolyodtam, mikor harmadéve először láttam őket Németországban. De Angliában megtudtam, hogy a legszegényebb osztályok s kiváltképen a szegény gyermekek élelmezése és fölruházása terén az »üdv hadserege« végzi a legáldásosabb munkát. Megtudtam, hogy az öreg BOOTH generálisuk nem kevesebb, mint 17 kötetre terjedő munkában*) írta

*) „Life and labour of the people”. Kivált az első és utolsó kötete igen tanulságos.

meg a londoni munkásnép százezreinek életét, bajait, nyomorát és ezenkívül még egész csomó könyvet írt a szegénységről, a tömegnyomorról, hogy szánalmat, könyörületet ébresszen a társadalomban a szegények és nyomorban sínylődők iránt. Ezeket tudva, már én sem mosolygok rajtuk, bár ferde kinövéseiket ezután is helyteleníteni fogom.

Nagy-Britanniában s Amerikában az egyházak viszik a vezérlő szerepet a társadalmi tevékenység terén, ellenben Franeziaországban, Olaszországban stb. s nálunk is a socialis tevékenység nemcsak hogy nem az egyházak segítségével megy végbe, de az legtöbbször egyenesen az egyházak ellen irányul.

A socialis bajok gyökerét – NIETZSCHE-vel együtt – sokan egyenesen a keresztyén eszmék terjedésében találják. S mit látunk? Az egyháztól elforduló, azzal harcbaszálló Franciaország s Olaszország példája azt mutatja, hogy a socialis bajok a keresztyén eszmék s az azokért küzdő egyházak hanyatlásával nemcsak nem javulnak, sőt rosszabbodnak!

Elismerjük, hogy az egyházakat is terheli ezen a téren némi mulasztás . azok sem teljesítették oly önzetlenül s olyan lelkiismeretesen magasztos hivatásukat, mint az angol egyházak újabban. Nagy igazság rejlik a francia MONOD szavaiban, ki szerint, ha a keresztyénség tanait helyesen értelmezték és mindig alkalmazták volna, úgy az tökéletes politikai és társadalmi életet teremtett volna s ma már alig lehetne szó társadalmi kérdésről! Mert hisz – TOLSZTOJ tanúsága szerint is – Jézus eszméi nemcsak nem ellenkeznek egy jobb és igazságosabb társadalmi élet megteremtésére irányuló törekvésekkel, de egyenesen annak az alapját képezik.*) Méltán nevezi SHAILLER, a nagynevű amerikai tudós (»Social teaching of Jesus« cz. művében) Jézus »hegyi beszédének« eszméit az igazi demokratismus alapjának.

Mi sem átaljuk azt vallani, hogy a názárethi szegény mesterember vallásának nemcsak a múltban volt nagy hivatása, nemcsak a régi világ romjain teremtett a szeretet mindenható erejével egy új világot: de a jövő nagy társadalmi kérdéseinek megoldása terén is nagy szerep várokozik reá!

*) L. TOLSZTOJ „Keresztyén tanítás”-át, vagy PEABOY kiváló művét: „Jesus and the Social Question.”

Befejezésül egy indítvánnyal kívánok a »Magyar Társadalomtudományi Egyesület« elé állani.

Az angol Settlement-ekéhez némiképpen hasonló munkásságot kezdtek már nálunk is. Azonban itt a diákok járnak a nép közé s nagyobbára a vidékre, a helyett, hogy a socialis tevékenységre leginkább reászoruló fővárosi munkásnépre fordítanak figyelmüket s azok számára otthonokat igyekeznének teremteni. Az eszme, a cél ugyanaz, csak az utak s az eszközök különbözők. Menjünk egy lépéssel tovább s alapítsunk mi is egyetemeinkkel kapcsolatban Settlement – e k h e z h a s o n l ó o l l h o n o k a t és ifjaink kezdjék meg azokban a nagyobbarányú társadalmi munkát. Alig szükséges hangoztatnunk, hogy a nálunk is mind erősebben feltűnedező társadalmi ellentétek s gyűlölködések lecsöndesítése szempontjából minő áldásos hatása lenne diákjaink k ö z b ö l l e n érintkezésének népünk szegényebb rétegeivel!

ISMERTETÉSEK.

Egyetemes társadalomtörténet.

Az ó-egyiptomi művelődés.

Csak nem régiben szólottunk BREYSIG Korr-nak »Die Geschichte der Menschheit« című, ismeretlen számú kötetre terjedendő munkájáról: s íme, most megint hasonló irányú és merészségű vállalkozással van alkalmunk foglalkozni, SCHNEIDER HERMANN »Entwicklungsgeschichte der Menschheit« című művének első kötetével, mely a régi egyiptomiak műveltségét és gondolatvilágát öleli föl. A szerző ugyan előadásának színessége és impressionista művésziessége tekintetében nem mérkőzhetik BREYSIG-gal, de nem is hajhászsa úgy a különyszerűséget, mint ez, aki – mint láttuk – rézbőrű törzsek állapotrajzával nyitja meg az emberi nem fejlődési történetének előadását. SCHNEIDER, aki jóval szárazabb lélek, mégis sokkal szerencsésebben indul el pályáján, midőn első helyen a régi egyiptomiak szellemi világába akar bennünket bevezetni, helyesen érezvén, hogy az ó-egyiptomi műveltség beható tanulmányozása nélkül a részben rajta fölépülő héber és görög világot sem lehet kellően megérteni.

A mi MADÁCH-unkat csalhatatlan költői ösztön vezette, midőn »Az ember tragédiájának« tulajdonképeni történelmi színeit a farao-jelenettel nyitotta meg. Talán nincsen az ókor-nak népe, mely a régiségbúvár képzelmet is oly mélyen meg tudná ragadni, mint pyramisokat emelő ó-egyiptomi nemzet, melynek vallásos érzése kétségtelenül mély hatást gyakorolt a zsidó és keresztény vallások kifejlődésére s a melynek művészete s egész műveltsége oly mély és erős nyomokat hagyott a görög szellemi világ kialakulásában is. Innen van, hogy a régi egyiptomiak története iránti érdeklődésünk nőttön növe-

kedik és hogy kapva-kapunk minden oly munkán, mely az egyiptológiai kutatások eredményeinek közérthető módon és bölcsészeti szellemben való összefoglalását ígéri. SCHNEIDER ugyan maga nem szakszerű egyiptológus, de, mint munkája előszavában mondja, sok évi ifjúkori tartózkodása Egyiptomban már korán mély érdeklődést oltott belé az egyiptomi művelődés iránt. Munkájának elkészítésében különben neves egyiptológusok támogatták, mint MEYER E., STEINDORFF G. és SETHE K., valamint SCHÄFER K. berlini tanár, a ki az egész kéziratot, esetleg becsúszo tárgyi hibák kiigazítása végett, pontosan átvizsgálta, Semmi kétség sem férhet hozzá, hogy SCHNEIDER, ha nem is eredeti új szempontok szerint, de mindenesetre a tudomány mai álláspontjának megfelelően és kiváló lelkiismeretes gondnal dolgozta föl a régi Egyiptom művelődéstörténetét.

Hogy ő maga nem egyiptológus szakember, az talán javára is vált munkájának, mert megóvta sok fölösleges részletezéstől, vitatkozástól, forrásokra való utalgatásoktól sat., tudományos szokásoktól, melyek a szakember művét néha élvezhetetlenné teszik. Baj azonban, hogy a szerző, »történetbölcészeti alapon« írja meg munkáját és zavaros fejlődéstani elméleteket kever tárgyalásába. Igen nagy bölcsésznek kellene annak lennie, aki a történeti folyamatokat minden torzítás és elhomályosítás nélkül tudná filozófiai szempontok alá helyezni.

A régi egyiptomiak történetében két dolog érdekel bennünket igen kiváló mértékben: vallásuk és írásuk. Két fölöttebb nehéz tárgy ez, melyet tökéletesen tisztázni talán sohasem is fog sikerülni. SCHNEIDER sok tudással és buzgalommal vezet bennünket az egyiptomi vallásos fogalmak mérhetetlen labirintusán köröszkül és nagy ügyeskedéssel rajzolja a vallásos fölfogások kapcsolatát a birodalom különböző életszakai-val. Elég részletező képet füst a *Horus*-, *Osiris*-, *Aten*-, *Amon* stb. vallásos fogalmak alakulásáról és egymással való harcáról]; de minden nagy igyekezete daczára sem tud igazi világosságot deríteni rejtelmes és zűrzavaros tárgyára. Hogy mi ennek a tehetetlenségnek főoka, az csak munkájának vége felé (549. old.) pattan ki, a hol az egyiptomi vallásnak és a kereszténységnek kapcsolatát kezdi feszegetni. Jézusról ugyanis úgy beszél mint »a názárethi Jézus rabbi«-ról, aki egész lé-

nyénél fogva »a babyloniai-zsidó művelődési kör«-höz tartozik, s aki olyan népnek fia volt, mely a tulajdonképeni tudományos elmélet számára sosem érett volt meg. »Így tehát az az új világgép is, melyet Jézus nyújt, anthropomorphus jellegű s elméleti részeiben szegényes tan maradt, mely, mint minden babyloni-zsidó tudomány, a vallás nyűgéből nem tudott kiszabadulni.« (550-ik old.)

A szerző itt elárulja, hogy magát a keresztény vallást és annak megalapítóját is bizonyos fajtagyűlölet szemüvegén keresztül tekinti, vagyis hogy a német írók ama csoportjához tartozik, kik az ázsiai-semita ellentét kiélezése folytán még a kereszténység ellen is agyarkodnak, mint ezt pl. SCHOPENHAUER-ban is látjuk, ki a budhaismust azért kapta föl annyira, hogy a kereszténység, illetve zsidóság ellen fegyverül használhassa. Már pedig aki a fajta-gyűlölködés szempontjait még a kereszténység fölé is helyezi, az csak arról tesz tanúbizonyságot, hogy nem keresztény érzésű ember. SCHNEIDER teljesen félreismeri a vallás mibenlétét; hiszen azon ütközik meg, hogy Jézus nem tudományos elméletet, hanem vallást hirdetett. Nem különös dolog-e az, hogy valaki sok száz lapot vallásbölcészeti fejtegetésekkel tölt meg, akiben alapjában véve vallásos érzés nincs? Mit szólnának ahhoz, ha a színvak ember írna főstményekről és a süketnéma fejtegetné a zenei alkotásokat? Hogyan akarja velünk megértetni az egyiptomi vallás mysteriumait, a kinek lelkéből kiszáradt a vallásos meggyőződés eleven forrása?

Hogy SCHNEIDER-t milyen gyökeres tévedésbe ejti vallásos érzésének kiaszottsága, arról igen érdekes bizonytságot tesz az a párhuzam, melyet (az 530, 531. lapokon) a babyloni és egyiptomi vallásos fölfogások között von. A babyloni vallásos érzésmódot ugyanis magasabb rendűnek tekinti az egyiptominál, annál az oknál fogva, hogy a babyloni vallás már vajmi gyöngye reményeket fűz a halál utáni élethez, a túlvilághoz. SCHNEIDER szerint a halál utáni élet vak reménysége csak a gyermek fejletlen és rövidlátó lelkében támadhat föl, aki szívesen hiszi el azt, amit szíve óhajt. (Ugyan ki látott már gyermekeket saját ösztönükből a halál utáni élet és a túlvilágba vetett hit kérdéseivel foglalkozni?) A babyloni vallás már némileg túlesett volt ezen a gyermeki fokon, mert, ha el is fogadta a halál utáni életet, mégis fölöttébb gýaszosnak füstötte azt: a léleknek örö-

kös kínos visszavágyódásával ebbe a mi földi életünkbe. Az egyiptomi vallásosság azonban egészen megfeneklett volt a halál utáni élet forró reménységében, miért is a babyloninál alacsonyabb fejlődési foknak képviselője. Mily furcsa észjárás ez! Hiszen ilyen értelemben az volna a fejlettebb vallás, melyből a vallásos érzés mindjobban kiapad, s az volna a legtökéletesebb vallás, mely a vallásos érzés tökéletes tagadását tartalmazná. SCHNKIDER-nek igaza van abban, hogy a babyloni műveltség tudomány, már t. i. csillagászati tudomány, tekintetében az egyiptomi fölött állott: viszont azonban semmi kétséget nem szenved, hogy a vallásos érzés fejlettsége szempontjából az egyiptomi ember jóval magasabb típus, mint a babyloni.

Nem értheti meg az. egyiptomi vallásos életet, aki nem nyúl hozzá rendkívül mély és gyöngéd kedély]yel, mert csak az ilyen tudná fölfejteti az egyiptomi halott-cultusban megnyilatkozó igazán emberies és finom lelki vonásokat. SCHNEIDER minden önállóság nélkül foglalkozik az egyptologia alapkérdésével, úgy hogy szava inkább csak visszhangja bizonyos német tudományos körökben uralkodó fölfogásoknak.

A vallás problémájánál sokkal szerencsésebben tárgyalja az egyiptomi képes írás fölöttébb érdekes kérdését. Föstészet és írás semelyik nemzetben sem fejlődik ki oly szoros, mondhatni válhatatlan kapcsolatban, mint az egyiptomiban. Pedig a föstmény az érzékelhető világot ábrázolja, holott az írásban fogalmi világunkat jelképezzük, úgy, hogy föstészet és írás között olyan nagy a távolság, mint az érzékelhető képek és az elvont fogalmak között. Mindazonáltal az egyiptomiak közt a föstészet kezdettől fogva írási szándéktól áthatottnak mutatkozik, és fordítva, az írás sohasem szabadul ki egészen a föstészeti törekvések béklyóiból. Az egyiptomi nemzet lelkében nem differenciálódik kellően érzéki kép és elvont fogalom egymástól, ami abban jut jellemzőes kifejezésre, hogy fösteni kezd, mikor írni akar, és írni törekszik, mikor föstenie kellene. írás és föstészet egymással sajtóságsos háborúba keveredve mutatkoznak; az egyik megnehezíti a másiknak kifejlődését, jeléül annak, hogy az érzéki és e vont természet miként küzködnek egymással az egyiptomi ember lelkében. Ezt a belső küzdelmet érzékiség és elvontság között semelyik nemzet sem tárja oly szemlélhetően elénk, mint

az egyiptomi. Innen van, hogy az ó-egyiptomi művelődés tanulmányozása oly roppant érdekes és tanulságos föladat.

Hiszen a mai ember gondolkozásának is az az alapbaja, hogy szemlélhető kép és elvont fogalom között nem tud kellő különbséget tenni. A ma divatos lélektan is a »képzet« szóval jelöli úgy az érzéki képet, mint a hozzáfűződő fogalmat: minek következtében összezavarja a szemlélhetőt a nem szemlélhetővel, az érzéki folyamatot az észtevékenységgel. Az emberi értelemnek ezt az alapgyöngeségét sehol sem tanulmányozhatjuk oly jellegzetes alakban, mint az egyiptomi hieroglyphákon. Ezek a hieroglyphák mutatják ugyanis, hogy micsoda nagy baj az, ha az ember, gondolatait akarván jelképezni, e helyett látóin á n y o k a t kezd rajzolgatni. Az egyiptomiakról talán nagyítás nélkül el lehet mondani, hogy az ő egész óriási művelődési törekvésük azon a gyöngeségükön szenvedett végűi is hajótörést, hogy a látományt a gondolattól kellően elkülöníteni nem tudták. A hieroglypháktól ugyan nagy nehezen eljutnak a hieratikus íráshoz, vagyis a tiszta képes írásból lassacskán fölküzdik magukat a szótag és mássalhangzó bizonyos fokú jelképezéseig, de azért szellemük a fejlődés minden fokán köröszkül a látományok jármában nyög és a fogalmi világ tiszta kialakításához igazán fölemelkedni nem képes. Ez a gyöngeségük okozza aztán, hogy vallási alapfogalmaik sem tudnak kellően kitisztulni és mintegy csak előkészületnek tekinthetők a zsidó és keresztény vallásossághoz.

SCHNEIDER sok helyütt pedzi ezeket a gondolatokat, anélkül azonban, hogy valóban ki tudná fejteni. Ennek egyik oka az, hogy nem tanulmányozta eléggé az egyiptomi képes írás átmenetét a hieratikus, valamint démotikus írásba, és nem tárja föl előttünk kellően ezt a nevezetes fejlődési folyamatot, a melybe pedig mindenk előtt be kellene tekintenünk, hogy az ó-egyiptomi nemzeti szellemet igazában megérteni tudjuk. Az egyiptomi írásról szóló fejezet SCHNEIDER munkájában csak tíz oldalt foglal el (127-137), holott a gyönyörű tárgynak bátran száz oldalt is szentelhetett volna, annál is inkább, mert hiszen »történet-philosophiai« világitásba akarja helyezni az ó-egyiptomi művelődés kialakulását. A hieroglyphákon köröszkül férközték a nagy régészek az egyiptomi történelem annyi rejtelméhez; és ugyancsak a hieroglyphákon köröszkül juthatunk el

az egyiptomi nemzetlélek legrejtettebb vonásainak megismeréséhez. Nincsen nép, mely írásjegyeinek rendszerébe annyira befektette volna egész lelkét, mint az egyiptomi, és így, aki az egyiptomi világ lélektanát akarja föltárni, mindenekeelőtt az ő csodálatos jelrendszerében lappangó lelki vívódását és fejlődését tartozik fölfejteni és megértetni.

SCHNEIDER munkája egyébként tartalmi gazdagság és könnyű áttekinthetőség szempontjából csakis elismerést érdemel, és kritikai megjegyzéseink csakis arra az irányzatra vonatkoznak, melynek ő egyik komoly munkása. Művének előszavában nagyon emlegeti HERDER-t és HEGEL-t, oly módon, mintha a német szellemnek eme régibb kiválóságai nagy hatással volnának a mai történetbölcészeti fölfogásra. Jellemző, hogy BREYSIG is ily módon hivatkozik HERDER-re, sőt HEGEL-re is. De ez ne ejtsen bennünket tévedésbe. A németek, ha a tudomány művelésében új csapásra térnek, szeretik a dolgot úgy tüntetni föl, mintha tisztán saját nemzeti nagyjaik útmutatását követnék. Így jártak el pl. néhány évtized előtt, a francia és angol positivizmus virágzásának idején, amikor COMTE-tal és SPENCER-től KANT-ot állították szembe és ennek criticismusából magyaráztak ki minden positivista gondolatot, mint a hogy ezt LANGE, LAAS, RIEHL, LIEBMANN stb. példája mutatja. Most a német történetírás a sociologia és fejlődéstan hatása alatt áll, amint ezt LAMPRECHT, BREYSIG, SCHNEIDER sat. műveiből látjuk. Bármennyire is hivatkozzanak HERDER-re és HEGEL-re, alapjában véve, a mai fejlődéstan hatása alatt állva, zavaros evolutiofogalmakat visznek a történetírásba. Alkalom adtán a német történetbúvárok emez evolutionista iskolájára még visszatérünk.

M.

Közművelődés, nevelésügy.

A társadalmi kérdések és a mai színmű.

I.

A társadalmi kérdéseknek egyik nevezetes és jelentőségben évről évre növekedő csatázó helye: a színpad. A városi élet rohamos fejlődése következtében ugyanis egyre több és több színház létesül, egyre nagyobb és szélesebb rétegek szoknak a

színházak látogatásához. Sok színpadi alkotás nemcsak dicsőséget, hanem tetemes anyagi hasznot, nagy sikerek esetén pedig – különösen Francia-, Német- és Angolországban – vagyont juttat a szerencsés szerzőnek. Ezért nemcsak azok tódulnak a drámai irodalom felé, a kiket valamely belső hivatás érzete sodor, hanem vajmi gyakran olyanok is, akik a színműírást első sorban jövedelmező foglalkozási ágának tekintik. Ha nem hangzanék gúnyként, azt mondanók, hogy a drámai költészet a közgazdasági élet egyik eléggé figyelemre méltó ágává lett. Ez külsőleg abban is kifejezésre jut, hogy a drámaírók immár közgazdasági jellegű egyesüléseket alakítanak, melyek védik anyagi érdekeiket és világszerte biztosítják olykor busás színházi jutalékaikat. Legnevezetesebb az ilyenmű szövetezések között a francia színpadi írók egyesülete és irodája.

Távol állunk attól, hogy a drámaírók ilyen gyakorlati jellegű és célú egyesüléseit gúnyoljuk vagy kicsinyeljük. Természetesnek tartjuk, hogy, anyagi érdekekről lévén szó, az érdekeltek azoknak védelmére szövetkezzenek. Csak annak megvilágítására említettük e tényeket, hogy a színműírás, különösen külföldön, jelentős jövedelmi ág. Hogy pedig maga a színház-alapítás és fönntartás üzleti foglalkozás: azt, nemde, már alig kell külön hangoztatni; hiszen a vállalkozók sok-sok millióra rúgó tőkéje kamatozik színházi üzemekben.

Így aztán könnyen érthető, hogy a mai írók nagy tömege mért tódul annyira a színpad felé. Drámai műtől remélheti ugyanis a szerző nem csak a legfényesebb ünnepeltetést, de egyben a legcsábítóbb csengő jutalmat is. Ezért oly gyakori jelenség, hogy olyan írók, kik csak elbeszélő, vagy leíró tehetségük által keltettek figyelmet, a színpadon elérhető fényesebb siker kedvéért, műveiket színdarabokká alakítják át, sőt egyáltalán egészen abba is hagyják a regényírást. S ha már a regényírókat is ennyire vonzza a színpad, – holott a regény még eléggé kelendő portéka – mennyivel érthetőbb, hogy a lírai és másnemű irodalmi tehetségek is egyre növekvő számban próbálnak szerencsét színművi alkotásokkal! Íme, ily sajtóságot hatást gyakorol a mai gazdasági élet még a költői műfajok termelési viszonyaira is.

Mivel így a színpad jóformán az egész irodalmi élet központi találkozó helyévé lett, természetesen nagyban megnöve-

kedik a színházaknak, mint közéleti szószékeknek, társadalom-tani fontossága. Hiszen a színház egyesíti manapság az irodalomnak majdnem minden erőit és irányait; a színházat látogatja a közönség legsűrűbb rétege; az ott elhangzott igék hívják ki a sajtó legbehatóbb bírálatát és keltik a közvéleményben a legerősebb viszhangot. A színpadról elhangzott fölfogások át és átjárják az egész társadalom szellemi levegőjét, terjesztik a közfölfogásokat, előkészítik az uralkodásra törekvő irányzatokat, ledöntik a régi és fölépítik az új társadalmi elveket, s így mélyre ható alakulásokat idéznek elő. Ezért a társadalmi kérdések semminemű vitatója vagy kutatója nem zárkozhatik el a mai színpad, különösen pedig a színpadi irodalom tanulmányozásától.

II.

Fölöttébb érdekes föladat annak a megfigyelése, hogy milyen kölcsönhatásban állanak a mai színpad s a mai társadalom: mily nagy kihatással vannak olykor a színpadi művek a társadalmi kérdések kialakulására, és viszont mily nagy visszahatást gyakorolnak a mai kor socialis mozgalmi magára a drámairásra. Minél inkább társadalmi szószékké alakúik ugyanis a mai színpad, annál könnyebben feledkezik meg tulajdonképeni drámái föladatairól. Hosszú századokon köröszkül általánosan uralkodó fölfogás volt, hogy a színpadi műben valamely mesét, történetet, cselekményt kell megjeleníteni. S ez a fölfogás vajmi könnyen érthető. Hiszen a színpad az élet tükre. S az életben, akár az emberek egyéni, akár társadalmi életében, akár pedig az anyatermészetben állandóan cselekvés, tevékenység uralkodik. A microscopiumon át észlelhető parányi vízcsoppban is szünettelen életerők működnek. A legnyugodtabban szemlélődő egyénben is, még ha látszólag a teljes tétlenség képét tárja is elének, állandó benső cselekmény megy végbe. S ha az élet ily módon örökös cselekményt tár elének, a színpadnak is ezt kell tükröztetnie. A színpad annál kevésbé nyújthat más egyebet, mint cselekményt, mert hiszen az életnek nem valamely pillanatnyi fölvételét állítja elének, hanem annak az idő bizonyos tartama alatt – több órás színházi előadás során – megjelenített képét. Ebből önként következik, hogy az előadási idő alatt valamely cselekvésnek, történetnek kell folynia. ARISTOTELES

óta ugyan ezt a magától értetődő dramaturgiai alapelvet elég gyakran ismételték, azért mégis jó azt újra és nyomatékosan hangoztatni, mert az újabb írói nemzedék nagyon is hajlik már ahhoz a divatos fölfogáshoz, hogy a drámai mű megállhat a színpadon cselekmény nélkül is. Pedig a drámai művek 2, 3, 4 órai előadás időtartama alatt gyakran évek történetét foglalják össze, és így ki kell mondani, hogy az igazi színpadi műveknek az élet eseményeit rendkívül sűrített, tömörített módon kell elének állítaniok. Ha az élet már magában véve örökös cselekmény, úgy színpadi képének még hatványozott értelemben kell cselekménynek lennie.

Teljesen értjük azt az okot, mely a mai társadalmi színműírók egész csoportját a régi értelemben vett drámai cselekmény elhanyagolására, sőt rendszeres mellőzésére vezette. Visszahatás ez a régi drámaírók hatásvadászó úgynevezett »mache«-ja ellen. Ha a színműírók egyik csoportja minden figyelmét az idegizgató cselekményre fordította, a bonyolult drámai meseszöveg közepette elhanyagolván a lélektani jellemzést, eszmei tartalmat, sociologiai igazságot: akkor nagyon természetes és érthető jelenség, hogy az ellenkező irányzatú írói tábornak viszont a cselekményt kell elejtenie és minden erejét a biológiai, lélektani és társadalomtani igazságok kifejezésében központosítani. Az ellenkező végletek így tételezik egymást föl kölcsönösen. Mert ha akad író, aki mesét vél mondhatni lélek nélkül, akadnia kell olyannak is, aki azt véli, hogy emberi jellemet fősthet mese nélkül. Pedig az emberi jellem igazi mivolta csakis tetteiben nyilatkozik meg. S bármily fontos is legyen valamely jellem megítéléséhez a szó, a kifejezésre jutott szó hitelét mégis csak a jellemből fakadó cselekvési mód állapítja meg. A tett a szónak próbaköve.

Meddő vita tehát az, mely ARISTOTELES óta folyik, hogy mi fontosabb a drámában: a cselekmény-e, vagy pedig a jellem? A kettő egymás nélkül meg nem állhat. A jellemet csak cselekedetekből ismerhetjük meg, s a cselekmény csak úgy válik érdekessé és érthetővé, ha valamely jellemből folyik.

A dráma ily módon nem lehet más, mint egyéni jellemből eredő, szünetlenül folyó actio. Nem egyes kiszakított lelki állapotok egybefűzött képsorozata, nem összefüggés nélküli genréképek vagy tableau-k csoportja, nem hangulatok panorámaszerű

váltakozása, vagy eszmélkedések cyclusos gyűjteménye! Kétséget nem szenved, hogy valamely kiválóan szellemes író, ha egész színházi estén körösztülnem is nyújt semmi cselekményt, hanem e helyett csak ötleteket, élczeteket és adomákat mond, vagy mondat el, ezekkel is le fogja köthetni hallgatói figyelmét. Amint-hogy hangulatos lírai költemények, színes elmefuttatások, fontos kérdések fölött való vitatkozások, de tartalmas értekezések, tanulmányok és szónoklatok is képesek a hallgatóság soraiban érdeklődést kelteni. De mert a színpadon is előadható bármi, ami szónoki emelvénnyel, fölolvadó asztal mellől vagy tanszék-ről hirdethető: – nem szabad azt hinnünk, hogy ilyen előadás, mihelyt pártbeszédés alakban folyik, már drámai műnek is tekinthető. A mint hogy nem drámák a PLATON párbeszédés alakban írt bölcsészeti értekezései sem.

III.

Napjainknak ama színpadi szerzőiről, akik drámáikban minél több cselekmény mellett minél kevebb társadalmi, lélek-tani vagy philosophiai igazságot nyújtanak, nem kívánunk be-hatóbban megemlékezni. A régi drámaírói iskolák visszamaradt képviselői ők, a hatásvadászó technika emberei, Hasonlatosak azokhoz a regényírókhoz, akik benső tartalom nélkül szűköl-ködő izgató, rémes történeteket mesélnek el. A nagy sokaságra ugyan vonzó erőt gyakorolnak, sőt gyakran sensatiós színpadi sikereket érnek el, de alapjában véve nyomtalanul zúgnak e s a lelkekre irányítólag nem hatnak. Olyanféle izgalom az, a melynek keltésére pályáznak, aminő. pl. egy »sensatiós« bűn-ügyi tárgyalásé; amint hogy műveik gyakra nem is egyebek, mint színpadra hozott törvényszéki jelenetek.

Ide tartozik az egész úgynevezett »rém-romantika«, akár középkori környezetben, rabló-lovag várakban jelenjen meg, akár pedig divatos detectives és bűnügyi dráma alakjában. Ha el-koptak már a régi technika hatásai, a kegyetlen várurak, befalazott ártatlanságok, kötélhágcsón megjelenő hősök, az éjben nyargalva menekülő szökevények, a váralatti folyosók borzalmi s más effélék: bőségesen gondoskodik az újabb színműírók leleménye hasonnemű jelenkori fogásokról, hypnoticus álomba merített bűnösökről vagy áldozatokról, automobilén vágató hő-sökről és kalandosokról, mindent kinyomozni tudó csoda rend-

örökről s a mai környezetbe helyezett izgató bűnügyi események számtalan válfajairól.

Ennek a tisztán technikai irányzatnak elsőrangú művelője korunkban SARDOU. De már előtte is a színpadi szerzők hosszú sorozata a tisztán technikai hatásra helyezi a fősúlyt, sőt már az ókorban, a görög dráma fénykorában is megtaláljuk ennek az irányznak legfőbb képviselőjét, a legizgalmasabb színpadi bonyodalmak szövésére és rendkívüli hatások keltésére törekvő EURIPIDEST, aki azonban művészete virágkorában a lélektani igazságok, sőt az uralkodó társadalmi eszmék mesterei kifejezője is volt.

Bármint vélekedjék azonban a mai lélektani és sociológiai irány művelője az izgalmas színpadi cselekmények megalkotói-ról: egyet minden esetre tanulhat tőlük, megtanulhatja azt, hogy erős drámai cselekmény nélkül erős színpadi hatás nem képzelhető. S ezt újra meg újra tudatába kell vésni a mai nemzedéknek, amely cselekmény nélkül, finom lélektani elemzésekkel, lírai hangulatokkal, főtői színekkel s társadalomtani elméletekkel véli a színpadot meghódíthatni. Holott mindezek csak hatásos cselekmény keretében érvényesülhetnek kellőképen.

IV.

Ha már most tulajdonképeni tárgyunkra, a társadalmi színművekre térünk át, mindennek előtt meg kell jelölnünk azt a sajátos helyet, melyet a magyar társadalom az európai népcsaládban elfoglal, mert ennek megismerése nélkül magyar társadalmi színmű kifejlődéséről szó sem lehet.

A nyugot-európai társadalmak évszázados nemzeti önállóság alapján fejlődtek ki. A legtöbb már századok óta tartó irdalmi, tudományos és gazdasági munkára tekint vissza. A mi hazánk, fájdalom, épen attól a korszaktól kezdve jutott végzetes helyzetbe, a mikor a nyugot-európai társadalmak a legnagyobb lendületnek kezdtek indulni. Természetes tehát, hogy bennünket még oly alapvető kérdések foglalkoztatnak, amelyek náluk elintézett ügyeknek tekinthetők. Gazdag és nagyhatalmú családok palotáik berendezésével és díszítésével foglalkozhatnak, mialatt viharvert, sorsúzott családoknak házuk rozoga falait keli alátámasztaniok. De ez ne csüggeszsen el

bennünket, mert épen a nehéz történelmi megpróbáltatások szülik a nagy tetteket és nemzeti alkotásokat.

Négyszáz év óta küzd a magyar nemzet a teljes souverainitásért, – mindedig hiába. Erről nem szabad megfeledkeznie annak, aki a mi társadalmunkról ír. Való ugyan, hogy a legújabb korban belejutottunk már az európai élet általános sodrába, úgy hogy ennek minden kérdése a mi társadalmunkat is fölzaklatja. De a többi nyugateurópai nemzet, mint teljesen önálló tényező, állami souverainitásának teljes latbevetésével nyúlhat bele a nemzetközi viszonylatokba; a mi nemzetünk pedig a teljes önrendelkezés hatalma nélkül jutott a nemzetközi érintkezés világába. Ez a tény mérhetetlen következményű egész társas életünkre. Külsőleg ugyan ez a ferde helyzet nem vevődik nagyon észre, hisz mi divatos életet élünk közlekedés, forgalom, fényűzés stb. tekintetében s általán úgy rendezkedünk be, mint a nyugoti Európa: de még sincs az a társadalmi vonatkozás, melyben a jelzett belső különbség érezhetővé nem válnék. Nagyvilági társaságban, salonban pl. ugyancsak különböző elemek gyűlnék össze, mindmegannyian a szokásos külső módon s megfelelő öltözékben. A fölületes szemlélő csak egyenlő salonruhás alakokat látna ott. De aki a társaságot ismeri, tudja, hogy az egyik nagy vállalkozó, a másik csak szegény rokon, a ki talán ép csak kölcsönvett öltözékben leszeng, – az egyik önálló úr, a másik gondnokság alatt álló egyén stb. S haj, mi más az egyiknek föllépése, mint a másiké!

Az, aki gondnokság alatt áll, fölveheti ugyan azokat a külső allure-öket, melyek a többieket jellemzik, de belső érzete, öntudatja, gondja és a döntő pillanatokban egész magatartása bizony más, mint a többieké. Neki mindenek fölött való problémája, a gondnokság alól való fölszabadulás, holott a többi ezt a kérdést nem is ismeri.

Nem is lehet magyar társadalmi színműíró, a ki ezt a kérdést nem látja és mélyen nem érzi. Mert a teljes souverainitas, vagyis önrendelkezés, hiánya ugyan politikai kérdés, mégis a társadalom minden vonatkozásában érezhetővé válik és a társadalom minden jelenségének a többi nemzetekétől eltérő jelleget kölcsönöz. Így pl. maga a szorosán vett »socialis kérdés« is más jelleget ölt nálunk, mint a külföldön. Mint-

hogy külföldi tényezők beleszólhatnak ügyeinkbe, sőt hatást is gyakorolhatnak azokra, abban a sajátos helyzetben vagyunk, hogy alkalomadtán széles néprétegeinket idegen hatalom vezényelheti – ellenünk.

Társadalmunk egyik sajátos jellemző vonása, amelyet semmi realista színműíró nem mellőzhet, hogy itt bizonyos néprétegekben erősen él a történelmi tapasztalatokból merített tudat, hogy a magyarság elleni küzdelmeikben idegen hatalomra támaszkodhatnak. Ez nagyobb bátorságot ad mindazoknak, kik nem érzik magukat azonosaknak a magyarsággal; kihívóbbá teszi mindazok viselkedését, a kik idegen országokban támasz fölött rendelkeznek. Innen van, hogy belső harcaink ázázabak, mint a teljes önrendelkezéssel bíró bármely más nemzetéi.

De nem csak a néptömegekre, hanem a műveltekre, a magyar értelmiségre is romboló hatása van annak a tudatnak, hogy nem rendelkezünk még a teljes, állami souverainitas fölöött. E tudat ugyanis értelmiségünk köreit abba az irányba neveli, hogy vagy csüggedésbe, kishitűségbe essenek, vagy pedig, a nemzeti főnnmaradás aggodalmától üzetve s minden jót türelmetlenül megvalósítani kívánva, végletes heveskedéssel a közélet állandó idegességét idézzék elő. E tudat kelti föl sokakban a vágyat, hogy idegenben reméljenek boldogulást és sikert; másokban pedig, hogy szórakozásaik céljából szerencsésebb országokba meneküljenek, sőt ez a tudat természeti állandóan azokat az elemeket is, a melyek, boldogulásukat csak az idegen hatalomtól remélvén, könnyen készek nemzetük ügyét egyéni önzésüknek fölládozni.

Íme, már is hány olyan alakját, típusát soroltuk föl a magyar társadalmi életnek, a milyen a nyugoti Európa nagy államaiban nem található s a milyent a magyar társadalom drámairójának, ha van szeme, észre kell vennie. De az említetteken kívül sincs a magyar társadalomnak olyan alakja vagy jelensége, a melynek létrejöttére nem hatna döntő módon az ország sajátos helyzete.

Minthogy hazánk a nagyvilág nemzetközi érintkezésében önálló hivatali szervezettel nem bír: bensőleg az az érzet fejlődik ki az értelmiségben és hatol a társadalom minden rétegébe, hogy elhagyatva és szószóló nélkül állunk a nagyvilágban. Hasonlatos ez ahhoz az érzethez, mely a néma embert tölti

el, ha társaságba jutva, nem tudja magát megértetni. Ez visszahat egész társadalmi életünkre s a lelkekben az elhagyottság, az elszigeteltség lehangoló tudatát kelti. Gondolhatunk bármi szépet, alkothatunk bármi jót, törekedhetünk bármi igazra, mindez köztünk marad, észre nem vétetik. Gyakran úgy érezzük magunkat, mintha láthatatlan kínai falak zárának el a világtól, mintha elszakadtunk volna az emberi közösségtől. Ebben a tudatban terem meg az önmegvetés, öngyalázás, de a nagyvárosi hóbort ezer jelensége is. Ez ad egyeseknek még a közteréren is bátorságot olyan visszaélések megkísértésére, melyeket a nagyvilág ítéletének elkerülésével vélnek elkövethetni.

Mindehhez járul nemzetünk viszonylagos számbeli kicsinyisége, nyelvünk egyedül álló volta, a minek irodalmunkra és tudományunkra van súlyos kihatása. Az a tudat, hogy a nagyvilág ellenőrzésétől mentek vagyunk, sokakban túlzott önértéket s önbecsülést kelt föl, – másokban pedig önkicsinylést és cynismust. Úgy vélik, hogy ennek az országnak bármilyen munka is elég jó; a legnagyobb biztonság érzetével vélnek idegen szellemi kincseket átvehetni; másrészt pedig a legebizakodottabb önértéssel mernek idegen szellemi alkotásokról, azoknak ismerete nélkül is, fitymáló ítéletet hallatni. E jelenségek idézik elő azt, hogy szellemi életünkben időről-időre olyan állapotok következnek be, milyenek az élő vizektől elszakadt kiöntésekben, ingovány okban s holt vizekben szoktak mutatkozni. Hát lehet-e társadalmi színműíró az, ki e tünetenyeket és ezek típusos képviselőit észre sem veszi?

Ezt a megvilágítást kitérjeszthetnők társadalmi életünk minden jelentősebb mozzanatára, de meglegszünk azzal, hogy még csak két pontra irányítsuk az olvasó figyelmét: saját véderőnkhez való különös viszonyunkra és közzgazdasági életünk függő voltára. A véderő zöme, minden igyekezetünk daczára, nem lévén azonos a nemzettel, társadalmi életünkben még mindig idegenszerű elemként foglal helyet és sajátos – minden nyugoteuropai társadalomtól elütő – alakulatot tár elénk. Mint-hogy pedig gazdaságilag függő helyzetben vagyunk, egész társadalmi életünk hatalmas idegen anyagi befolyások járma alá kerül. Hány olyan típusa támad ily módon társadalmi életünknek, amilyent más országokban hiába keresnénk! Merőben érthetetlen tehát, hogy színműíróinknak miért kelljen

problémákért külföldi társadalmi színművekhez fordulniok. Hiszen nincsen olyan társadalmi kérdés, mely nálunk más jelleget ne Öltene, mint Francia- vagy Németországban. S mégis, hányszor látjuk, hogy divatos színműíróink idegenből kölcsönöznek problémákat, holott a mi saját nagy kérdéseink földolgozatlanul maradnak.

A realista író a körülötte nyüzsgő életet viszi színpadra. A valót, csak a valót igyekszik föltárni. Napjainkban állítólag realismus uralkodik a színpadon, s állítólag a mi íróink is realisták. De én azt hiszem, hogy csak névleg azok. Egyes ritka kivételeket nem számítva, a legtöbb nem azt írja meg, amit lát, hall, tapasztal, hanem azt, amit külföldi írók tűznek ki föladatul. Csodálatos, érthetetlennek látszó jelenség! íme, ez írók egész csoportja hadat üzen a régi eszményesítő irányoknak, holott maga is képzelt, kieszelt világban él. Pedig nem álmodozó poéták ezek, kiket képzeletük holmi regeországba ragad, hanem gyakorlati életre termett, gyakorlatias gondolkozású világi emberek. Tapasztalni, figyelni, a vesékbe látni, életvalóságot azon nyersen a színpadra vinni: ez a jelszavuk. S nem veszik észre azt, a mi szemük előtt történik. Hanem csak azt látják meg, amit idegen írók vétetnek észre velük!

Ennek a benső ellentmondásnak kulcsát elég könnyű megtalálni. Sajna, bizonyos szellemi függésben, alárendeltségben rejlik. Aki ugyanis gondolatban nem szabadult föl mások utánzása alól, – annak a szeme sem láthat egyebet, mint amire mestere irányította. Hiábavaló minden tapasztalás és figyelés ott, ahol – az önálló gondolati szempont hiányzik. Ezt az önálló gondolati szempontot kell fölébreszteni drámaíróinkban, hogy a körülöttük nyüzsgő életet valósággal észrevehessék. Mert csak úgy teremthetnek nem csupán nemzeti irodalmunk számára becses műveket, hanem a külföld érdeklődését is fölkeltő alkotásokat, ha a mi társadalmunk élethű képeit főtik s nem más társadalmak árnyképeit vetítik falra.

p. i.

Politika és társadalom

Munkásvédelem. Küzdelem a foszfor- nekrosis ellen.

A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete, mely mint a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület*) magyar osztálya alakult meg, nemcsak a munkásvédelmi viszonyok figyelemmel kísérésével és az azzal összefüggő kérdések tudományos megvitatásával foglalkozik, hanem a munkásvédelmi intézkedések közbötlén megvalósítása irányában is fontos tevékenységet fejt ki.

Első föladatának az egyesület egy oly tilalom kivívását tartja, mely nem fogja többé megengedni, hogy az egészségre, sőt az életre a legnagyobb mértékben veszélyes fehér (sárga) foszfort a gyufaiparban továbbra is alkalmazzák. Közönségünk figyelmét ez irányban, sajnos még csak kevéssé hívták föl a szakkörök, és épen ez magyarázhatja meg azt a nagy közönyt, melylyel az oly mérges fehér (sárga) foszforok a gyufagyártásban való fölhasználását kíséri. Ha az emez anyag fölhasználásával járó nagy veszélyek és szenvedések szélesebb körökben csak némileg is ismeretesek volnának, úgy a magyar közönség is erélyesen állást foglalna a foszforos gyufák készítése ellen. A szóban forgó egyesület ép azért elhatározta, hogy népszerű előadást fog a foszforos gyufák gyártásáról és annak hatásairól rendezni, melyen vetített képek segítségével fogja szemléltethetővé tenni azokat a borzasztó pusztításokat, melyeket a foszfor az ember csontszerkezetében véghezvisz.

Külföldön a foszforos gyufagyártással járó nagy veszélyek a közönség szélesebb rétegei előtt is ismeretesek, minélfogva már régebb idő óta mozgalom indult meg az ily gyufák gyártásának az eltiltása irányában. Azonban az egyes államok törvényhozása e téren, minthogy a gyufa fontos kiviteli cikke számos országnak, csak igen keveset tehet. Ez a körülmény egyrészt, a foszforos gyufagyártás eltiltásának fontossága másrészt végre arra az eredményre vezettek, hogy 1906. szeptember 26-án Bernben egy nemzetközi egyezmény jött e tárgyban létre, melyet a Németbirodalom, Dánia, Franciaország,

*) Hivatalának jelentését ismertették Szemlének januáriusi számában.

Olaszország, Luxemburg, Németalföld, és Svájc alá is írtak. Hazánk, sajnos, mindeddig távol maradt az egyezménytől, holt a foszforos gyufák gyártása nálunk is nagy mértékben folyik és a munkások egészségét és életét erősen veszélyezteti.

Erre támaszkodva a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete beható fölterjesztést intézett a kereskedelemügyi miniszterhez, melyben kérte, hogy Magyarország is használja föl a kínálkozó alkalmat és ne maradjon távol egy oly nemzetközi egyezménytől, melyhez csatlakozni nemcsak, mint művelt nemzetnek, egyenesen kötelességünk, hanem fontos érdekünk is, mert lehetővé teszi egy lépésnek minden veszély nélkül való megtételét, mely előbb-utóbb, az idő haladása folytán, úgy sem lesz elkerülhető.

A kereskedelemügyi miniszterhez intézett fölterjesztés mindenekelőtt arra támaszkodik, hogy a foszfornekrosis hazánkban is erősen el van terjedve. Az iparfölügyelők 1901. évi jelentése szerint egyik gyufagyárunkban, mely 250 munkást foglalkoztat és egyébként az egészségügyi követelményeknek megfelelő berendezéssel bír, az 1899-1902. években évenként átlag 86 foszfornekrosis eset fordult elő. Az esetek ily nagy száma egy gyárban! Ha már most meggondoljuk, hogy gyufaiparunk összesen 2410 munkást foglalkoztatott az 1901. évi üzemi és munkásstatisztika adatai szerint, hogy tehát a magyar gyári munkásoknak majdnem 1%-a esik a gyufagyári munkásokra, csak akkor vagyunk képesek azt belátni, hogy mily fontos érdek fűződik a foszforos gyufák gyártásának eltiltásához.

De magában még a munkások magas száma sem állítja a maga egész terjedelmében szemeink elé a foszfortilalom jelentőségét. E szám ugyanis még nem fejezi ki azt, hogy milyen fajta munkások azok, kik a gyufaiparban dolgoznak. Ha tudjuk, hogy a szóban forgó munkások igen jelentékeny része az állam különös védelmére szoruló csoportokból, a női és ifjúkorú munkásokból kerül ki, csak akkor foghatjuk föl valóban, hogy mily sürgős az e téren való intézkedés. 706-ra rúg ugyanis a felterjesztés szerint azoknak a munkásoknak a száma a gyufaiparban, kik még nem érték el 17. évüket, és ezek közt 12-13 éves gyermekek is vannak. A női munkásokra az összes alkalmazottaknak több mint a fele esik (55.97%), és épen ezek

között nagy a zsenge korúak száma! A munkásság összetétele tehát a gyufaiparban a lehető legkedvezőtlenebb.

Az ipar fölügyelők jelentéseiben foglalt adatok és megjegyzések segítségével a fölterjesztés kimutatja, hogy az 1898-ban a foszforos gyufák gyártásában alkalmazandó elővigyázati intézkedések tárgyában kiadott 24929 sz. belügyminiszteri rendelet távolról sem elegendő a baj elhárítására. Hiszen a foszfornekrosis ellen való védekezés, ha egyáltalában némi sikert ígér, akkor olyan nagyfokú óvatosságot és önuralmat tételez föl, milyen a munkásoktól el nem várható. Viszont a gyárosok részéről is sok áldozatot, nevezetesen költséget kíván. A fölterjesztés utal többek között egyik kereskedelmi- és iparkamárának, továbbá egy iparfölügyelőnek oly irányú kijelentésére, hogy egyedül az fog e téren segítséget hozni, ha a fehér (sárga) foszfornak a gyufagyártásban való használatát eltiltják.

A beadvány azt is gondosan megvizsgálja, hogy a magyar ipar érdekei nem szenvednének-e csorbát a foszfortilalom következtében? E tekintetben mindenekelőtt arra hivatkozik, hogy a magyar gyufaipar már annyira előrehaladt a mai technika vívmányainak az alkalmazásában, hogy már 1898-ban 18 gyufagyárunk közül 12 be volt rendezkedve svéd gyufáknak a gyártására. Ennélfogva az átmenetel a foszforos gyufák készítéséről a svédgyufa gyártásra ma már alig okozhat iparunknak nehézséget.

Nem közömbös az a körülmény sem, hogy a foszforos gyufák értékesítése főképen a belföldön történik. A termelt foszforos gyufáknak 77½%-át belföldön fogyasztották el, ellenben a svédgyufáknak csak 62%-át értékesítették itthon. A foszforos gyufákra nézve tehát oly piacról van szó, melynek az elvesztését a foszfortilalomtól nem várhatjuk, mert a foszforos gyufák gyártásának tilalmával egyszerre lépne életbe azok behozatalának az eltiltása is.

Legföljebb a kivitelről lehetne tehát szó. Ennek a kérdésnek a helyes elbírálásához tudnunk kell először is azt, hogy a kivitelnek egy negyed része a foszfort nem tartalmazó gyufákból kerül ki és hogy, a jövődőt szem előtt tartva, a svéd gyufák kivitelének a fokozása egyedül az, ami a magyar ipar érdekében fekszik. Ha ugyanis rövidlátóan a foszforos gyufák kivitelének megszorítására, illetőleg svéd gyufákkal való helyet-

tesítésére nem törekszünk, előbb-utóbb be fog következni az, hogy a foszforgyufák használatának a nemzetközi úton való megtiltása következtében az egész kivitel egy csapásra megszűnik, válságnak vivén elébe a magyar gyufaipart. Épen ezért idejekorán kell a berni egyezményhez csatlakozni, mely átmeneti időt is enged arra, hogy az ipar a tilalom körösztülvitelére megfelelően előkészülhessen és így kivitelét a foszforos gyufák helyett a svéd gyufák alakjában folytathassa. Ha a tilalomhoz való csatlakozással késünk, akkor iparunk magától nem fog idejekorán a megváltozott helyzethez alkalmazkodni, és így a többi államok a svéd gyufák piacát maguk számára fogják lefoglalni és a magyar ipar azokon lekesik.

Külön foglalkozik a fölterjesztés azzal a kérdéssel is, van-e annak valami jogosultsága, hogy Magyarország a berni egyezménytől való távolmaradását Japán tartózkodásával menti. Miután Japán gyufakivitele, bár elég jelentékeny, a magyar termékeknek nem támaszt versenyt, komoly okot ez országnak az egyezménytől való távolmaradásában senki sem láthat arra, hogy Magyarország is ennek a példáját kövesse.

Hogy a közgazdasági szempont mennyire szükségessé teszi a berni egyezményhez való csatlakozást, azt csak akkor lehet teljesen átérteni, ha meggondoljuk, hogy mily súlyos terheket rónak a foszfornekrosis elleni védekezés és a kapcsolatos óvintézkedések a vállalkozókra. Igen tanulságos e tekintetben Németalföld példája. Midőn itt az óvintézkedések szigorításáról volt szó, ami pedig az iparfölügyelői jelentésekben foglalt sok panasz folytán nálunk is elkerülhetetlen volna, a gyufa-gyárosok inkább a foszfor-tilalom mellett foglaltak állást, semhogy az óvintézkedések szigorításával járó nagy terhet magukra vették volna.

Hazánkban is épen a gyufaipar érdekében végre is a foszfortilalomra való áttérés lesz az eredmény. Fontos, hogy ez minél sürgősebben történjék, minthogy a foszforos gyufák gyártása úgy sem felel meg a kor követelményeinek.

A kereskedelemügyi minisztérium a kérdés fontosságát minden tekintetben teljesen méltányolja. Legjobban kitűnik ez abból, hogy a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének beadványára egy leirattal felelt, melyben megígérte, hogy a fölterjesztésben foglaltakkal kellően foglalkozni fog. Bárha történnék ez mielőbb!

A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete a gyufagyártás terén uralkodó viszonyok és a foszfornekrosis elterjedésének tanulmányozásával Dr. FRIEDRICH ViLMos-t bízta meg annak idején. Ez a tanulmány is elkészült és már sajtó alatt van.

Az egyesület állandó igyekezete folytán remélni lehet, hogy végre is sikerülni fog a foszfortilalom kivívása.

Heller Farkas.

Társadalmi bölcsészet.

Sociologiai körkérdés.

A *Les Documents du Progrès* (Paris, FELIX ALCAN)*) című nemzetközi társadalomtani folyóiratnak (1. année Nr. 2) az az érdekes ötlete támadt, hogy körkérdést intéz a mai sociologia legjelesebb képviselőihez, azt kutatván, hogy miként vélekednek egy valóban tudományos sociologia lehetőségéről és célhoz vezető bűvárlati kutatási módszereiről. A nevezett folyóirat a körkérdést a következő fogalmazásban vetette föl: 1. Remélhető-e, hogy a sociologiai kutatás, a máig kifejtett alapokon tovább haladva valóban eljut a társadalmi élet fejlődési és okozati törvényeinek megismeréséhez? 2. Milyen módszerrel valósíthatja meg ezt a tudományos hivatását? – A válaszok, (számra nézve 15), melyek e nagyjelentőségű kérdésekre beérkeztek, rendkívül érdekes fényt vetnek a sociologia mai állapotára, valamint azokra az egyéniségekre, kik manapság e tudományban vezető szerepet játszanak. Igaz, hogy e válaszok mindössze alig tesznek ki többet egy nyomtatott ívnél, de talán éppen rövidegüknek köszönhetik értéküket, mert könnyen áttekinthető módon állítják elénk a mai sociologia különböző irányzatait.

Jellemző, hogy az organicista iskola két főképviseelője: WORMS R., a párisi *Revue Internationale de Sociologie* igazgatója és WARD L. F. washingtoni tanár mily vérmes hittel csüngenek a sociologia eddigi eredményein, mennyire meg vannak győződve, hogy a társadalomtanak már eddig is sikerült a társadalmi fejlődés törvényeit igen nagy mértékben földeríteni, elannyira,

*) Német kiadása: Dokumente des Fortschrittes. Berlin, GEORG REIMER. A körkérdés itt az 1. évf. 3. számában jelent meg.

hogy a sociologia tudományos alapozottság tekintetében talán már fölvehetne a versenyt a természettudományokkal is. WORMS pl. fönnakad a fölvetett körkérdés fogalmazásán, mert ez úgy tünteti föl a dolgot, mintha a sociologia eddig még nem jutott volna el a társadalmi fejlődés alapvető törvényeinek megismeréséhez. Szerinte kétséget nem szenved, hogy, – nem is szólván az élő sociologusok tudományos vívmányairól, – már COMTE, SPENCER és TARDE is alapvető fontosságú társadalomtani törvények megállapítóinak tekintendők. COMTE ismert törvényét az emberi társadalom történeti fejlődésének három fokozatáról, a vallásos, metaphysikai és positivus stádiumokon köröszkül (la loi des trois états), ő szentül hiszi, és nem kevésbé van meggyőződve TARDE-nak úgynevezett utánzásai törvényeiről is sat. sat. – WORMS itt elárulja, hogy valóban eklektikus gondolkozó, de arra is figyelmeztet bennünket, hogy a régibb sociologiai rendszerek alapvető nézeteit nem szabad egyszerűen túlhaladott és kritikailag véglegesen elintézett álláspontoknak tekintenünk. Mert, bárha a sociologusok nagy része, emez úgynevezett »törvényeket« több-kevesebb határozottsággal elveti vagy bírálhatja, mégis sajátos elvtelen összekeveredésben tovább élnek és húzódnak azok a társadalomtani irodalmon köröszkül. Nagyon is szükséges tehát, hogy, különösen mi magyarok, alaposan leszámoljunk velük, mert a mi hazai tudományunknak úgyszólván az a legnagyobb gyöngéje, hogy beható bírálat nélkül válogatjuk össze eminnen-amonnan világfölfogásunk alapfogalmait.

Különös, hogy a szellemes WARD L. F. dogmatismus szempontjából még túlmegyén WORMS-on is, úgy hogy, az ő rózsás szemüvegén át tekintve a sociológiát, ez úgy tűnik föl, mintha minden tudományok között a fejlettség, a tökéletesség legmagasabb fokát érte volna el már idáig is. A társadalomtan szerinte túlment már a physikán is, mert ez ugyan fölfedezte a nehézkedés törvényeit, de nem tárja föl e törvények okát és elvét, holott a sociologia nem csak hogy fölismerte a társadalmi fejlődés törvényeit, hanem földerítette e törvényeknek legrejtettebb okát és princípiumát is. Némileg rokon túlzással nyilatkozik BREYSIG KURT is a sociologia jelentőségéről, azt állítván, hogy a társadalomtan voltaképpen első törekvése az emberi nemnek, hogy ő maga állapítsa meg fejlődésének célját és irányait.

Mi ennek a szertelen bizakodásnak a magyarázata? Egyszerűen az, hogy oly naturalista gondolkozókkal állunk szemben, akik rajonganak a természettudományokért, különösen pedig a biológiáért, a nélkül hogy egészen szakszerűen és kritikailag foglalkoztak volna természettudományokkal. így pl. WARD úgy rajong a darwinismusért, annyira át van hatva a természetes kiválogatódás (natural selection) elvének mindenhatóságától, hogy eszébe se jut e mindenhatóságban kissé kételkedni is, holott sok igen jeles biológiai szakbúvár nagyon is kételkedik benne. Megtörténhetik, hogy az élettudományok képviselői fokozatosan eljuttatják a kiválogatódás mindenek fölött való fontosságának elméletét, mialatt a sociologusok egyre növekedő hévvel kapják föl azt. Bizony furcsa látvány az, hogy valamely tudomány művelői nem a saját szakjukból, hanem egy másik tudományból merítik föllengző reményüket és bizakodásukat.

A sociologia túlbuzgó hívőivel szemben állanak a nagyon is hitetlenek, aminők STAMMLER R. hallei, és SMALL A. W. chicagói egyetemi tanárok. Amaz, mint a Kantianismusban gyökeredző, formalista szellemű német jog- és gazdasági bölcse, idegenül áll szemben azzal, amit a francziák és angolok sociológiának neveznek. A társadalomtan szerinte nem is külső tünevényeknek, hanem emberiségi céloknak s e célokat szolgáló eszközöknek a tudománya, minél fogva afféle okozati és fejlődéstani törvényekről, a milyeneket a természettudományok kutatnak, a sociológián belül alapjában véve szó sem lehet. Csak amennyiben a társadalmi céloknak és eszközöknek történetük és eredetük van s amennyiben ezt az eredetét tesszük vizsgálatunk tárgyává, szólhatnánk sociologiai törvényekről, de idáig még az ilyeneket sem sikerűit határozottsággal megállapítani, úgy, hogy a sociológiának tudományos kilátásai vajmi gyöngéeknek mondhatók. A mi pedig SMALL-t illeti, ő ugyan nem nyilatkozik ilyen határozottan tagadó szellemben, hanem csakis attól az utópiától óv bennünket, mintha valaha, akár a legtávolabbi jövőben is, eljuthatnánk a társadalom fejlődési törvényeinek olyan beható és szigorú megismeréséhez, hogy azok alapján a a jövőendő utakat és fejlődési folyamatokat előre látni képesek volnánk. Az ilyen ábrándokról mondjunk le, és tanuljuk meg, hogy szerényebb s megvalósítható célokat tűzzünk a társadalomtan elé. SMALL érdekes megjegyzéseket tesz ezekről a szeré-

nyebb czélokról és a megvalósításukra szolgáló módszerekről, de ezeket csak »Általános sociologia« című munkájának kapcsán lehetne bővebben ismertetni.

STAMMLER és SMALL nagyon is kétségeskedő álláspontja azt mutatja, hogy minő nagy bajt okoz a »törvény« fogalmának félreértése a mai tudományban. A legtöbb bűvár, egyoldalúan mechanista gondolkodásból indulván ki, abban a tévhitben él, hogy a komoly tudomány czimére csak a mennyiségtan és mechanika tarthatnak igényt és hogy igazi tudás csak az, amit mennyiségtani képletekben tudunk kifejezni. Főntebb láttuk, hogy sok sociologus minden reményét a biológiába helyezi, ámde viszont a biológusok hitükkel a mechanikai természettudományon és a mennyiségtanon csüngenek. Aki azonban, a mennyiségtannal behatóbban foglalkozván, látja, hogy az analyticusok mennyire meg vannak akadva a folytonosság, a geometrák pedig a méret (dimensio) fogalmával, és hogy ezek mennyire hajlandók az alapvető fogalmak vizsgálatát és megvilágítását a bölcsésznek (ismeretbűvárnak) átengedni: az mosolyogni kénytelen bizonyos szakemberek ama jellemző illúziója fölött, hogy az igazi tudományt mindig a saját területükön kívül eső idegen területre helyezik ki.

Olynemű tévedés ez, mint midőn a bizonyos rangban, vagy sorsban élő emberek az igazi boldogságot csak a másnemű rangban, vagy sorsban élő embertársak között vélik megtalálhatónak. Mint a hogy azonban minden emberi hivatás egyaránt gyönyörűnek mutatkozik, ha valaki azt valóban betölteni iparkodik, úgy minden tudományágon belül ott lakik az üdvözítő igazság, ha van romlatlan elme, mely azt valóban kutatja. A szaktudományok mindenik fő ága a maga módja szerint termeli az igazságot, és nem kell hinni, hogy csak az igaz, amit mennyiségtani képletekben fejezhetünk ki, vagy a mit mechanikai módon, avagy biológiai gondolkozásmóddal fogunk föl. A különböző tudományokat nem lehet »egyformásítani«, hanem csakis »egységesíteni«; azaz mindeniket a maga különálló jelleme szerint kell művelni, hogy utóbb valamennyi egy nagy bölcsészeti egységbe legyen összefogható. A sociológiát sem lehet más tudományba, pl. biológiába, physicába, chemiába sat. beléfullasztani, hanem mindenekelőtt a maga sajátos külön-

álló voltában kell fölfogni, ha azt akarjuk, hogy igazi tudománnyá fejlődjék.

Ez a meggyőződés érezhető ki többé-kevésbé azokból a válaszokból, melyeket a többi bűvár adott a fölvetett körkérésre. A megkérdezett sociologusoknak két harmadrésze olyan kritikai szellemű, vagy legalább is olyan józan gyakorlatias irányú gondolkozó, hogy egyrészt ugyan egészen átérzi azoknak a szép és nagy föladatoknak jelentőségét, melyeknek megoldására a sociologia kétségtelenül hivatva van, másrészt azonban semminemű ábrándokba nem ringatódzik az iránt, hogy eddig arányoslag még kevésbé sikerült a társadalomtan alapkérdéseit igazán tisztázni.

Némelyek ezek közül, mint pl. TOENNIES F. kielii egyetemi tanár és Sir Fr. G. ALTON (London) különös súlyt helyeznek a statisztikára, melynek módszere által válnék a sociologia igazi tudománnyá. TOENNIES ugyan a lélektani és élettudományi módszereket is kiemeli, de GALTON már egyenest azt jelenti ki, hogy minden társadalmi kérdés valószínűségi probléma képében áll előttünk, minél fogva a sociologia kifejlődése a valószínűség tudományának kifejlődéséhez volna kötve.

Két másik sociologus: BRANDFORD V. V., a londoni sociologiai társaság tiszteletbeli titkára, és GEDDES P. az edinburgi sociologiai iskola elnöke a társadalomtant főleg a részletkérdések beható vizsgálata felé és gyakorlati irányba akarják terelni. Különösen figyelemre méltó BRANDFORD-nak az a megjegyzése, hogy nincsen tudomány, mely oly nagy mértékben fölhasználhatná a maga céljaira magának a társadalomnak közreműködését, mint éppen a sociologia. Azt kívánja tehát, hogy minden vidéken, minden városban szervezkedjék a társadalomtan iránt érdeklődők egy csoportja, mely részletes megfigyeléseivel, ellenőrzésével sat. járulhatna a társadalom megismeréséhez. – Ezt a gyakorlatias tanácsot ugyan nekünk is meg kellene szívlelnünk: de azért tisztában kell lennünk azzal is, hogy a sociológiát, mint tudományt, nem a Brandfordék eszközeivel fogjuk fölvirágoztatni.

Tudományos szempontból jóval érdekesebb GROTFELT ARVÉD, helsingsforsi egyetemi tanár, válasza a fölvetett körkérésre. A finn tudós szerint a sociologia nem lehet egyszerűen leíró, vagy történelmi tudomány, hanem ama tudománysszakok

közé emelendő, melyek törvények megállapítására törekednek (*science à lois*). Félti a társadalomtant a történetíróktól és történetbölcsestektől és állást foglal a sociologia amaz első úttörőivel szemben, kik nagy hevületükben mindjárt az egész emberi társadalom életét fölölélő egyetemes törvényeket véltek megállapíthatni. GROTFELT-tel szembeállíthatjuk GIDDINGS F. H.-t a Colombia University tanárát New-Yorkban, ki a statisztikai módszer mellett épen a »történeti inductio és összehasonlítás« módszerére helyezi a legfőbb súlyt, s a ki, mint tudjuk, COMTE és még inkább SPENCER hatása alatt, a történeti fokozatok új törvényét véli fölállíthatni az emberi társadalom fejlődésmenetében.

Utoljára hagytuk azokat a bűvárokat, kik mélyebb philosophiai belátásuknál fogva leginkább hivatottak a sociologia tudományos lehetőségéről és módszereiről nyilatkozni; ezek SÍMMELE G. berlini egyetemi tanár, FOUILLEE A., francia akadémikus, és mindenekelőtt DURKHEIM E. a párisi Faculté des Lettres tanára. SÍMMELE nagyon jól emeli ki, hogy a társadalomtanban azért tűnedeznek föl annyi össze nem férő irányok, mert nem sikerült megállapítani, hogy a társadalmi életben meglévő összes folyamatok között, melyet a tulajdonképeni socialis jellegűek. Mert nem minden, ami az embervilágban történik, tekinthető egyben társadalmi ténynek is, hanem külön kellene választani az összes történetek anyagából azt, ami épenséggel a társadalomtan tárgykörébe tartozik. Csakhogy SÍMMELE nem világosít föl bennünket az iránt, hogy ő maga miben véli megtalálni valamely ténynek azt a sajátos bélyegét, a mely által ez a tény sociologiai jelenséggé avatódik föl. FOUILLEE ellenben e kérdésre ad bizonyos választ, mert szerinte vannak úgynevezett »collectivus eszmék« és »collectivus érzelmek«, melyek egyrészt az egyéni tudaton belül, mint ideálok lépnek föl, másrészt azonban valóságos ható erők, melyek a társadalmi életet mozgatják. Ezek az eszmék, melyek egyben reális erők »idéés forces«, volnának tehát a társadalomtan igazi tényei; csakhogy az olyan eszme, mely erő is, és olyan erő, mely eszme is, kissé mysticus fogalom, melyről jóval világosabban kellene beszámolni, hogy azt valamely tudomány alapfogalmául elfogadjassuk. Végezetül DURKHEIM E. az, ki eddigelé a leghatalmasabb erőfeszítéseket tette, hogy a társadalomtannak külön tárgyát

minden más tudományétól a legélesebben elhatárolja, de hogy minemű sikerrel, arra itt bővebben már azért sem terjeszkedhetünk ki, mert DURKHEIM sociológiájának alap gondolatával más helyütt (1. e. füzetben VÁLYI BÓDOG tanulmányát) behatóan foglalkozunk. Csak annyit említünk, hogy szerinte: »Toute la sociologie est une psychologie, mais une psychologie sui generis.« Ez az óvatosan kimondott »sui generis« rejti magában a társadalomtan különleges titkát, s így tehát a kérdés csak az, hogy DURKHEIM mennyire képes ennek a »sui generisnek« tartalmát előttünk valóban föltárni.

P.

Társadalmi mozgalmak általában.

Alkuhoz kötött anyaság.

A budapesti feministák meghívták Parisból ROUSSEL NELLY asszonyt, hogy előadásokkal segítsen nekik híveket toborozni. A vendég két előadást tartott: februárius 28-án és márcz. 1-én. Mindkettőt sokan hallgatták, férfiak és nők, és nagyon megtapsolták.

Szeretném a tapsolóktól megkérdezni, hogy sokallják-e a magyarok számát a mai Magyarországon. Hiszik, hogy a földtekén ma már több magyar él, mint amennyinek helye volna, mint amennyinek, ezer éves történet alapján, az emberiségnek tett számtalan szolgálat után, joga van helyet és megélhetést követelni? Hiszik-e, hogy ma már elavult a nagy SZÉCHENYI ISTVÁN mondása, a mely szerint nálunk még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni, oly kevesen vagyunk? Hiszik-e, hogy ma már nemcsak az apagyilkost kell halálra ítélnünk, hanem azt a kisdedet is, aki még meg sem született, sőt nem is fogantaték?

Azt mondják némelyek, hogy sok az ember; sőt asszonyok és leányok is hirdetik azt a tételt, hogy korlátozni kell a szaporodást. Hát az ember lehet sok; de már azt valljuk, és hazaárulónak tartjuk, a ki nem vallja velünk, hogy magyar ember még nincs elegendő.

A népesség növekedésének korlátozásával is úgy vagyunk, mint a lefegyverkezéssel. Mindenik nemzet azt várja, hogy a másik kezdje el. És bármily bölcs dolog is a munkás kezekbe fegyver helyett szerszámot adni, legbölcsebb nem az a nép lesz, amelyik legelőször, hanem az, amelyik legutoljára kezdi meg a lefegyverkezést. Különösen a számra kisebb, anyagiakban gyöngébb nemzetek, aminő a magyar is, öngyilkosságot követnek el nemcsak akkor, ha védelmi fegyvereiket lerakják, hanem akkor is, ha számbeli gyarapodásuk mesterséges megakasztását eltűrik. Tűrnünk ezt annál kevésbé szabad, mivel ma még a legműveltebb és nálunk sokkal népesebb nemzetek legjobbjai is gyakorlatilag a népszaporodást előmozdító és nem korlátozó intézkedéseket sürgetnek. Mi magyarok még nagyon sokáig ne a népesedésünk korlátozása, hanem affelől gondolkozzunk, miképpen lehetne a jelenleginél nagyobb népszaporulatot is eltartatónak tenni e hazában.

Még azt is balgatagság mondani, hogy előbb szerezzük meg a nagyobb népesedés boldogulásának föltételeit, azután igyekezzünk csak a népesség növelésére. Ha nemzetünkben minden család csak két emberöltőn át követné is az önző bölcseségnek azt a tanácsát, hogy mindenütt csak egy vagy két gyermek legyen, a mai magyarság legalább is a felére fogyna le, de valószínűleg még sokkal kisebb hányada maradna meg. A gazdagodásnak nem útja a fogyasztók számának csökkenése; ez még a meglévő javak elzüllése ellen sem biztosít. A gazdagodáshoz nélkülözhetetlen a munkás kezek szaporodása. A bilincsektől, az idegen rabságtól megszabadított munkás kezek szaporodása a gazdagodásnak legbiztosabb záloga; ellenben nagyon kérdéses, hogy a valami csoda által előbb bekövetkezett meggazdagodás vezetne-e, avagy vezetne-e újra ahhoz a szaporodáshoz, melyet későbbre halasztottunk, mert ma még magunk sem élhetünk úgy, ahogyan szeretnénk.

Nincs nekünk itthon elég bajunk? De ha már mégis létezik feministák egyesülete nálunk is, miért kellett annak Parisból hozatni ide olyat, aki a tudomány közhelyeit, rég elhagyott tanait, rég beismert tévedéseit nekünk uj igazságok gyanánt hirdesse? Hiszen ebben a mi feminista apostolainknak is elég gyakorlatuk van. Ha valami erkölcstelen és hazug dolgot, – avagy ne is mondjunk erkölcstelent és hazugot, hisz azt mai

napság még nagyon meg lehet tapsolni; mert valami erkölcs-telen és hazug, az még nem ok arra, hogy bizonyos köreink ne lelkesüljenek érte, sőt! – ha valami ostobaságot francia nyelven mondanak is el, azért az nem kevésbé marad ostobaság.

Ostobaság, igen, és nagyon, de nagyon tudománytalan a legnagyobb része annak, amit ROUSSEL NELLY asszony előadott. Bocsánatot ez ítéletért csak akkor kérnénk tőle, ha egészen más dolgokat mondott volna, mint amit a napilapok egyértelműleg a szájába adtak.

A nem darvinista alapon álló élettudomány is kénytelen elismerni, hogy a születések fölös száma az élőlények továbbfejlődésének, tehát az emberi továbbfejlődésnek is, legfőbb biztosítéka. Egy családnak tíz gyermeke között sem mindig akad igazán tehetséges, a haladásnak majdan igazi munkása. Minél csekélyebb számúak a születések, annél csekélyebb a valószínűsége igazi tehetségek létrejöttének. Akkor is mindig lesznek a többinél különbek, akik vezető szerepet tölthetnek be. De a legkülönbek színvonala okvetetlenül alá fog szállni, és, aki véletlenül mégis eléri azt a magas színvonalat, amelyet számosabb születés esetén többen is elérnének, azt a nála alantabb állók agyonütnék, mint verebek a kanári madarat, mely nem olyan tollú, mint ők.

Ha csak a mai nemzedék önzését kívánjuk szolgálni, ám hirdessük a gyermektelenség áldásait; de nem szabad csak ezt szolgálnunk. A természet a legnyomorultabb féreg életösztöneit is úgy formálta meg, hogy az egyed érdekei eltörpülnek a mellett, a mi hasznos a fajnak. A kevés gyermek lehet egyéni, önző érdek, de nem érdeke az emberi fajnak és legkevésbé érdeke a magyar nemzetnek. Fajunk (és még inkább nemzetünk!) szolgálatánál magasabb erkölcs nincsen. És emberi bölcsesség, emberi önzés nem fogja a romlatlan lélekben soha sem helyettesíteni azt a nagyobb bölcseséget, melynek alapja a természet parancsa.

Arról meg éppen sokat lehetne beszélni, milyen kárhuzatos dolog, külön osztályokká tenni férfit és nőt, velük elhitetni, hogy közöttük osztályellentétek vannak, és közöttük osztályharcot szítani. A nőknek is vannak természetes jogaik; de vannak természetes kötelességeik is. A jogokat, melyekkel

őket a haladó kor élni kényszeríti, a haladó kor meg fogja nékik adni úgy is; de a kötelességek alól se akarjanak fölmentést. Es ne hitessék el magukkal, hogy a kötelességek teljesítése, hogy a legfőbb kötelességük a faj iránt, az anyaság, külön érdem, a melynek teljesítését előre kialkudandó bérhez volna szabad kötniök. A mely nő nem akar anya lenni, az, ha nem marad mégis kufára a saját testének, a férfival szemben csupán versenytárs leend; annak a gyöngébb volta többé nem ad előjogokat, nem követelhet kíméletet. Majd csak akkor lesz igazán örökké áldozat a nő: a saját gyöngébb voltának áldozata.

A.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Vita a kivándorlás és visszavándorlás fölött.

ígéretünkhöz képest közöljük az Egyesület szaktanácskozmányán, f. évi januárius 25. és 26-án, elhangzott fölszólások kivonatát. A kivonatot a gyorsírási följegyzések alapján készítették. (Szerk.).

Mint első fölszóló, HIERONYMI KÁROLY utal arra, hogy aránylag rövid idő alatt ez a második tanácskozmány, amely a kivándorlás ügyével foglalkozik. A Gyáriparosok Országos Szövetsége a múlt év januárius havában négy napon körösztil nagyon behatóan foglalkozott ezzel a kérdéssel és azóta a kérdés folytonosan napirenden van. És ha kutatjuk, mi volt a sok tanácskozás eredménye, be kell vallanunk, hogy ezek az eredmények túlnyomó részben negatívok. Megerősítést nyert az a vélemény, hogy a kivándorlást erőszakosan meggátolni nem lehet. A kivándorlás okait az anyaország anyagi bajaiban kell keresnünk. Más irányban pedig helyesbbítést nyert a közfelfogás annyiban, hogy a kivándorlás nem jótétemény ugyan, de, mert a kivándorlók a

nehéz munkával megkeresett sok pénzt túlnyomólag itthon földszerzésre fordítják: a kivándorlók nem egészen elvesztett tagjai a magyar társadalomnak.

Ezen eszmecserék után merültek föl új szempontok is. FARKAS PÁL előadó magán kutatásai alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy a kivándorlóknak jelentékeny része a hazába újra visszatér. A hivatalos adatok szerint 14 százalékra tettük a visszavándorlók számát. Ő ezt 60-90 százalékra számítja. Ehhez hozzá teszi, hogy az utóbbi hónapokban való visszavándorlást muló okok idézték elő. Az amerikai pénzválságnak és ennek következtéiben nagyon sok gyár munkabeszüntetésének tulajdonítja ezt. Amerika oly óriási segédeszközökkel rendelkező nagy terület, amely majd kiheveri a válságot, tehát a kivándorlás újra a korábbi számokban fog jelentkezni. Más természetű az a kivándorlás, mely olyanokból áll, akik azért hagyják el a hazát, hogy oda vissza ne térjenek, és másnemű az a kivándorlás, ahol az emberek azért mennek ki, hogy a külföldön hasznos foglalkozást találjanak és azután újra visszatérjenek.

Szólo szerint arra, hogy a kivándorlás lényegéről világos képet nyerjünk, csak egyetlen mód van s ez az egész országra kiterjedő általános számlálás. Mivel azonban ez nagyon költséges, ennél fogva az a meggyőződése, hogy most már meg kell tenni az intézkedéseket, hogy az általános népszámlálás alkalmával a törvény mindazon adatok kimutatását is elrendelje, ki volt Amerikában, ki jött vissza, meddig volt ott stb.

A másik szempontot, amelyet az előadó fölvetett, nagyon hasznos és termékeny eszmének tartja. Az előadó ugyanis kutatásai alapján megállapította, hogy a magyar földműves kivándorol Amerikába, ott ipari munkával foglalkozik, mivel azt jobban fizetik, tőkét gyűjt és ezzel visszajön földet vásárolni, mert hiszen földműves. Ennél fogva a visszavándorlással kapcsolatosan arról kell gondoskodni, hogy a visszatérők a földuzsorások kezébe ne kerüljenek, mert ez esetben újra kivándorolnak. Kanadába, vagy Észak-Amerika oly részeibe mennek, ahol földműveléssel foglalkozhatnak: ezek azután véglegesen el vannak veszve. Ezt szólo ma még csak valószínű föltevésnek tartja.

A kérdés szerinte tulajdonképpen két részből áll. Az első rész az, hogyan kell megóvni azokat, akik bizonyos tőkével visszajönnek, hogy itt a földuzsorásoknak ne kerüljenek a kezébe, hogy meg-

felelő áron vehessenek földet, amely eleve nem hordja magában újra való elpusztulásuknak csiráit.

Az előadó azt mondja, hogy ezen úgy kell segíteni, hogy a földspekulációkat az uzsora-törvény határozatai alá kell vonni. Szóló ezzel szemben azt hiszi, hogy a helyzet még nincsen annyira tisztázva, hogy az orvoslásra vonatkozó konkrét javaslatot tehetnénk. Egyelőre csak arról beszélhetünk, miként, mely eszközökkel lehet a helyzetet alaposan megismerni.

A föld árának nagy fölszökkenése azokban a megyékben mutatkozik leginkább, a melyekből legrégebb és legnagyobb a kivándorlás. – Hogy most az Amerikából visszatérők kereslete folytán a föld ára fölmegegy, mikor megfelelő kínálat nincs, az természetes, és ha, bár nem tagadható, hogy lehetnek esetek, amikor a földdel uzsorát folytatnak, azért általában a föld-uzsorát vádolni azzal, hogy a földárak emelkedésének oka volna, nem tartja helyes fölfogásnak. Vannak az országnak más részei, különösen a Dunántúl, ahol a kötött-birtokok száma igen nagy és ahol a parcellázható birtok nagyon kevés; ott tehát szintén nem a földuzsora a legfőbb oka a föld drágaságának. Azonban az Alföld némely vidékén, ahol közép- és nagybirtokokat nagyszámban parcelláznak, ott van a környéken elegendő vevő ezekre, mert az árak, a föld jóságához arányítva, nem túl magasak. Nem hiszi azonban, hogy a felföldi embert rá lehetne bírni arra, hogy elhagyja szűkebb hazáját és az Alföldön telepedjék le. Ezt teljességgel kizártnak tartja. Ugyancsak kizártnak tartja szóló, hogy kényszer útján lehetne az embereket oda telepíteni, ahol ilyen parcellázható föld nagyobb számmal van, mint szűkebb hazájukban.

A kérdés másik része az, hogy lehet-e hatósági intézkedéseket tenni arra nézve, hogy, akik, Amerikából hazatérve, földet vesznek, abból a földből nagyobb jövedelmet nyerjenek, mint eddig. Magyarország földhozadéka roppant különböző. Azt hinné az ember, hogy annak a résznek van a legnagyobb földhozadéka, amely a legtermékenyebb. Például Sopronban a holdankénti termés 4 mázsával nagyobb, mint Jásznagykunszolnok-megyében, pedig itt van a leggazdagabb talaj. Magyarországnak a föld hozadéka, összehasonlítva a nyugati államokkal, nagyon csekély, pedig vannak arra módok, hogy ezt a földhozadékot emeljük. Magyarországnak a mezőgazdasági fejlődés

roppant egyenlőtlen. Vannak nagy uradalmak, amelyek, a tudomány és gyakorlat minden eszközét fölhasználva, igen magas fokon állanak, és amellet látunk apró gazdaságokat, amelyeknél a földművelés legkezdetlegesebb szabályait is el hanyagolják.' A mezőgazdaság nem mindenütt alkalmazkodik a talaj és éghajlati viszonyokhoz. Szepes vármegyében legrégebb a kivándorlás. És épen ez az a vidék, ahol igen apró parcellákat látunk, melyeken gabonát termelnek. Ez pedig képtelenség.

Magyarországban a mezőgazdasági oktatás terén sok tennivaló van még. Igaz, hazánknak van öt gazdasági akadémiaja. Poroszországban van öt Landwirtschaftliches Institut an den Universitäten. A tanulók száma a mi akadémiainkon összesen 1270, Poroszországban 974. Nálunk van, mindent beszámítva 23 földműves-iskola, Poroszországban van 195; ott átlagban van minden iskolának 43 tanulója, nálunk csak 32. Nálunk a felsőbb akadémiákban több a tanuló, mint Poroszországban, ellenben az alsóbb iskolákban kevesebb. Nálunk a földműves-iskolába többnyire azok mennek, akik más téren nem boldogultak. Poroszországban túlnyomókig parasztfiúk járnak oda, akik ott nagyon gyakorlati oktatást nyernek. A porosz földműves-iskolák tanideje a téli félesztendő, míg nyáron apjuknak a mezőgazdaságában foglalkoznak. Télen iskolába járnak, nyáron dolgoznak. Ezeket a földműves iskolákat egy kaptafára húzni lehetetlen, mert az Alföldön más ismeretek szükségesek, mint Szepes-, vagy Bereg megyében. A földműves-iskoláknak a szükségletekhez kell alkalmazkodni. Ha összevetjük a magyar és a porosz gazdasági tanintézetek költségeit, úgy kitűnik, hogy a porosz iskolák sokkal kevesebbe kerülnek a mieinknél. Nálunk 32.500 koronába kerül egy kétosztályú földműves-iskola. Poroszországban az ugyan-csak kétosztályú Winterschule 4350 márkába kerül.

Nekünk az a feladatunk és célunk, hogy a kérdéseket lehetőleg helyes világitásba helyezzük. A leggyakorlatibb eljárás fölszólaló szerint az lenne, ha visszatérnénk ahhoz a rendszerhez, amelyet Magyarországon 48 előtt követtek, ha hasonló kérdéseket akartak tisztázni. Akkor úgy jártak el, hogy egy kisebbszámú küldöttséget küldtek ki azokba a megyékbe, ahol a vizsgálatot meg kellett ejteni, a szomszédmegye birtokosaiból, akikről feltették, hogy a viszonyokat ismerik, de sohasem az illető megyének birtokosaiból. Ha több megyébe ugyanazt a

három vagy öt embert küldjük ki, nem érünk célzt, de ha minden megyébe más-más három vagy öt embert küldünk ki, talán eredményre fogunk jutni.

Szólo megállapítja végűi, hogy nem tudott semmiféle konkrét positivus javaslatot tenni, de a kérdés nem is olyan természetű. A sok tanácskozmánynak, a sok hírlapi cikknek és a sok tanácskozásnak csak egy eredménye lehet, hogy megjelöljük azt az utat, amelyen azután az akciónak haladnia kell.

GIESSWEIN SÁNDOR szerint az a kérdés, amely az értekezletet foglalkoztatja, kiválóan gyakorlati kérdés. Néhány elvet akar mégis kiemelni, társadalomtani tudományos szempontból óhajtván ezt a társadalmi jelenséget vizsgálat alá venni. A socialis alakulásoknak és jelenségeknek úgy, mint a geometriai testeknek, három kiterjedésük van, és a sociologia terén ezt a három kiterjedést a socialis, a nemzeti és az individuális irány képviseli. Nézete szerint, hogyha valaki ennek az irányzatnak csak egyikét, vagy kettőjét veszi figyelembe, úgy jár el, mintha valaki egy vagy két kiterjedésű testekről beszélne.

Az első dologban, ami e kérdésben az individuális jelentőségét érinti, azt hiszi, egyetértünk mindnyájan, tudniük, hogy azoknak a rendelkezéseknek, melyek a kivándorlásnak, mint egy társadalmi, vagy mondjuk nemzeti bajnak orvoslása iránt keh hogy történjenek, nem szabad olyanoknak lenni, hogy azok az egyéni szabadságot bármiképpen korlátoznák. Nekünk manapság már arra sem szabad gondolnunk, amit valamikor Bismarck mondott, azt állítván, hogy az a német, aki elhagyja hazáját, nem érdemli meg azt, hogy hazája törődjék vele. Igenis, aki elhagyja Magyarországot azért, hogy kenyeret keressen, hogy túrhető anyagi körülményeket és életet biztosítson magának, az nem szakadt el teljesen a hazájától és a mai prophylaktikus intézményeinkben arra kell törekedni, hogy a kivándorlók minél nagyobb százaléka visszavándorlóvá változzék. Bár az előadó számítását ez irányban optimisticusnak véli, fölteszi szólo, hogy annyian visszatérnek, amennyit a statisztikai adatok kimutatnak s igen helyesnek tartja azt, hogy minekünk nem szabad az ugyanazon évi kivándorlókat és visszavándorlókat összehasonlítani, hanem a visszavándorlóknak mennyiségét megadja a jövő évi, vagy talán a két évi kivándorlók száma. Azonban, midőn arról van szó,

hogy a kivándorlókat visszavándorlókká tegyük, nekünk szóló szerint nemcsak arra kell súlyt fektetnünk, amit az előadó mint új eszmét vetett fel, hogy tudniillik rámutatott azokra a nehézségekre, amelyekkel a visszavándorlóknak meg kell küzdeni, midőn ide hazajönnek és gyümölcsöztetni akarják fáradtságos munkájuknak eredményét. Mindenesetre jelentékenyen javulna a helyzet, ha mi azokat az üzérkedéseket, hogy a visszavándorlók pénzüket nem megfelelő értékű földre fektetik, meggátolni igyekeznénk. Azonban szóló, azt hiszi, hogy az üzérkedés nem itt kezdődik, már sokkal előbb veszi kezdetét. Bár nem akar állami socialismust minden téren, de igazat ad Lassallének, hogy az államnak nemcsak az éjjeli őr szerepét keli betöltenie, s azért nézete szerint az állam kötelessége megóvni a honpolgárokat attól, hogy belőlük kulikat csináljanak. Az a nézete, hogy az üzérkedés ott kezdődik, midőn az, aki kivándorolni készül, földjét eladja alacsonyabb áron, mint amennyit annak értéke képvisel, s mikor visszajön, drágábban kell a birtokot megfizetnie. Oda kellene tehát törekednünk, hogy a kivándorlók ne legyenek abban a helyzetben, hogy az ő birtokukat eladják, hanem hogy lehetőleg méltányos hitelt kapjanak és birtokuk, midőn visszatérnek, ismét az ő tulajdonuk legyen. De az üzérkedés tovább megy és különösen a hajóstársaságok részéről valóságos embervásár folyik. Ezt az államnak nem szabad közönyös szemmel nézni.

Végül még csak egy dologra kíván felszólaló rámutatni, amely a kivándorlás ügyéhez tartozik, s a mit egy kivándorlott maga írt meg. Nézete szerint nagy jelentősége van ennek, mert azt bizonyítja, hogy az állam socialis intézkedések által a kivándorlást apaszthatná. Az eset Nyugat-Magyarországnak egy határszéli városában történt. Volt abban a városban egy iparosmester, aki régóta tervezte, hogy kivándorol; a főkapitány iparkodott mindenképp visszatartani. Az iparos ekkor azt mondta, hogy olyan rosszul megy az üzlet, hogyha bizonytalanra is megy ki, az az egy bizonyos, hogy rosszabb nem lesz a dolga, mint itthon. Midőn a főkapitány minden marasztalása daczára kivándorolt, ez őt fölkérte, hogy legalább írjon, hogy hogyan megy a sora? Néhány hónap múlva az az ember Amerikából azt írta, hogy elég jó keresete van ott. Igaz, hogy bizonyos dolgok ott sokkal drágábbak, mint Európában, de

mégis tehet félre valamit, mert vasárnap mehet előadásokat, fölolvadásokat hallgatni, tanulhat szakismereteket, hallgathat zenét, hangversenyt egészen ingyen, de korcsmába nem mehet, ahol pénzét, keresményét elkölthetné. A vasárnapi nyitvatartása a korcsmáknak, amint ez az adott eset is mutatja, szintén egyik oka annak, hogy népünk eladósodik. De negatív oka annak is, hogy a korcsmák vasárnapi nyitvatartása miatt nem taníthatjuk, nem nevelhetjük népünket. Ez eset is egy eszmét szolgáltathat a baj orvoslásához, mert socialis intézkedések által, különösen a nép socialis jólétének emelése által, megakaszthatjuk azt a kivándorlást, amely nemzeti erőnknek egyik apasztója.

GERSTER BÉLA a kérdésnek olyan szempontból való tárgyalásába kíván belemenni, amely a munkások gondolkodásának is megfelel, miután a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek az az elve, hogy a kérdéseket tudományosan, minden oldalról megvitatva tárgyalja. Habár nincs megbízva azzal, hogy a munkások érdekeit képviselje, mégis, mint a Társadalomtudományi Egyesület munkásügyekkel foglalkozó szakbizottságának tagja, a kérdést erről az oldalról is tárgyalás alá veszi.

Az eddigi kivándorlási tanácskozmányok egész sorozatában, melyekben 12 év óta résztvett, mindig elhanyagolva látta azt a rendkívül nagy bajt, hogy a kivándorlás nemcsak a socialis létrán álló legutolsó réteget viszi ki az országból, hanem az intelligens osztályoknak igen nagy részét, tudniillik a tanult munkásokat is szokatlan nagy mértékben. Ausztriába, Német- és Franciaország nagyobb városaiba, és tehát nemcsak Amerikába vándorolnak ki a mi fiatal, tanult munkásaink, sőt a technikai iskolákból és a kereskedelmi akadémiákból kikerülő intelligenciának nagy része is, és ezek, ami nagyon fájdalmas, kint boldogulván, ott is maradnak. Akik itthon műveltséget nyertek, és akik magyar tőkével nyerték ezt a műveltségüket, azt ott kint idegen ország iparának és mezőgazdaságának fejlesztésére fordítják. Tény az, hogy a visszavándorlók, éppen legnagyobb-részt a napszámos osztályhoz tartoznak. Hogy a socialisan és közgazdaságilag legkisebb értékű munkát képviselő elem ez, az kiderül abból az adatból is, hogy ezek az elemek itt mezőgazdaságban foglalkoztak, kint pedig iparban, de amikor visszajönnek, megint mezőgazdasági munkásokká válnak. Tény

továbbá az is, hogy ők ott nem használhatók a nagyon fejlett technikai üzemű földművelésnél, pedig tudjuk, hogy az amerikai üzem szerint dolgozni tudó földművelő magasabb fizetést ér ott el, mint az a kiment mezőgazdasági munkás, aki ott a bányákban és gyárakban napszámosként dolgozik. Az amerikai mezőgazdák megkívánják munkásuktól, hogy a gépkezelésben jártas legyen, amihez pedig a munkásnak magasabb képzettsége szükséges.

Annak a vonzásnak, amelyet a mi kivándorlóinkra a külföldi államok rendezett bér- és egyéb munkás viszonyai gyakorolnak és annak a taszító erőnek, melylyel testünkben igyekszünk őket eltávozásra bírni, mindennek definiíóját a nemzetközi munkáskéz-piacnak a béraequivalensre irányuló mozgalmában találja.

A béraequivalens nemcsak a pénzbelileg fizetett bérösszegekben látja, hanem mindazon kedvező, illetve kedvezőtlen munka és életkörülményekben, amelyek a kivándorlásra indítják az embereket. A béraequivalens kérdése ma a döntő tényező a kivándorlási jelenségekben, mert a közlekedési eszközök könnyűsége az érintkezést oly bensővé teszi, hogy, mihelyt az egyik országban a munkadíj, illetőleg a bér a nemzetközi színvonalra emelkedik, azokból az országokból, ahol ezt a béraequivalens nem fizethetik a munkásoknak, föltétlenül és minden körülmények között megindul a kivándorlás. Ez ellen fölhozták, hogy Németországban a bérek sokkal alacsonyabbak, mint az Egyesült Államokban és onnan még sincs ilyen nagy kivándorlás. Ne feledjük azonban, hogy Németországban a 70-es évek közepén a kivándorlás 230, sőt 300.000 főre is emelkedett és csak Bismarck cél tudatos, védvamos politikája következtében és úgy a németországi mezőgazdaságnak, mint az iparnak cél tudatos tökéletesítése után szállott le.

Amíg mi nem leszünk abban a helyzetben, hogy a munkásoknak a nemzetközi béraequivalens megadhatjuk, addig mindig lesz és lenni kell kivándorlásnak. Egyes kiragadott intézkedésekkel, például egyes földművelési ágaknak fölkarolásával, vagy mesterséges módon élőködő iparral csak igen kis eredményt lehet elérni.

Ha a szellemi alkotó munkában, a teremtésben és általában a termelésben keressük az élet célját és azoknak az

elemeknek, melyek ezt előmozdítják, megadjuk az őket megillető domináló helyzetet a társadalomban, akkor munkáskérés nem fog létezni, legalább nem abban az elkeseredett és visszás fölfogásban és gyakorlatban, mint aminőben ma a marxizmus és a régi liberális fölfogás egymással szemben áll. Hogy ez így van, annak bizonyítása végett az amerikai munkás és munkaadó közötti viszonyokra utal fölszólaló, melyeknek kulcsa az együttes törekvés a lehető legmagasabb béreknek elérése. Az így szervezett társadalomból, mondhatni, ki van zárva annak a lehetősége, hogy utopisticus irányú és az észszerű lehető fejlődés kereteit áttörő forradalmi pártok keletkezzenek. Amerikának jelenlegi válsága nem az első; megismétlődik ez minden ötödik-hatodik évben. Egy fél év alatt ott azonban rendszerint elmúlik a válság, és egy fél év múlva megint indulni fognak a hajók az európai kikötőkből az Óceánon túl jobb boldogulást kereső munkások ezreivel. E föltevés mellett szól az a tény, hogy a legnagyobb német hajóstársaság éppen ebben a visszavándorlási időszakban állított föl pár nap előtt új ügynökséget Magyarországon egy 30.000 márka fizetésű egyénnel. A kivándorlást ex asse ismerő társaságok nagyon jól tudják, hogy ez a most folyó visszavándorlás csak múltó és időleges jelenség. – A korszerű fölfogás, igaz, már nálunk is annyira haladt a cselekvés és tevékenység meoöcsülése tekintetében, hogy többre bocsuljuk ma már a tevékenységgel vagyonokat összegyűjtő embert, mint a nemeskeblű semmittevőt; de még távol állunk attól a ponttól, amidőn a jobb belátásnak a hatása nálunk is a cselekvés lesz. Ebben a beállításban kell megnézni Amerikát, amely minden előítélettől menten, a munka megbecsülése elvének alapjára állította egész közzgazdasági, politikai és socialis szerkezetét. Ezzel azt érte el, hogy óriási és állandó vonzást gyakorol az európai országokra, amelyekben a közállapotok és a közzszellem még nem reformálódott abban az irányban. Ennek következtében pusztított a tömegkivándorlás vihara előbb Angiában, Írországbán, később Belgiumban, Hollandiában, Svájcban, Németországban és ma ennek a vihardepressiónak a maximuma éppen a mi országunk fölér került.

A kivándorlásnak általános csökkentésére a munkástügyek szempontjából ajánlja mindazokat a módokat, amelyekkel ösz-

szes gazdasági üzemünket minél gyorsabban európai színvonalra emelhetjük. Ha ezt a gyökeres módot nem választjuk, akkor minden törekvésünk és minden törvényhozási és rendészeti intézkedésünk sikertelen marad. Az iparpolitika tekintetében közhely, hogy a vámvédelem hiánya Ausztriával szemben főakadálya annak, hogy nem tudjuk iparunkat annyira fejleszteni, hogy a mezőgazdasági munkakörből fölemelkedő munkaelemek az iparba menjenek át. Az iparnál azonban tagadhatatlanul kedvezőbb viszonyokkal állunk szemben az üzemek modernizálását illetőleg, mint a mezőgazdaságnál. Mert az iparnak van automatikus ereje ahhoz, hogy üzemét megjavítsa.

Egész más szempont alá esik földművelésünk különösen a magyar Alföldön; a magyar nép zömének üzeme. Eltekintve attól a pár mintagazdaságtól, amelyek léteznek, körülbelül negyven év óta a földműelő nép üzemének technikai tökéletesítése tekintetében semmi haladás nem észlelhető. Ugyanazon idő alatt az európai államok fejlesztették a gazdasági technikát, úgy, hogy majdnem mindenütt a minálunk elérhetőnek kétszeres vagy négyszeres értékét éri el a nyugateurópai gazdálkodás.

Jól tudjuk, hogy a mi népünk nem mehet át minden ugrás nélkül az európai fejlettebb üzemre. De ez a körülmény ne tartson vissza attól, hogy a legsürgősebben és a leggyorsabb ütemben arra az útra lépünk, amelyen az alföldi parasz földműelő gazdaságok üzemének technikai tökéletesítését elérjük és általánosítjuk. A legerélyesebben követeljük ennek a politikának a foganatosítását és erélyes körösztülvitelét.

A legsürgősebb teendőnk legyen ez a reform, bármennyibe kerüljön is a rendszeres, amerikai gyors és erélyes módon keresztül viendő javítása a földművelési oktatásnak, mert a ráfordított pénz nemcsak nagyon jól kifizeti magát, hanem még az összes gazdasági üzemeknek megjavítását, a nép gazdasági képességének azj emelését is biztos módon fogja előidézni. Ez sokkal biztosabban fogja a kivándorlás elharapódzását megakadályozni, mint bármely más óvszer. Ha az üzemek technikai tökéletesítésére helyezzük a fősúlyt, ha közlekedési eszközeink kialakításánál, továbbá a vámpolitikában és a külkereskedelem minden kérdésében és minden berendezésünknel, de főleg a nagy politikai keretek megépítésénél, a cselekvést

és az akadályokkal vak) bátor megküzdést állítjuk föl vezérelvünkül, ezzel minden esetre a legalkalmasabb lépéseket tesszük meg arra, hogy a kivándorlás csökkenjen és népünk idebent maradjon.

BUDAY BARNA; Azt hiszi, hogy a kérdés tárgyalása közben elhangzott sok szó közt a száraz tényeket, amelyekbe a munka belekapaszkodhatik, meg kell találni. A következőket emeli ki: 1. A kivándorlás oka már nem az inség, mint eddig volt. 2. A kivándorlás oka a vagyonszerzési vágy, ezért módosulnia kell a kivándorlási politikának is. Más az inség üldöztötteinek kivándorlása, akik soha nem jönnek vissza, mint az a kivándorlás, amely vagyonszerző mozgalom. Állapítsuk meg statisztikai alapon, hogy ez valóban így van-e? 3. Az Amerikában szerzett pénzen földterhermentesítés van folyamatban. Foglalkozni kell e kérdéssel, vajjon ki adja a pénzt a hitelhez? 4. Ki kell továbbá mutatni, mily nagy érdekű dolog az amerikai pénzek gazdaságos fölhasználása, e végből inspirálni kell a törvényhozást, hogy az amerikai pénz birtokszerző céljaival a telepítésről és parcellázásról hozandó törvényekben vessen számot. 5. Amerikában magyar érdekeket szolgáló bankvállalat jöjjön létre. 6. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület, amelynek főadata a társadalmi kérdések és helyzetek meglátása, folytassa a földérintő munkálkodást és gyűjtse össze a szükséges adatokat.

JANKÓ ÁGOST Torontálvármegye alispánja csak a Torontálvármegye kivándorlása körül tapasztaltakat kívánja igen röviden előadni. Azt hiszi, ezzel is hozzájárul némileg a diagnózis megállapításához.

Torontál vármegyében már 10 évvel ezelőtt is voltak, akik Amerikába vándoroltak, de a tulajdonképpeni kivándorlás csak 1903-ban kezdődött meg, amely esztendőig mintegy 3600 egyén vándorolt ki. Nem a szükség kényszeríti itt az embereket a kivándorlásra, mert Torontál az úgynevezett gazdag vármegyék közé tartozik. Mindenütt, még a legkisebb faluban is jólét van és nem észlelhető az a nyomorúság, amelyet a felvidék és Erdély számos vármegyéjében tapasztalunk. Úgy a mezei, mint az ipari munkás tisztességesen megélhet. Torontálvármegyéből az embereket a kivándorlásra egyenesen a pénzszerzés vágya ösztönzi. Az igények növekednek, az emberek

nagyobb jólétet kívánnak, ehhez pedig pénz kell s ezt a pénzt úgy szerezik meg, hogy munkájukat ott értékesítik, ahol azt legjobban megüzetik. Hogy ez a megfigyelés igaz, bizonyítja az is, hogy ott nem a szegényebb, hanem az intelligensebb nép: a németiség kezdte meg a kivándorlást. Utána következtek a magyarok, szerbek, tótok és románok. Eleinte iparosok mentek ki, később aztán mezei munkások, házas zsellérek, és kisgazdák is kezdtek kivándorolni. Olyan kisgazdák, akik idehaza hitelre vásároltak földet és adósok maradtak, hogy ezt az adósságot könnyebben törleszthessék, kimentek Amerikába pénzt keresni. Igen kevés települt le odakint; mindazonáltal körülbelül 10 százalék a kivándorlóknak Délamerikába, Brazíliába ment; körülbelül 15 százalék pedig Kanadába, ahonnan nem igen fognak visszatérni. A többiek Közép-Amerikába, az Egyesült-Államokba mentek, ahonnét legnagyobb részük visszajön. Nagyobb részt gyárakba és bányákba kerültek, de mezei munkát igen kevesen kaptak; még az iparosok sem foglalkoznak szakszerű munkával. Nagyon keresett a női munkaerő is, mint női cseléd.

Hogy miként fokozódott a kivándorlás Torontálmegyében, arra világot vetnek a következő statisztikai adatok. 1903 végéig 3600 személy vándorolt ki, 1904-ben augusztus hóig, tehát az új kivándorlási törvény életbeléptéig 900, augusztustól december végéig, a mikor a Cunarddal szerződést kötöttünk és az útlevelek megszerzését megkönnyítették, 5087 ember hagyta el a vármegyét. Igen rendkívüli mértékben mozdította elő a kivándorlást az új kivándorlási törvény. S ez aztán folyton emelkedik. A következő évben, 1905-ben 9934, 1906-ban 14.606, 1907-ben 25.079 egyén ment Amerikába. Amióta a kivándorlásokat nyilvántartják, Torontálvármegyéből kerek számban 100 ezer ember vándorolt ki. A kivándorlás azokban a hónapokban a legnagyobb, amikor a mezei munkát már befejezték, ősszel és télen. Májusban és júniusban legkisebb a kivándorlás. Hogy mennyi pénzt küldtek vissza, nagyon nehéz pontosan megállapítani, mert ezt nagyon titkolják s a postahivatalok útján sem lehet megtudni. Amennyire fölszólónak kipuhatolnia sikerült, összesen 12 millió koronát küldhettek haza, a visszavándorlók pedig körülbelül 1 milliót hoztak magukkal. Ezt a pénzt nagyrészt adósság törlesztésére, kisebb

részben birtokvásárlásra fordították. A birtokvásárlásra fordított összeg az egésznek talán egy ötödére tehető.

A kivándorlásnak Torontálban a gazdasági életre eddig nincs káros következménye. Bár a föld ára itt is átlag 40 százalékkal emelkedett az utolsó öt esztendő alatt, ez az emelkedés nem tulajdonítható az Amerikából visszajött pénznek. Ami földet azon vettek, az legjobb esetben 2500 holdat tesz ki, pedig Torontálban 1,300.000 katasztrális hold szántóföld van, amelyből csak 25 százalék esik uradalmi birtokokra.

A gazdasági munkabérek emelkedésére sem volt a kivándorlás nagy befolyással; a gazdasági munkabérek a socialis mozgalmak következtében már akkor kezdtek emelkedni, amikor még nem mentek ki tömegesen Amerikába. Ez az emelkedés a napszámáraknál átlag 30 százalékra tehető.

A kivándorlás a múlt év őszén csökkent meg hirtelen és akkor kezdődött a tömegesebb visszavándorlás. Júliusban még 1961-en mentek ki és csak 68-an jöttek vissza Torontálba; augusztusban kiment 2368, visszajött 123; szeptemberben kiment 1935, visszajött 101; októberben kiment 2078, visszajött 122; novemberben kiment 2010, visszajött 315; decemberben kiment 419, visszajött 873; 1908. évi január 15-ig kiment 145, visszajött 441. Összesen visszajött az előző években, a múlt évben és folyó év január 15-ig 4556 egyén. Ezeket a visszavándorlókat, a községi jegyzők útján, fölszólaló mind kihallgattatta, hogy mivel foglalkoztak, mennyi pénzt hoztak magukkal és miért jöttek vissza. Azt felelték a kérdésekre, hogy azért tértek vissza, mert a munkaviszonyok kint nagyon kedvezőtlenek lettek, mert császárválasztás lesz. A németek azt mondták, hogy amíg bizonyos összeget nem szereztek, ottmaradnak. A magyarok kevésbé kíváncznak újra Amerikába; a szerbek azt mondják, hogy »jobb otthon«; a románok közül egyik-másik községbeli rendkívüli szívós, a többiek azonban, legnagyobbbrészt itthon maradnak.

Torontálban a hatóságoknak a kivándorlással szemben eleinte az volt a törekvésük, hogy lehetőleg visszatartsák a kivándorolni szándékozókat. Később, arra lettek figyelmeztetve, hogy csak Fiume felé kell a kivándorlókat irányítani és üldözni azokat, akik Hamburg és Bréma felé akarják őket terelni. Ez azonban nem tartott sokáig. Mivel tehát azt látták,

hogy a kivándorlást megakadályozni nem lehet, arra igyekeztek legalább, hogy a kivándorlók a hazával minden összekötetést meg ne szakítsanak. Fölszólaló utasította a jegyzőket, hogy, amikor a kivándorlók értékesítik a holmijukat, ne engedjenek mindent eladni, maradjon meg a házacska vagy egy kis földdarab, hogy legyen valami, aminek alapján az összekötetést velük távollétük alatt is föntartani lehessen.

Már általános is az a meggyőződés, hogy a kivándorlást megakadályozni nem lehet, de előmozdítani sem szabad, hanem szabályozni kell. Ha tehát azt akarjuk, hogy a kivándorlás kisebb legyen, akkor olyan intézkedéseket kell tenni, amelyek a munkások érdekeit szolgálják. Gondoskodnunk kell foglalkoztatásukról és arról, hogy munkálkodásuknak, működésüknek megfelelő ellenértékét megkaphassák. Létesítenünk kell munkásjóléti intézményeket, építeni munkásházakat. Azért tett fölszólaló előterjesztést Torontál vármegye közgyűlésén, hogy a megye állítson föl ezer munkásházat és kedvező föltételek mellett adja át azokat arra való mezei munkásoknak. Ezzel a visszavándorlottakat le lehetne kötni és alkalmat adni nekik arra, hogy nagyobb igyekezettel idehaza is megkeressenek anynyit, hogy legyen egy kis hajlékuk, amelyet magukénak mondhatnak. Van még lent Torontálban körülbelül 20 ezer hold árterület: a dunai harmadik, negyedik és ötödik öblözetben. Ez egy Kánaán, csak ármentesíteni kell. Arra kell törekednünk, hogy ez megtörténjék. Ennek nemcsak a munkásviszonyok megjavítása miatt van nagy jelentősége, hanem fontos közgazdasági kérdés is és amellet a nemzeti politika szempontjából is nagy jelentőséggel bír.

Szólo általános véleményyt nem akar mondani, de, amennyiben mégis nézetet nyilvánít, ez is inkább csak Torontálvármegyére vonatkozik. Az a meggyőződése, hogy a kivándorlást nem szabad előmozdítani, de nem szabad megakadályozni sem, mert ez természetes gazdasági folyamat, a melyben a munkakínálat és kereslet a világpiacson kiegyenlítést keres és kiegyenlítést fog találni. Lehet, hogy, amíg ez a folyamat tart, a gazdasági és társadalmi tekintetek talán szenvednek, de a jövőnek mindenestre javára szolgál. Az a munkástömeg, amely kint járt Amerikában, tapasztalatokat szerez, megtanulja értékelni a munkát, megismeri a szorgalomnak és

igyekezetnek gyümölcset, hozzá edződik az életnek mindinkább fokozódó küzdelmeihez. Azt hiszi, hogy ez a mozgalom, az oda- és visszaváló vándorlás, egy évtized múlva a társadalom alakulására nézve igen nagy haszonnal fog járni és a különböző társadalmi rétegeknek czélszerű elhelyezkedésére is kedvező befolyással lesz.

Báró LÉVAY LAJOS: Már 1897-ben fölhívta a törvényhozás figyelmét arra, hogy a földéhség egyike ama bajoknak, amelyeken a törvényhozásnak segíteni kell, hogy ne elégedjék meg azzal, hogy megkönnyíti a földvásárlást és bizonyos kedvezményeket ad a jelzálogközvetítő-intézeteknek, de gondoskodjék arról is, hogy az ebből kifolyólag előálló visszaélések ellen bizonyos megelőző intézkedések is foganatosíttassanak. Hogy ez az előrelátás helyes volt, azt igazolja az, ami azután bekövetkezett. Az elégedetlenek kivándoroltak, mert földet szerezni nem tudtak. Kerestek hazát, munkát, ahol jobban megfizetik őket. Takarékoskodtak és pénzüikkel hazajöttek földet vásárolni. Mit találtak? Mihelyt volt elég pénz, fölment a föld ára is. Kimutatható, hogy ugyanakkor, midőn emelkedik a föld ára, megkezdődik a földuzsora és parcellázás is. Meg van állapítva tehát, fölszólaló nézete szerint, hogy a kivándorlás főoka ez a földéhség, és annak nyomában a földuzsora. Ha van földéhség, ha van földuzsora, ennek csak egy orvossága van, de nem törvényben, mert azzal nem segítünk. Az orvosság ott van, amit ezelőtt már tíz évvel hangoztatott fölszólaló, hogy a földéhséget és uzsorát gyógyítani kell azzal, hogy normális áron juttatjuk a népet földhöz, s erre meg is van a mód. Nézete szerint Magyarországon nem a kötött-birtokok, a holtkézi birtokok vagy latifundiumok azok, amelyek alkalmasak a parcellázásra, hanem első sorban a városi és községi birtokok. Magyarországon a városok és községek kezén közel 5,600.000 katasztrális holtbirtok van. Ezek minimális jövedelmet hajtanak. A mi természetes is, mert egy erkölcsi testület nem gazdálkodhatik olyan belterjesen, mint ahogy gazdálkodik az egyes, aki hasznot óhajt a gazdálkodásból, és így természetes az is, hogy a városok adóságai a mai közművelődési fejlődés mellett folyton emelkednek. Egyrésről nem kap a nép földet, másrésről vannak hasznosíthatatlan óriási földterületek, és senki sem foglalkozik azzal, hogy ezt a két érdeket összeegyeztesse: a városokat rendező adós-

ságokat kifizesse és egyeseket abba a helyzetbe hozzon, hogy birtokot vásárolhassanak. FIELDING, a kanadai pénzügyminiszter két év előtt azért járt itt, hogy 40.000 magyar munkást szerezzen az ottani nagy Pacific-vasút építéséhez. Kezességet vállalt, hogy két éven belül őket visszaszállítja, és kilátásba helyezte, hogy minden módon azon lesz, hogy az emberek jól legyenek ellátva, stb. A kormány a kérelem teljesítését természetesen megtagadta. Ittléte alkalmával a kanadai pénzügyminiszter elmondotta, hogy a legjobb telepesek a magyarok, a rutének, a svábok, azután az angolok, az írek stb. és már akkor, mint mintafalut, említette a 11 magyar telepet Kanadában. Érdekes, hogy ezek a telepek 3000 és 3500 mértföldnyire vannak a tengertől, és így a kívándorló bizony meggondolja, hogy onnan hazatérjen-e, mikor az utazás sokba kerül és mikor odaköti az a 160 acre vagy még több ingyen föld, amit mindenkinek adnak. Tartanak továbbá nekik tanítót, magyar papot, építenek nekik iskolákat és segítik, hogy gépeket szerezhessen be. Szóval gondolják őket úgy, mint a hogy nálunk a földművelésügyi miniszter gondolja az ő telepeit. S mi ezzel szemben nem teszünk semmit. Fatalismus, közönyösség, amely a magyar törvényhozáson ma is uralkodik, amely a napi aprólékosságokkal foglalkozik, nem törődik a nemzet vérvesztésével.

A magyar társadalom és törvényhozás közös bűne, hogy e kérdéssel nem teljes alapossággal és kitartással foglalkozott. Magyarország mérlegébe nagy súlylyal esik bele az a 250 millió korona, mely Amerikából visszajött. De ezért a munkások közül százak és ezrek vesztek el a föld alatt, bányákban. Nem nagyobb veszteség-e ez, mint az a pár millió, amelyet nagyon könnyen megszerezhet a magyar társadalom, ha dolgozik?

RUBINEK GYULA: Annak a ténynek leszögezésével kezdi, hogy kivándorlás mindig volt és lesz, mert mikor valamely népnek gazdasági helyzete javult, a többi népek oda özönlöttek. Egész Európát megviselte az amerikai láz, nálunk is megromlott a gazdasági helyzet, mert a magyar törvényhozás nem gondolta sem a mezőgazdaság, sem az apró existenciák érdekeit. Socialis törvényhozásról nem is hallottunk, csakis a legutolsó időben. Mulasztások történtek adópolitikai, gazdasági és oktatási téren is. A hirtelen meggazdagodás vágya, a földek eladósodottsága,

a parcellázások, (különösen ott, ahol a legnagyobb a kivándorlás) idézik elő, legnagyobb mértékben a kivándorlást. Ezekből az okokból kell következnie az orvosszernek is. Olyan kormányzati, törvényhozási intézkedéseket kell követelnünk, melyek az általános gazdasági fejlődésnek, ipari föllendülésnek kedveznek. A mezőgazdaság, különösen a kis-existenciák helyzetén csak akkor fogunk segíteni, ha azok intelligenciáját emeljük, ha képessé tesszük őket arra, hogy ugyanannyi területen még egyszer annyit termeljenek, mint eddig termeltek. Akinek ma 5 holdja van, ne kívánjon 20 vagy 50 holdat, de tudjon annyit termelni okszerű befektetéssel és intelligenciával, mintha 20-30 holdja volna.

Ma a nagybirtokos legalább még egyszer annyit termel, egy holdat véve alapú, mint a kisbirtokos, pedig fordítva kellene lennie, lia a kisbirtokos egyéni intelligenciáját is befektetné a tőkén kívül. Ami a városoknak birtoktartó szenvedélyét illeti, nem volna ez baj. Ott a hiba, hogy a városok rövid lejárata szerint adják a földeket bérbe, amiből következik, hogy a tanyások nem mernek letelepedni és igyekeznek a földet mentől inkább kizsarolni. Ennek kell megváltozni. A városok lakosságának az a része, amely a külső körzeteken gazdálkodik, telepedjék ott le és alkosson virágzó községeket. A mezőgazdasági intelligenciát úgy fokozhatjuk, ha mezőgazdasági érdekképviselőt szervezünk, ez a mezőgazdasági művelődést arra a fokra emeli, amely elegendő keresetet fog nyújtani a mezőgazdasági nép összességének, tehát a napszámosoknak is.

Olyan törvényt, amely a kivándorlást közbötlelenül megakasztaná, nem lehet hozni. Nem is arra, hanem a visszavándorlásra kell a főfigyelmet fordítani, és különösen a parcellázásra. Örömdetesnek tartja azt, hogy az e miatti panasz itt hangzik el először, e társulatban, amely fölötté áll minden érdekcsoportnak. Olyan parcellázási törvény kell, amely módot és eszközt talál arra hogy a városok tulajdonát képező földbirtokok is megfelelő kitelepítés útján állandó kezekbe jussanak. E telepítési ügy gondozása autonomus intézmény kezébe fektetendő le, mint a 60-as években a földhitelintézet megteremtésével a jelzáloghitel. Törvény kell tehát, amely kimondaná, hogy parcellázni csakis a telepítési bizottság engedélyével lehet, de előbb a terveket be kell mutatni, mint Posenben a lengyel telepítéseknél történik.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület segítsen azáltal különösen, hogy a visszavándorlás statisztikáját kellő alapos-sággal iparkodják kidolgozni, másrészt pedig a megélhetési viszonyokat tanulmányozza, amelyekre nézve semmiféle tudományszerű statisztika nincs eddig. Hiszen csak akkor tudunk tudományos alapon álló socialis munkát végezni, ha a megélhetési viszonyokat a kisiparosnál, a kisbirtokosnál, a mezőgazdasági munkásoknál állandóan figyelemmel kísérjük és ismerjük.

MARCZALI HENRIK: A tárgy fontosságánál fogva szükségesnek tartja visszatekinteni a kérdés történeti fejlődésére. Kivándorlás mindig volt. Magyarország Szent István ideje óta, sőt már a vezérek korában is olyan ország, amelybe betelepülnek. Hiszen históriánk nagy része ebből áll. Ez a betelepülési folyamat tart a XV. századig.

A török idők után megkezdődik újra a betelepedés: a XVIII. század a nagy betelepések kora. A telepítés tovább tart, mert mindig van talaja; 1848-ban Kossuth Lajos terjeszt elő telepítési törvényt, el is fogadták; de hiszen tudjuk, hogy ez némileg még ma is folyamatban van. Évről-évre nagyobbodó, szaporodó néphullám az, amely a magyar nemzet legbecsesebb alkotó elemének egy részét kiviszi messze külföldre. Három olyan ország van, ahonnan a XIX. században a kivándorlás oly jelleget ölt, hogy az igazán nem normális tünet, hanem betegség: Írország, déli Olaszország és a mi hazánk.

Oroszországban más viszonyok vannak, ott a vallás miatt kellett kivándorolni, de itt a gazdasági bajok okozzák a kivándorlást. Ez azt mutatja, hogy itt nagy socialis bajnak kell lenni, amelyet kicsiny eszközökkel orvosolni alig lehet.

Fölszólaló eredeti szándéka csak az volt, hogy a visszavándorlást illetőleg elmondja, hogy azok, akik talán pénzt hoznak vissza, nem ugyanazok, mint akik elmentek. Hiszen van ennek egy félig komikus anekdotája, amikor a szolgabíró elmegy a gyűlésre és az ott felszólalók angolul beszélnek. Ez külső jel, de igen sokat mutat. Azok a visszatértek más erkölcsi világba, más környezetbe jutottak és, ha éveken át ott voltak, annak hatását nem fogják egyhamar levetni. Az ír kivándorlás Amerikába a XIX. század első felében roppant arányokat öltött. A nép nemhogy szaporodott volna, hanem egy fél század alatt milliókkal és milliókkal fogyott. Írország po-

litikailag mindig ellentétben állt Angliával; mikor ez az ellentét már szűnőben volt, az Amerikában meghonosodott írek voltak azok, akik ébren tartották nagy áldozattal. Es így jutott szülő arra a gondolatra, hogy ha az írek így hatottak a visszamaradt honfitársakra, nem lesz-e meg ugyanaz a hatása a mi kivándorolt, nem magyar polgártársainknak az itt maradt hazafiakra? Egy helyt szükségessé vált a katolikus templom megújítása. A plébános Amerikában levő híveihez is fordult, akik jobb módban vannak és küldenek is megfelelő özszeget. Mikor elkészülnek a följújtással, a plébános meghívja őket a felavatásra; azok pedig azt felelik, hogy nem mennek el, mert ott a tárgysor szerint magyar beszéd is lesz; ők azzal a szándékkal küldték el a pénzt, hogy az tót templom legyen és semmi módon nem fognak abba beleegyezni, hogy ott magyarul beszéljenek. Ez a jelenség, a melyet hiteles forrásból tudok, azt mutatja, hogy akár kinn maradnak, akár visszajönnek, a kintlevők oly befolyás alá jutottak, amelyet aztán bajos lesz ellensúlyozni, ha eleve nem gondolunk arra, hogy lehetőleg kevesen menjenek Amerikába.

Fölszólaló megállapítja, hogy csak a baj forrására és annak egy következésére mutatható. Hogy miképp történjék az orvoslás, annak megmondására nem érzi magát illetékesnek. Mikor először gondoltak arra, hogy fölszabadítják Magyarországon a jobbágyokat, ennek a fölszabadításnak leghatározottabb bajnoka HAJNÓCZI JÓZSEF volt, aki mindjárt fölveti a kérdést, nem válik-e ez veszélyessé, mert most már a nép kivándorolhat. Es hozzá teszi, hogy egy módja van a kivándorlás megakadályozásának, hogy: »otthon jó dolga legyen a népnek!« Ezen az állásponton van a fölszólaló is.

LÉWY BÉLA kizárólag jogi szempontból szól a kérdéshez. Megállapítottuk azt, hogy visszavándorló honfitársainkat mily óriási mértékben károsították meg oly visszaélések, amelyeknek az a lényege, hogy az ő hiszékenységük kihasználásával és mindenféle megterheléssel óriási, a föld árával és értékével arányban nem álló vételárakkal rátukmálják a földet. Ezzel kapcsolatban fölvetették azt a kérdést, hogy mindez üzelmeket nem volna-e szükséges az uzsora törvény szabályai alá helyezni? Fölszólaló utal arra, hogy az ilyen káros földeladások és vételtek

ma sem nélkülözik teljesen a jogi védelmet, illetve megtorlást. Az 1883-iki XXIX. t.-cz., az uzsoratörvény kiterjed ama műveletekre is, amelyek nem szorosán vett készpénzkiadásra vonatkoznak. A bírói gyakorlat egy negyedszázad alatt ily értelemben nem alkalmazta ezt. A kormány már öt esztendeje, hogy törvényjavaslatot nyújtott be az uzsoratörvény revíziójáról, amelyben iparkodott ily irányban is eleget tenni a kívánalmaknak. Főlszólaló azon a nézetben van, hogy ennek a szövegezése, szerkesztése sokkal több kárt fog eredményezni, mint hasznot. A kormány a benyújtás előtt nem adott arra alkalmat, hogy illetékes szaktestületek ezzel foglalkozzanak. Különben is a föld vásárlása, eladása oly bonyolult és oly kockázattal járó ügylet, amelynél annak megállapítása, hogy az eladó csak illő hasznot ért el, majdnem lehetetlen. A törvény szakasza csak kirívó esetekre alkalmas, de valami nagy eredményt ez nem létesít. Amit el akarnak érni, hogy az illető emberek olcsón kapjanak földet, azt ez úton elérni nem lehet. Rendkívül veszedelmesnek tartaná szülő a földhitelre, a mezőgazdaságra és a földgazdaságra nézve is, ha oly megoldást fogadna el a törvényhozó, amely a földadás-vételnek szabadságát korlátozza. Ilyen intézkedésektől nem vár előnyt, alzt sem tartaná helyesnek, ha kimondatnék, hogy a parcellázásra csak az állam van hivatva, vagy hogy állíttassék föl egy telepítési bizottság. Ha megismerjük a porosz törvényhozást, látjuk, hogy ott az állam milliókat fektetett be és az eredmény az, hogy a telepések tönkremennek. Most a poroszok kimondják a parcellázás érdekében a kisajátítást. Azt hiszi, ezzel sem érnek el eredményt. Főlszólalásának eredménye tehát, amennyiben a jog mezején kívánta megvilágítani a kivándorlás részletkérdését: tagadó.

BECK LAJOS szerint a kétnapi tárgyalás folyamán a kivándorlás bonyolult kérdése annyi oldalról és oly élesen lett megvilágítva, hogy ahhoz új motívumokat fölhozni alig lehet. Csak arra kivan rámutatni, hogy nézete szerint az államnak és társadalomnak bizonyos irányban milyen földadata volna a kivándorlási kérdésnek egészséges mederbe való terelése tárgyában.

Nézete szerint két igazság jegezesedett ki leginkább az eddigi tárgyalások folyamán. Az egyik az, hogy a kivándorlást közigazgatási rendszabályokkal elfojtani nem lehet, a másik az, hogy az országnak elsőrendű, közérdekű kötelességévé válik, hogy

a kivándorlóról a kivándorlás egész folyamata alatt ne vegye le a kezét, sőt hogy atyai gondoskodásával kísérje őt e folyamat minden szakában. Az állam föladata nem is terjed oly széles körre. Föladata első sorban az, hogy módot és alkalmat nyújtson a kivándorlónak arra, hogy minél kedvezőbb viszonyok között visszatérhessen. A másik: állami föladat, amelyre talán még nagyobb súlyt kell helyezni, egy pénzügyi szervnek megteremtése. A lehetőség határain belül és az államtól megkívánt áldozatokkal oly intézetet kell létesíteni, amely altruisticus alapon, a nyereszkedés kizárásával, abba a helyzetbe juttatja a kivándorlót, hogy ő vándorlásának minden stádiumában értesüljön a magyar bér- és birtokviszonyokról, egyszersmind tudomással bírhasson arról, hogy hol és milyen birtokok, hogyan és milyen árban szerezhetők meg.

Ez a pénzügyi vállalat esetleg jusson előleges megállapodásra a kivándorlottal, hogy ez az általa előre kiszemelt s a pénzügyi szerv által már megszerzett vagy megszerzendő birtokot tulajdonába is vehesse.

Nagyon szeretné fölszólaló, ha a kérdés megoldásának ez a pénzügyi szerve befolyást gyakorolna a visszavándorlottak mezőgazdasági hitelének rendezésére is. Nem akar arra hosszasan kitérni, hogy mily előnyöket rejtene magában az, hogyha a magyar gazdaközönségnek, sok ezer milliónyi értéket képviselő függő- és learatott termése vagy marhaállománya lekötése útján, erőteljes kézzizálog-hitelt biztosítanánk. De kétségtelennek tartja, hogy, ha nem akarjuk azt a pár ezer koronával visszatérő kivándorlót egészen magára hagyni, akkor, amikor birtokot szerzett, s újra magyar gazdává vált: akkor oly hitelforrásokat kell előtte megnyitni, amelyek nem kényszerítik arra, hogy csakhamar újra az utó-jelzálogok egészségtelen fertőjébe süllyedjen. Azt hiszi szóló, hogy békés úton, mélybevágó orvosszerek nélkül is hozzá lehet jutnunk a főúri latifundiumok egy-egy darabjához. Hivatkozik itt egy példára, a Vasmegyében fölparcellázott Festetics Tasziló-féle vasvári és ollári 22 ezer holdra terjedő uradalomra, amelyet most a kisgazdák között szétosztanak. Ámbár ezt a fölparcellázást nem helyeselheti teljesen, mert az általa itt sürgetett közvetítő pénzügyi szerv hiányában ez a parcellázás nem altruisticus alapon folytattatik. Végeredményben azt hiszi, hogy, akárhogy akarjuk is a kivándorlás bonyolódott kér-

dését megoldani, a kivándorlás és vissza vándorlás problémájának helyes és egészséges megfejtését csak akkor fogjuk elérni, ha azt az elhanyagolt magyar földbirtok-politika regenerálásával szerves összefüggésbe hozzuk.

EDVI ILLÉS KÁROLY a kivándorlás büntetőjogi vonatkozásait kívánja megvilágítani. A kérdés az, hogy szükséges-e, jogosult-e a kivándorlás korlátozása céljából büntető intézkedéseket fölláítani. Ez a kérdés szorosan összefügg azokkal a közgazdasági rendelkezésekkel, amelyeket a törvény a kivándorlás szabályozása tekintetében fölláít. A kivándorlásról nálunk először az 1881: XXXVIII. törvénycikk intézkedett. Ennek meghozatalára okúi és alkalmul az szolgált, hogy abban az időben nagy mértékben megindult a kivándorlás. A hatóság és kormány megtagadta az útlevelet, visszakísértette a kivándorlókat, lakhelyükre tolonczoltatta őket, postán érkezett nyomtatványaikat lefoglaltatta; de mindez hatástalan maradt, mert Bécsben működő ügynökök titkos ügynökeik által képesek voltak a könnyen-hívőket hálójukba kerítem.

Ennek megakadályozása céljából hozták az 1881-iki törvényt, amelynek címe: »A kivándorlási ügynökökről.« Azonban a törvény teljesen hatástalan maradt. Titkos ügynökök maradtak továbbra is, a hatóság pedig folytatta az akadályozó munkát. A hatóságnak e működése ellenére is mindnagyobb mérvet öltött a kivándorlás, úgy, hogy azután a 900-as évek kezdetén a törvényhozás szükségét érezte annak, hogy ezt az ügyet újabban szabályozza. Ennek az alapelvnek kifolyása volt az 1903: IV. törvénycikk, amely már kifejezetten abból indul ki, hogy tisztelni kell mindenkinek az önrendelkezési, szabad-költözködési jogát.

Ez a törvény megmondja, hogy kit tekint kivándorlónak, kire terjed ki jótékony óvó hatása. Azt mondja, hogy kivándorló az, aki tartós kereset végett bizonytalan időre külföldre távozik. Tehát nem szükséges sem az, hogy az állam kötelékéből kilépjen, sem az, hogy visszatérési szándék nélkül menjen külföldre, sem az, hogy állandóan letelepedjék valamely külállamban. Joga van a belügyminiszternek megtiltani a kivándorlást olyan államokba, ahol a kivándorlónak élete, egészsége, vagyona vagy erkölcsisége veszélynek van kitéve. Jogosítva van a belügyminiszter az útvonalakat is megjelölni. A hadkötelesnek nem

szabad engedély nélkül kimenni, de mégis az ilyen gyakran kivándorol. A visszajövetelnek azonban útját állja az, hogy bár-mikor hazajön, 36 éven aluli korban, nemcsak le kell szolgálnia katonai esztendeit, hanem még büntetést is mérnek rá. Ezt a nagy akadályt el kell háritani valamilyen módon, gondoskod-nunk kell, hogy a 36 éven aluli korban is visszatérhessenek a kivándorlók és ne érje őket büntetés.

A törvénynek egyéb közigazgatási természetű rendelkezései vonatkoznak a szállítóra, vállalkozóra és helyettesére, a szállító, vállalkozó meghatalmazottjára és a vállalkozó s a kivándorló közti viszonyra. Büntetést szab a törvény azokra is, akik a belügyminiszter engedélye nélkül foglalkoznak kivándorlás közvetítésével. Főlvilágosításokat szabad adni; de kivándorlásra sajtó útján vagy nyilvánosan fölhívni az embereket: ez kihágás. Végül kihágás az is, ha valaki sajtó útján oly egyéneknek kivándorlási hirdetését közli, akik arra nincsenek belügyminiszteri engedély által följogosítva.

Rátérve a földuzsorára: a ki-, illetőleg visszavándorlókkal elkövetett uzsorát a parcellázással kapcsolatban, lehetetlenségnek tartja. Ilyen esetet nem tud szóló elképzelni. Abból a körből, amelyben a földuzsora lehetséges, bemutat egy példát. Pántocsek el akar menni. Van egy kis háza és földje. A faluban van egyetlen egy olyan ember, aki azt mondja, hogy megveszi tőle. Ad neki 300 koronát azzal a biztatással, hogy ha visszatér, visszaadja neki a földjét. Két év múlva tér vissza, van elég pénze és még mindig annak kezében van a földje, akinek átadta, azonban ez azt mondja, hogy: visszaadom a földet, de háromezer koronán alul nem. És az illető – ha van annyi pénze, minthogy ragaszkodik a földjéhez, amely az elődjeié is volt – megadja a kért árat.

Az uzsora-javaslat szerint már van egy pont, amely erre ráillik. Ez az új javaslat két definitiót tartalmaz az első szakaszban. Az első bekezdés azt mondja, hogy nem uzsora valamely szolgáltatás előlegezése vagy meghosszabítása, valamely kötelezettség teljesítésének, szolgáltatásának előlegezése fejében kötni ki magának valamit; a második bekezdés azonban már azt mondja, hogy az is uzsoravétség miatt büntetendő, aki az uzsora előnyét más szorultságának, gyöngeségének stb. tervszerű kihasználásával köti ki vagy szerzi meg.

Az új uzsora-javaslat ilyen eseteket tárgyal. Először tehát az kell, hogy a kivándorolt visszajöjjön, mert ameddig a két adás-vételi ügylet nem történik meg, addig csak kezdeményezés van. Abban a véleményben van fölszólaló, amit GIESSWETN kanonok mondott, hogy czélszerűbb bármilyen intézkedésnél a kivándorlókat arról biztosítani, hogy földjük az övéké marad. Elképzelhetőnek tartja azt is, hogy olyan pénzintézet alakul, amely kivándorlók részére kölcsönt ad.

Ha nem tér vissza, földjét eladják, de sokat nem veszít, rajta. Ajánlatos, hogy ez rendszeresen így menjen, hogy, akinek komoly szándéka van a visszatérésre, az kaphasson hitelt és, ha kapott, akkor nyugodtan megy ki azzal a tudattal, hogy, ha visszajön, beleülhet a földjébe.

Fölszólaló büntetőjogi intézkedéseknek e tekintetben nagy jelentőséget egyáltalán nem tulajdoníthat. Amely mértékben az állam és társadalom előidézi vagy megszünteti a kivándorlás okait, amely mértékben javul a helyzet, abban a mértékben szorulnak háttérbe a büntetőrendelkezések. Remélhető, hogy ez a most megindult mozgalom erre az eredményre vezet.

Dr. BÁLÁS KÁROLY szerint két szempontot kell figyelembe venni e kérdés megvitatásában azt t. i., hogy milyen jelenségekkel állunk szemben és hogy mik ezeknek orvoslási eszközei. Az előadó előadásának egyik következtetése körülbelül az volt, hogy a kivándorlók legnagyobb része visszatér és ide pénzt hoz, úgy, hogy nyomukban anyagi jólét fejlődik. Igaz, hogy a statisztika, különösen a visszavándorlási, nem mutat föl kellő adatot arra nézve, hogy mennyi a visszavándorló, azonban teljesen arra az empirions alapra sem lehet helyezkednünk, hogy mit mondanak egyes körjegyzők, mert más a felelet arra a kérdésre, hogy vissza fog-e vándorolni valaki és hogy tényleg visszavándorolt-e? A kérdésnek különben két része van, az Óceánon innen és az Óceánon túl.

Óvatosan kell fogadnunk arra nézve az adatokat, hogy körülbelül mily nagy százalék vándorol vissza Amerikából. Sokan visszajönnek és újra kimennek. Egy nevezetes szempont játszik közre itt. Egyre növekedik a nők kivándorlása. Aki pedig magával viszi családját, gyermekeit, az aligha tér vissza. Aki ott született, de ha itthon is született, miután kiment és visszajött, a szegényes itthoni állapotokba nem szokik bele.

A kérdés másik oldalát fölszólaló a következőben látja; némelyek szerint nem baj az, ha valaki kimegy és visszajön. Az ő nézete szerint bizony ez is nagy baj. Mert megfoszt attól, ami a legbecesebb: a munkaerőtől.

Egy másik oldalát a kérdésnek a nemzeti, a socialis, a nemzeti népesedési szempontban látja, és ez az, hogy a mi népünk összetétele itthon folyton rosszabb lesz, éppen azért, mert a legmunkaerősebb korban, a házasságra alkalmas korban vándorolnak ki az emberek.

Nagy kérdés, hogy van-e orvoslás a kivándorlás ellen? Az egyedüli gyökeres orvosság nézete szerint az volna, hogy közgazdaságunk népességeltartó erejét fejlesszük, mint ahogy ezt a nyugati államok tették, abból a célból, hogy több legyen a munka és a megélhetési alkalom. Arra kellene törekedni, hogy a munkás ne legyen kénytelen Amerikába vándorolni. Azért azt hiszi, azt a kérdést, hogy a nemzeti közgazdaság egy magasabb, fejlettebb stádiumába jusson végre, nem lehet egyes érdekcsoportok szempontjából fölfogni, mert ez közös érdeke mindenkinek. Nem az a cél, hogy mi itt egy socialis tekintetben mindenféle zavarokkal küzdő, elvéhedt iparállammá váljunk, hanem helyzetünknel fogva sokkal inkább az, hogy minél belterjesebb mezőgazdaságot folytassunk Magyarországon.

Nézete szerint az egyedüli helyes törekvés csak az lehet, ha azt az utat futjuk meg, amelyet minden korszerű állam megfut, hogy a közgazdaság magasabb lépcsőfokára jusson, vagyis annak ne csak egy ága, de több ága is ki legyen felelve. Mert a kivándorlás orvosszere a fejlett ipar és a belterjes mezőgazdaság.

Ezekután még egy szempontra kivan utalni. Tévedés volna azt hinni, hogy olyan agrárius államban, mint Magyarország, ahol a népesség fele földművelésből él, nemzeti birtokpolitika nélkül ilyen fontos kérdést meg lehet oldani. A fölvidéki városokban és vármegyékben a gazdasági viszonyok oly nyomorúságosak, hogy a középbirtokos osztály nem képes tovább gazdálkodni, eladta birtokát, pénz pedig bőségesen van ott: amerikai pénz. Az amerikai pénzt egy helyes nemzeti birtokpolitikának szolgálatába kellene hajtani, mert azok az u. n. utópiák, amelyeket igen sokan fölvettek, a többi közt BEKSICS GUSZTÁV,

aki pl. azt mondta, hogy a latifundiumokat ki kell telepíteni a nemzetiségi vidékekre, szóló nézete szerint ezzel az amerikai pénzzel igen könnyen megvalósíthatók.

Dr. PAIKERT ALAJOS a kanadai kivándorlás kérdéséhez ki van szólni. A kanadai kivándorlást úgy tüntették föl, mint egy igen nagy veszedelmet, amely talán százmillióknak kivándorlását fogja maga után vonni. Fölszólaló három nyarat Kanadában töltött és ennek alapján megállapítja, hogy ez a veszedelem távolról sem olyan, mint ahogy itt sokszor föltűntetik. Tény az, hogy Kanada magában véve területileg olyan nagy, mint az Egyesült Államok. De Kanadának legnagyobb része jég alatt van és telepítésre, mezőgazdasági munkára soha alkalmas nem lesz. Az értékes területek pedig már régen le vannak foglalva, és a telepítés különösen az Egyesült-Államok részéről történik, de ez Magyarországra nézve nem fog sohasem veszedelemmel járni.

Ami egyáltalában a kivándorlást illeti, azt hiszi szóló, mint aki hosszabb ideig kint élt, hogy az a nagy veszedelem, amely a kivándorlásban rejlett és rejlik, már el is múlt, mert az európai viszonyok tetemesen megjavultak Ausztria-Magyarországban, Németországban, Olaszországban és Oroszországban, különösen a három utóbbiban, ahol a kivándorlás a legnagyobb volt; az Egyesült Államokban pedig betelepülésre váró szabad terület úgyszólván nincs. Tehát ama jelenség előtt állunk, nézete szerint, hogy ezentúl távolról sem fognak annyian kivándorolni, mint eddig. S mindent el kell követnünk, hogy a kivándorlást megakasszuk, de nem rendőri intézkedések, hanem a nép mezőgazdasági jólétének emelése által.

HENCZ KÁROLY először is kiemeli, hogy a statisztikai adatoknak, amelyekre szükség van, tökéleteseknek kell lenniök, tehát azt tartja, hogy magának az államnak kell ezeket beszerezni. Több esztendő adatait kell egymás mellé állítani, hogy azokból általános igazságokat vonhassunk le. A kivándorlás kezdését egy intézkedéssel nézete szerint megoldani nem lehet. Nem tekintheti tisztán társadalmi jellegűnek a kérdést, állami szempontoknak is ki kell domborodni. A kivándorlási törvény arra való, hogy az egyént teljes szabadságában megvédelmezze; az államnak, ha már törvényt alkot, meg kell védelmeznie attól, hogy a kivándorlásban megakadályoztassék,

másrésről attól, hogy a kivándorlás által kifosztassék. A törvénynek az ország határain túl is meg kell védenie a kivándorlót. És itt figyelniünk kell az érdekek összeütközésére. A fősúlyt arra kell fektetnünk, hogy az érdekösszeütközéseket az új törvényekből teljesen kiküszöböljük. Ez. véleménye szerint, úgy lesz elérhető, ha az állam biztosítja polgárainak a legteljesebb szabadságot, megvédelmezi minden kizsákmányolás ellen, és az állam tekintélye alatt megadja nekik a teljes költözködési szabadságot, stb. Szóló már hónapokkal ezelőtt fölhívta a belügyminiszter figyelmét arra, hogy kérje a külföldi hajóstársaságoktól a kivándorlási forgalom hiteles iratait és jegyzékeit, ezekből lehetne a leghitelesebb és legtanulságosabb szempontokat meríteni.

Tíz tagú bizottságnak a kiküldését ajánlja végűi, amelynek hivatása volna az értekezleten fölhangozott eszméket positivus formába önteni és az illetékes tényezők elé juttatni.

FARKAS PÁL előadó, maga is szükségesnek tartja, hogy a tanácskozmányon elhangzott értékes fölszólalások, adatok és szempontok egy kisebb munkában dolgoztassanak föl, amely munka egy újabb, komoly, további adatokat bekérő, gondos statisztikát tartalmazó s a felhangzott útmutatások figyelembe vételével történő tudományos búvárkodás alapján a tanácskozásnak igen értékes eredménye lehet. Befejezésül utalni kíván egy téves szemrehányásra, amelyet több felszólaló ajkán hallott, akik az események, gazdasági folyamatoknak kissé optimistikus, rózsás színben való látását vetik szemére. Arra kérné az illető fölszólalókat, hogy, amit egy ilyen, alig egy órai előadó beszédben nem tudott elmondani, olvassák el azt kissé terjedelmesebb munkálatából s meggyőződnek róla, hogy ez az optimizmus tőle távol állott. Azok a statisztikai adatok, amelyeket összegyűjtött, illetve rendelkezésére bocsátottak, teljesen illusorius értékűek. Ezekkel szemben bizonyos óvatosság szükséges, de nem a főszolgabírói és körjegyzői becslésekre alapította azt aényt, hogy a visszavándorlás nagymérvű földtehermentesítési és földvásárlási socialis processust idéz elő. Erre nézve az ország annyi részéről kapott egybehangozó adatot: bár a megyei jelentéseknek sem tulajdonít oly túlságos súlyt, de ha az ország különböző részeiből egyformán informálnak az adatok, nézete szerint még sem szabad velük szemben a tagadás álláspontjára helyezkedni.

Amióta az előadása elhangzott, két vármegyéből kapott értesítést. Az egyiket fentről, az ország legészakibb vármegyéjéből, Árvából, a másikat a legdélibb Hunyadvármegyéből. Árva vármegye alispánja azt írja, hogy egy-egy kivándorló átlag 700-800 korona pénzt küld haza, amelyet először rendszerint tehermentesítésre, azután ingatlan vásárlására fordítanak. Átlagos számítás szerint 1500-1800 koronára lehet becsülni azt a pénzt, amelyet haza küldenek.

Osztja azt a nézetet, hogy bizonyos hivatalos fölvételt kell tenni, előadói Ítéskönyvében nem tett határozott javaslatokat.

Kg y szaktanácskozmánynak nem az a hivatása, hogy a végén két-három pontján foglalt javaslat hangjai mellett vonuljon el. Komoly érdek, hogy világosságot derítsünk föl és valamivel előbbre vigyük az ügyet. Megkísértette, hogy anyagot hordjon össze. O érzi legjobban, hogy ez mennyire hiányos. Hogy az itt hallottakból sok hézag pótlódott, azt épp oly kétségtelennek látja, mint azt, hogy, ha tovább dolgozunk, újra bővülnek a szempontok és akkor módunk lesz egy-két dologra nézve az eredményt formulázni. Ennek azonban elébe vágni nem szabad. Osztja azt a nézetet, amely fölhangzott, hogy nekünk kettős erővel kell tovább dolgozni, – a kérdés sokkal nagyobb fontosságú és sokkal inkább életbevágó, semhogy azt egy-két napi tanácskozás után megoldani lehessen.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület közgyűlése.

Egyesületünk 1908. évi közgyűlését márczius 29-én tartja. Bővebb részletekkel és a tárgysorozattal a szétküldendő meghívó fog szolgálni.